

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

ANTANDROS ÖRNEĞİNDE SUNU OLARAK *HYDRİSKOİ*

Ertuğrul KIRAÇ

**Danışman
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR**

MANİSA-2019

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

ANTANDROS ÖRNEĞİNDE SUNU OLARAK *HYDRİSKOİ*

Ertuğrul KIRAÇ

**Danışman
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR**

MANİSA-2019

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 14/05/2019 tarih ve 16/43 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından "Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9. Maddesi" uyarınca Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Tarih Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ertuğrul KIRAÇ'ın; "Antandros Örneğinde Sunu Olarak Hydrisko" konulu tezi incelenmiş ve aday 11.06.2019 tarihinde saat 13:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **95** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

ÜYE
Prof. Dr. Gürkan Polat

BAŞKAN

Prof. Dr. Hatice PAZAZ ERDEMİR

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Serap SELİKLİ

Evet **Hayır**

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ANTANDROS ÖRNEĞİNDE SUNU OLARAK *HYDRİSKOİ*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/06/2019

Ertuğrul Kırac

İmza

ÖZET

Bu tez, Antandros Antik Kenti 2006 yılı kazılarında¹ Dereboyu (şimdiki adıyla Sur Sektörü) sektöründe açığa çıkarılmış olan, *minyatür hydria* buluntularının bir kısmının teknik ve ritüel açıdan incelenmesini amaçlamıştır.

İlk bölümde Antandros'un MÖ 8. yüzyıl sonlarından günümüze kadar kısa tarihî çerçevesi çizilmiştir. Henüz yayını yapılmamış olan 2018 kazı sezonu çalışmaları ışığında kentin MÖ 2. binde iskân gördüğü anlaşılmıştır. Kentin yerleşimcilerinin kimlikleri ve tarihçelerine de değinilmiştir. Diğer taraftan Antandros'un ilk olarak 19. yüzyılda keşfedilmesi ile başlayan araştırma ve çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

İkinci bölümde *minyatür hydrialar*ın ele geçtiği Dereboyu I-II sektörleri tanıtılmış, alandaki mimarî ve seramik kalıntılar hakkında bilgiler verilmiştir. *Minyatür hydrialar* tipolojik olarak incelenmiş, teknik bir değerlendirmeden geçirilmiştir. Sınıflandırma ve karşılaştırmalı analizler sonucunda, MÖ 4.-2. yüzyıllar arasında kullanıldığı anlaşılan *minyatür hydrialar* ve diğer buluntuların, söz konusu tarihler içindeki kronolojik dizinleri ve işlevleri ortaya çıkarılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, öncelikle *hydriaların* ele geçtiği kutsal alanın niteliği ve yapısı hakkında tartışmalı bölüme yer verilmiş, *minyatür hydriaların* konumuna göre *oikos*, *baitylos* gibi olgular üzerinde durulmuştur. Ayrıca kutsal alanın kimlik sorunlarına değinilmiş, Demeter başta olmak üzere Artemis, Apollon, Kybele, Zeus gibi Antandros'ta tapınım gören tanrı ve tanrıçaların kültlerine dair veriler değerlendirilmiştir. Kültlerin siyaset ile ilişkisi, din olgusunun yönlendirici etkilerinden bahsedilmiştir. Son olarak Yunan Dünyası'nda *hydriaların* yeri ve kullanım alanları hakkında Antandros örnekleri de verilerek yorumlayıcı bir yaklaşım denenmiştir.

(Anahtar Kelimeler: Antandros, *Minyatür hydria*, Demeter, Kutsal alan, Kült)

¹ Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi denetiminde, Doç. Dr. Gürçan Polat'ın bilimsel sorumluluğunda yürütülmekte olan Antandros kazılarının 2006 yılı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

<http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR-14440/kultur-ve-tabiat-varliklariyla-ilgili-olarak-yapilacak-.html>
Gürçan Polat, Yasemin Polat, Kahraman Yağız, Tuncay Küçük, Onur Zunal, Antandros 2006 Yılı Kazıları, **29. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 2, 28 Mayıs-1 Haziran, Kocaeli, 2007, s. 455.

ABSTRACT

The purpose of this thesis is the technical and ritualistic examination of some of the *miniature hydria* findings that have been discovered during the excavations at the Ancient City of Antandros in 2006² at Dereboyu (now named Sur Sector).

A short historical frame given for Antandros from the late 8th century BC to our day in the first chapter. It has been understood that the city was inhabited in 2nd millenium BC in the light of studies of the 2018 excavation season which are not yet published. The identities and histories of the inhabitants is discussed as well. On the other hand, detailed information about the research and studies which began with the discovery of Antandros in 19th century is given.

The Dereboyu I-II sectors where the *miniature hydriai* were found are introduced and information about architectural and ceramic remains in the area in the second chapter. *Miniature hydriai* are examined by typology and technically evaluated. The chronological sequences and functions of the *miniature hydriai* and other findings which were understood to be used between 4th and 2nd century BC are determined by classification and comparative analysis.

In the third chapter, especially the contentious section about the nature and composition of the sanctuary where the *hydriai* were found is included and facts such as *oikos* and *baitylos* are emphasised. Furthermore, the identity issues of the sanctuary is referred and data on the cults of gods and goddesses particularly Demeter, Artemis, Apollon, Kybele and Zeus which were worshipped at Antandros. The relationship between cults and politics and guiding effect of the religion is addressed. Lastly, an interpretive approach is attempted about the place and area of use of *hydriai* in the Greek World by also giving examples from Antandros.

(Keywords: Antandros, *Miniature hydria*, Demeter, Sanctuary, Cult)

² The 2006 studies of Antandros excavations which are carried out under the governance of Balıkesir Kuva-yi Milliye Museum and scientific responsibility of Assoc. Prof. Gürçan Polat have been performed.

<http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR-14440/kultur-ve-tabiat-varliklariyla-ilgili-olarak-yapilacak-.html>
Gürçan Polat, Yasemin Polat, Kahraman Yağız, Tuncay Küçük, Onur Zunal, Antandros 2006 Yılı Kazıları, **29. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 2, 28 Mayıs-1 Haziran, Kocaeli, 2007, s. 455.

ÖNSÖZ

Yunan tapınakları ve dinî yapısı, çeşitli yönleri ile arkeologlar ve tarihçiler tarafından iyi bir şekilde incelenmiştir. Ancak kutsal bağlamlarda bulunan minyatür seramikler, üzerinde az çalışılmış arkeolojik malzemeler arasındadır. Minyatür seramiklerin bulunduğu alanlar, genelde bir ibadet ve kutlama ilişkisi içerisinde değerlendirilmektedir. Küçük boyutlu adaklar/sunular normal büyüklükteki adak sunularına göre daha pratik olarak görülmüş ve sayıları çok daha fazla olmuştur. Bu bağlamda Antandros'ta kutsal alandan ele geçmiş minyatür kült objeleri olarak *minyatür hydria*lar da kentin ve bölgenin dinî yapısına dair bilgilerimizden çok daha fazlasını sunmuştur.

Antandros'da 2001 yılında Prof. Dr. Gürcan POLAT başkanlığında başlayan bilimsel kazı çalışmaları öncesinde 1991-1995 yılları arasında kentin nekropolisinde müze kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında yüzlerce mezar açılmış ve çıkarılan eserler Bursa Müzesi'ne sevk edilmiştir.

2006 yılında Antandros Antik Kenti kazılarında bulunmuş olan *minyatür hydria* buluntu grubunun sayıları, nitelikleri ve arazideki durumları oldukça dikkat çekici olmuştur. Bu noktada salt bir seramik incelemesinden ziyade, buluntu grubunun sosyo-kültürel arka planı, tarihî, dinî ve hatta siyasî unsurlarını birlikte değerlendirme ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda “Antandros Örneğinde Sunu Olarak *Hydriskoi*” adlı tezi yüksek lisans eğitimimi aldığım Eskiçağ Tarihi bilim dalında disiplinler arası bir değerlendirmede yapmanın faydalı olacağı kanısı oluşmuştur. Bu doğrultuda gerek ders aşaması gerekse tez çalışmalarında çok değerli katkılarını gördüğüm, konuya farklı bir bakış açısı getirmemi sağlayan hocam Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR'e teşekkürü borç bilirim.

2010 yılından beri faal olarak çalıştığım Antandros Antik Kenti kazılarında farklı alanlarda görev almakla beraber, Antandros'un Sur ve Nekropol sektörlerinde alan sorumluluğu da yapmış olmam çalışma açısından oldukça faydalı olmuştur. Tüm bu imkânları bana sağlayan, fikir ve görüşleri ile yönlendiren, *minyatür hydria* buluntularını çalışmama müsaade eden hocam Prof. Dr. Gürcan POLAT'a şükranlarımı sunarım.

Öğrenciliğimin ilk yılından itibaren, özellikle seramik konusundaki derin bilgileriyle çalışmaya katkı sunan, her zaman desteklerini gördüğüm hocam Doç. Dr. Yasemin POLAT'a, ayrıca Dr. Öğr. Üyesi Serap ÖZKAN KILIÇ ve Dr. Öğr. Üyesi Kahraman YAĞIZ'a, maddî-manevî her zaman yanımda olan Arş. Gör. Evren AÇAR'a, tezin oluşmasında katkıları olan Arş. Gör. Nihan AYDOĞMUŞ'a, yıllardır beraber çalıştığım beni destekleyen arkadaşlarım arkeolog Dr. Aslı SAKA, Ecem BAYSU, Melis ÇOBANOĞULLARI, Habib KOYUNCU ve çevirilerde yardımcı olan Ege KANDEMİRLİ'ye müteşekkirim.

Antandros kazı evi ve depolarında bulunan *minyatür hydria* seramik grubunun dokümantasyonunda katkıları olan tüm ekip arkadaşlarıma teşekkür ederim. Son olarak beni destekleyen ve bugünlere getiren, her zaman yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1.1. ANTANDROS TARİHÇESİ.....	3
1.2. ANTANDROS ARAŞTIRMA TARİHÇESİ.....	13
İKİNCİ BÖLÜM.....	16
2.1. ANTANDROS DEREBOYU(SUR) SEKTÖRÜ.....	16
2.1.1. Dereboyu I Açması.....	16
2.1.2. Dereboyu II Açması.....	17
2.1.3. <i>Minyatür Hydria</i> Tipolojisi.....	18
2.1.3.1. MÖ 4-3. yüzyıl Minyatür Hydriaları.....	21
2.1.3.2. MÖ 3. yüzyıl Minyatür Hydriaları.....	23
2.1.3.3. MÖ 3-2. yüzyıl Minyatür Hydriaları.....	26
2.1.3.4. Minyatür Hydria Ağız Parçaları.....	28
2.1.3.5. Minyatür Hydria Basamaklı Kaide Parçaları.....	35
2.1.4. <i>Minyatür hydria</i> ve diğer buluntular üzerine değerlendirmeler.....	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	43
3.1. KUTSAL ALANIN NİTELİĞİ ve YAPISI.....	43
3.2. KUTSAL ALANININ KİMLİĞİ.....	49
3.3. KÜLT ve SİYASET İLİŞKİSİ.....	56
3.4. HELLEN DÜNYASI'NDA <i>HYDRİALAR</i> ve KULLANIMLARI.....	57
SONUÇ.....	62
KAYNAKÇA.....	64
LEVHALAR.....	78
ÇİZİMLER.....	84
GRUPLAR.....	90
RESİMLER.....	93

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AJA	American Journal of Archaeology
AMS	Asia Minor Studien
Ayr. bkz.	Ayrıca bakınız
cm.	Santimetre
CVA	Corpus Vasorum Antiquorum
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Ist Mitt	Istanbuler Mitteilungen.
km	Kilometre
Lat.	Latince
m.	Metre
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Günümüzün tüm ekonomik, sosyal, kültür unsurları geçmişin süzgecinden geçen birikimler sonucunda oluşmuştur. Bu sebeple geçmişin izlerini titizlikle takip ve tahlil etmenin, güncel yaşamın dinamiklerine bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak etki edeceği unutulmamalıdır. Kültür, tanımı din, sosyal yaşam, gelenek, dil vb. kavramları içinde barındıran bir olgudur.

Eski devirlerin oluşturduğu büyük külliyyatın anlaşılabilmesi için, bilim insanları arkeoloji, tarih, coğrafya ve hatta kimya, biyoloji ve tıp gibi bilim alanları ile bilgi alış verişinde bulunmuşlardır. Kılı kırk yararcasına yürütülen bu çalışmalarda ilmî anlamda problemler karşımıza çıkmaktadır. Eski dünyanın anlaşılabilmesi için yerüstünde ya da toprak altında bulunan somut ve soyut öğelerin hepsi birer bilgi zinciri gibidir. Bu bağın oluşturulabilmesi ve bilgiye ulaşılabilmesi için her bir bilgi kısıntısı ve kavram önemlidir.

Tarih bilimi yazılı malzemelerin değerlendirilmesine dayanır. Ancak yazıdan önce ve yazının kullanıldığı dönemde de geçmiş dönemler hakkındaki bilgileri edinmemize yarayan birçok arkeolojik eser bulunabilmektedir. Bunlar arasında yer üstünde ve yer altında sıkça karşılaşılan seramik buluntular önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmacılar gerek yazısız gerekse yazılı devirlerden günümüze kalanlar içerisinde en az yazı kadar etkili bir kültür ögesi olarak seramiği göstermektedirler. Hatta seramikler, terminolojik bir ayrımın başlangıcı olarak dahi kabul edilmiştir. Yukarıda bahsedilen problemlerin çözümünde seramik, önemli bir denklem ve tarih belirlemede etkili bir başlangıç olarak kabul edilebilir. Eski devirlerde hayatın her alanında kullanılmış ve hemen her kazı alanında karşımıza çıkan bu malzeme üzerinde titizlikle çalışılması gerekmektedir.

İçerik yapısı ile yüzyıllar boyu sağlam olarak kalabilen, parçaları dahi geniş bilgiler içeren seramik üzerinde çalışmanın bazen olumlu bazen de olumsuz yanları olabilir. Antik yaşamın geniş kültür öğelerinin bir parçası olan kült ve ritüel anlayışı, çalışmanın ana hatlarını oluşturmaktadır. Ritüellerde kullanılan ve dönemin yazısız kaynakları olan tüm arkeolojik materyaller önemli bilgi kaynaklarıdır.

Günlük hayattan, ritüel uygulamalara, dinî törenler ve mezar hediyeleri ve sunularına kadar birçok alanda kullanıldığını bildiğimiz bu malzemenin yukarıda

belirtilen kullanım alanı çalışmanın olumlu ve olumsuz yönlerini belirleyebilmektedir. Keza bu çalışmanın ana malzemesini oluşturan da *minyatür hdyria* adını verdiğimiz bu seramik buluntulardır. Genel olarak kutsal gizem ritüellerinde kullanıldıkları düşünülen bu kaplar, buluntu şekilleri ve sayıları itibariyle gizem ayinlerinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Somut bir materyal olan seramiğin aynı zamanda bu gizlerin bir unsuru olması, farklı ve karmaşık anlamları daha önce de bahsedildiği üzere çalışma yapılırken araştırmacıyı beklenmedik sonuçlara götürebilir. “Antandros Örneğinde Sunu Olarak *Hydriskoi*³” adlı bu çalışmada Antandros antik kentinde ele geçen *minyatür hdyria*ların öncelikle bilimsel anlamda incelenmesi yapılacak, sonrasında ise bahsedilen buluntuların tüm sosyo-kültürel, soyut kavramlar içindeki yeri ile epistemolojisi açıklanmaya çalışılacaktır.

³ Hydriskos (çoğul olarak Hydriskoi); Hydria kap formunun minyatürlerine verilen isimdir. Grekçe kullanımı ile “-ios” son eki küçültme anlamı taşır. Yani minyatür anlamı vermektedir. Son eki “-oi” ise çoğulluk anlamı taşır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. ANTANDROS TARİHÇESİ

Antandros antik kenti, bugün Balıkesir iline bağlı Edremit ilçesinin kuzey körfez sahili ile İda Dağı'nın (Kaz Dağları) güney yamaçlarında konumlanmıştır.⁴ Kent, 215 m yükseklikteki Kaletaşı tepesi ve bu tepenin denize bakan güney etekleri arasında yamaçtan kıyaya kadar uzanır. Aristoteles, Edremit Körfezi'nin kuzeyindeki bölge için –Eski Yunanca- “*Αντανδρία (Antandria) olarak bilinirdi.*” demektedir.⁵ Kentin batısında Gargara (Küçükkuyu),⁶ doğusunda Astyra (Güre) ve Adramytteion (Burhaniye) yer almaktadır (**Harita 1**). Jeopolitik konumu ve iklim özellikleri sayesinde son derece elverişli yaşam şartlarına sahip olan bu bölgede, antik çağlardan günümüze değin neredeyse kesintisiz bir yerleşim söz konusudur.

Harita 1⁷

⁴ Bugünkü adıyla Altnoluk olarak bilinen Antandros antik kentinin kurulmuş olduğu mahalle, Edremit ilçesine bağlıdır. İl merkezine uzak, Çanakkale ile sınır oluşturan bölge, günümüzde de ilin yoğun yerleşim alanlarından olmuştur.

⁵ Aristoteles, **Aristotle's History of Animals**, Translated by Richard Cresswell, Henry G. Bohn, London, 1862, III, X, 12.

⁶ Macrobius, **Saturnalia**, Volume I: Books 1-2. Ed. ve Çev. Robert A. Kaster. Loeb Classical Library 510. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011, LCL 511, ss. 450-451.

⁷ Aynur-M. Karatas, **The Sanctuaries of Demeter in Western Asia Minor and on the Islands off the Coast. Thesis(Ph.D.)**, University of Bristol, 2015, Harita 3.

Antandros'un tarihi ve kökenleri hakkında bilgi edinebileceğimiz antik kaynaklar sınırlı olup, bu kaynakların aktardığı bilgiler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Söz konusu antik kaynakların bir kısmı bölge ile ilgili bilgiler verirken, bir kısmı da kent tarihi hakkında açıklamalarda bulunur. Bu bilgiler içerisinde özellikle fikir ayrılığı olan konu, kentin kökenlerine ilişkin aktarılanlardır.⁸ Coğrafyacı Strabon, Lesboslu bir şair olan Alkaios'u referans göstererek⁹ Leleg kavminin Antandros ve çevredeki kentlerde ilk iskânları başlattığını söylemektedir.¹⁰ Öte yandan Homeros da Leleglerin bölgedeki diğer kentlerde de yerleşimler kurma faaliyetlerinden bahsetmektedir.¹¹ Romalı yazar Vergilius Homeros'un Ilyada'sının devamı niteliğinde olan Aeneas (Aeneis) adlı kitabında Akhalıların tahta at hilesi ile ele geçirip yaktığı Troia'dan kaçan Aeneas'ın¹² yeni bir yurt kurma serüvenini konu almaktadır. Bir bölümde;

*“...bildirilmiş bilici tanrısal dileği, bir yurt arayalım
Uzakta, kuralım dedik, giriştik yakınlarında*

Antandros surlarının, Phrygia'da İda'nın eteklerinde...” şeklindeki ifadesiyle Antandros'u Phryg yerleşimi olarak nitelemektedir.¹³ Stephanos Byzantion kentin Edonis ve Kimmeris gibi adlar taşıdığını söylemektedir.¹⁴ Bu görüşü destekleyen bir diğer antik yazar Aristoteles'tir.¹⁵ Aristoteles, Trakialı olan Hedones'in Antandros şehrine yerleşmesinden dolayı "Hedonis", yüzyıl boyunca süren Kimmer yerleşiminden dolayı da "Kimmeris" adını aldığını aktarmaktadır.¹⁶ Homeros,

⁸ Antandros hakkında bilgi veren hatırı sayılır kaynak vardır. Burada kent tarihi ile ilişkili başlıca kaynaklara mümkün olduğunca antik yazarların kronolojik dizinleri doğrultusunda değinilecektir.

⁹ Strabon, **Geographika**, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, XIII, 1, 51.

¹⁰ Evren Açar, **Antandros Nekropolü Geç Roma Yerleşimi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2017, s. 3; Talbert 2000, 841-861, Harita 56.

¹¹ Homeros, **İlyada** (Çev. Azra Erhat, A. Kadir), 23. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2007, İl. X, 429 ve XXI, 86.

¹² Aineias (Lat. Aeneas); Prens Ankhises ve Tanıça Aphrodithe'nin oğludur (Ayr. Bkz. Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 20.)

¹³ Publius Vergilius Maro, **Aeneas**, (Çev. İsmet Zeki Eyuboğlu), 1. Baskı, Payel Yayınları, İstanbul, 1995, III, 7.

¹⁴ Kahraman Yağız, Antandros Urneleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir, 2005, s. 3; Kaletsch 1958, s. 38.

¹⁵ Gürcan Polat, Antandros-The Necropolis In The Classical Period, by Katja Sporn, **Griechische Grabbezirke klassischer Zeit: Normen und Regionalismen: Akten des internationalen Kolloquiums am Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Athen**, (20.-21. November 2009), 2013. s. 191.

¹⁶ Stephanos Byzantion, **Ethnicorum quae supersunt**, (Çev. August Meineke), (Gr.). Berolini: Impensis G. Reimeri, MDCCCXLIX, 1849, s. 97.

Kimmerler olarak bilinen efsanevi bir ulustan bahseder.¹⁷ Kafkas kökenli oldukları düşünülen Kimmerlerin Kelt ve İskitlerin ataları olduğunu söyleyen efsane ve mitoslar da vardır.¹⁸

MÖ 8. yüzyıl ortalarında Kafkaslardan gelen Kimmerler Asur kaynaklarında ilk defa Sargon döneminden (MÖ 714) kalan mektuplarda geçmektedir. Kafkaslarda Urartuluları mağlup ettikleri ve bu yüzden Asur nüfuz bölgesinden çekilmek zorunda kaldıkları kayıt altına alınmıştır.¹⁹ Sonraki dönemlerde Phrygia topraklarını ilhak eden Kimmerler Lydia ile komşu olmuş, bu durumdan çok rahatsız olan Kral Gyges Asurlular ile anlaşma yoluna gitmiştir.²⁰ İlk saldırıları atlatan Gyges'in, sonradan Asurlular ile arası bozulur. Bu durumu fırsat bilen Kimmerler Sardes'i ele geçirir ve Gyges'i öldürürler.²¹ Ionia bölgesine hâkim olan Kimmerlerin diğer kolları Karadeniz üzerinden Trakya ve Balkanlara ulaşır. Çanakkale Nara burnundaki Abydos kentini haraca bağlarlar ve akabinde Antandros'u ele geçirirler. Yukarıda sözü edilen antik yazarlarda Antandros'un uzun süre boyunca Kimmeris adını kullanmış olduğu görüşünü nakletmişlerdir.²² Antandros antik kentinde yürütülen kazı çalışmalarında, Arkaik Dönem buluntuları ve Kimmer tahribatı Yolüstü²³ sektöründen izlenebilse de söz konusu dönem ile ilgili net sonuçlara henüz ulaşılmamıştır.²⁴

MÖ 570 yıllarında Lidya kralı Alyattes'in oğlu Kroisos, Kimmerleri mağlup ederek daha sonra gelen Pers istilasına kadar bölgedeki egemenliğini korumuştur. MÖ 508 yılında Pers kralı Dareios Batı Anadolu'nun ele geçirilmesi için Otanes'i görevlendirmiştir. Bu süreçte çoğu Batı Anadolu kenti gibi Antandros da Pers hâkimiyetine girmiştir. Akabinde gelişen Pers-Yunan savaşlarını aktaran Herodotos

¹⁷ Homeros, *Odyssieia* (Çev. Azra Erhat, A. Kadir), 17. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2005, Od. XI, 14 vd.)

¹⁸ Erhat 1996, s. 176.

¹⁹ Kadriye Tansuğ, "Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve M. Ö. 7nci Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu ile Münasebetleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 4, 1949, ss. 535-550.

²⁰ Asur kaynaklarında "Gugu" olarak geçen kral Gyges'in Asur kralı Asurbanipal'e yalvardığı söylenir.

²¹ Yağız 2005, s. 4.

²² M. Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 597-610.

²³ Gürcan Polat ve Yasemin Polat, "Antandros 2002 kazıları", *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara: 21-26 Mayıs 2003, s. 455.

²⁴ Polat 2013, s. 191.

Antandros'a ilişkin bazı bilgiler verir. Herodotos²⁵, Pers kralı Kserkses'in MÖ 483 yılında Yunanistan üzerine yapacağı sefer ve bu seferde ordunun izleyeceği güzergâhtan bahsederken Antandros'un Pelags sitesi olduğunu şöyle aktarmaktadır;

“Ordu, Lydia'dan Kaikos ırmağına ve Mysia'ya yönelmişti; Kaikos'u geçtikten sonra Kane Dağı'nı sola alarak Atarneos içinden Karene kentine doğru yürüdü. Bu kentten sonra Adramytteion kentini ve Pelasg sitesi Antandros'u geçerek Thebe Ovası'na indi. İda Dağı'nı soluna alarak İlion toprağını geçti [308]. Ve orada gece İda eteklerinde konaklamışlarken bora patladı, zikzak gezinen yıldırımlar düştü ve oldukça önemli sayıda kurban verdirdi.”

Strabon, Skepsisli Demetrios'tan alıntılıyarak Antandros'un Kilikya yerleşimi olduğunu söylemektedir.²⁶ Ayrıca Strabon Lekton'dan Kanaia'ya kadar olan kıyıya Adramytteion Körfezi dendiğini belirtmiştir. Körfezin başladığı burunda Gargara'nın yer aldığını ve iç kısmında Antandros kentinin olduğunu da eklemektedir.²⁷

Antandros'a dair en geniş tarihi kayıtlar Thukydides'ten gelmektedir.²⁸ MÖ 431 yılında patlak veren ve MÖ 404'e kadar kesintisiz devam eden Peloponnesos Savaşları'nı kaleme alan Thukydides'in kayıtlarında savaş seyri boyunca Antandros adı sıkça geçmektedir. Savaşın ilk yıllarında Lesbos (Midilli) Adası'nı ele geçiren Atinalılar, buradaki Mytilenelileri adadan sürmüşlerdir. Bunun üzerine Sparta, adadan sürülen Mytilenelilere asker desteği sağlayarak Antandros'u ele geçirmelerine yardım etmiştir.²⁹ İda Dağı eteklerinde kurulan Antandros'un gemi yapımı için kereste ve lojistik kaynaklarının farkında olan Mytileneliler, burada inşa ettikleri gemilerle Lesbos'u ele geçirip, karşı kıyıda Aioli kentlerini işgal etmeyi³⁰ ve böylelikle Atina'ya karşı stratejik üstünlük sağlamayı amaçlamışlardır.³¹ Buna

²⁵ Herodotos, **Tarih** (Çev. Müntekim Ökmen), 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, VII, 42.

²⁶ Strabon XIII, 1, 51.

²⁷ Strabon, XIII, I, 51.

²⁸ Thukydides, **Peloponnesos Savaşı**, Büyük Klasikler, (Çev. Tanju Gökçöl), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1976.

²⁹ Thukydides, IV, 51-52.

³⁰ Thukydides, IV, 52.

³¹ Harold B. Mattingly, **The Athenian Proxeny Decree, "IG" 1 2 30 + 23 ("SEG" 10.20)**, Vol. 29, No. 3, Published; Classical Association of Canada, Phoenix 1975, ss. 285-286.

mukabil Akdeniz'deki etkinliğini yitirmek istemeyen Atinalılar müttefikleri ile birlikte Antandros'u geri almışlardır.³² Thukydides bu olayı şu şekilde aktarır:³³

“Bundan sonra Antandrus'a yürüdüler ve kenti ihanetle ele geçirdiler, Planları, eskiden Mitylene'e ait olan, ancak şimdi Atinalılar tarafından sahip olunan Antandrus'u ve Actaeon kasabalarının geri kalanını özgürleştirmektir. Orada bir kez güçlendirildiklerinde, İda'nın çevresinden gemi yapımı için her türlü tesise ve bunun sonucunda bol miktarda kereste ve diğer malzemelerin bolluğuna sahip olacaklardı. Buna dayanarak çok uzak olmayan Midilli'leri kolayca tahrip edebilirdi...”

Sicilyalı Diodorus, bu olayı benzer şekilde aktarmaktadır:³⁴

“...Lesbos'ta Atinalıların Mytilene'yi işgalinden sonra, işgalden kaçan çok sayıdaki sürgün bir süredir Lesbos'a dönmeye çalışmaktaydı ve bu sefer Antandros'u ele geçirmeyi başardılar. Burayı üs aldıktan sonra Mytilene'yi elinde tutan Atinalılar ile savaşa devam ettiler...”

Antandros'un Atinalılarca ele geçirilmesinin savaşın yedinci yılına denk geldiği düşünülmektedir. Pers istilalarına karşı kurulmuş olan Attika-Delos Deniz Birliği listelerine bakıldığında Antandros'un iki kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlardan kentin birliğe ilk olarak MÖ 425/424 yıllarında 15 talent³⁵, sonrasında ise MÖ 421 yılında 8 talent vergi verdiği anlaşılmaktadır.³⁶ Bu tarihten sonra kayıtlarda Antandros adının geçmemesi, birlikten çıktığı şeklinde yorumlanabilir.³⁷ Keza MÖ 415 yılında savaşın seyrinin değiştiğini bilmekteyiz. Atinalı Alkibiades, yönetimde çıkan sorunlardan dolayı Spartalılara sığınmış ve buradan aldığı desteklerle MÖ 414/413 yıllarında Sparta birliklerine komuta ederek Batı Anadolu'ya çıkarma yapmıştır. Bu süreçte birlikten çıkarılan Khios, Mytilene ve Miletos kentleri gibi, Antandros da aynı uygulamaya tabi tutulmuş olmalıdır. Ancak kentin çok uzun süre

³² Thukydides, IV, 75.

³³ Thukydides, IV, 52.

³⁴ Diodorus of Sicily, **The Library of History**, Vol. 5, Books XII 41-XIII (Çev. Charles Henry Oldfather), Cambridge Press, 1976, XII.72. II.

³⁵ Antik dönemde bölgeler arası farklılık gösterebilen para birimidir. Attika'da 1 talent; 60 mina; 6000 drahmiye denk gelmektedir (Ayr. bkz. Glyn Davies, **A history of money: from ancient times to the present day**, University of Wales Press, Cardiff, 2016. s. 75.

³⁶ Meritt, Benjamin Dean, Malcolm Francis McGregor, H. T. Wade-Gery, **The Athenian Tribute Lists**, Princeton, N.J.: American School of Classical Studies at Athens, 1953. s. 348.

³⁷ Yağız 2005, s. 5.

bağımsız kalmadığı kesindir. Atina-Sparta mücadelesi özellikle Batı Anadolu'da Yunan direnişini kırmış olsa ki Antandros MÖ 410 yılında Pers hâkimiyetine girmiştir. Akdeniz'e açılmak adına ticari ve askeri öneme sahip Adramytteion Körfezi Persler için daha önemli bir üs konumundadır. Zira Perslerin kara ordusu oldukça kuvvetli olmasına karşın, denizciliği çok iyi bilmemeleri, bölgeye egemen olma isteklerini daha da arttırmış olmalıdır. Bu sebepten ötürü Akdeniz'de en önemli gemi yapım³⁸ ve lojistik merkezlerinden olan Antandros'ta³⁹ Arsakes komutasında bir garnizon kurmuşlardır.⁴⁰

MÖ 410'dan sonraki dönem hakkında ayrıntılı bilgileri Ksenophon aynen şöyle aktarmaktadır;⁴¹

“Fakat Pharnabazos, Peloponnesos ordusunun bütün birlikleri ile müttefiklerine, canlar sağ oldukça, birkaç tahta parçası için umutsuzluğa kapılmanın doğru olmayacağını söyleyerek, -Kralın ülkesinde istedikleri kadar ağaç vardı- hepsine birer palto ve ikişer aylık ücret verdi; sonra gemicileri silahlandırarak eyaletinin sahillerine nöbetçi olarak dikti. Ayrıca müttefik kentlerin strateg ve trierarkhlarını toplayıp onlardan Antandros'ta her birinin yitirmiş olduğu sayıda gemi inşa etmesini istedi: para verdi ve ihtiyaçları olan ağacı İda dağından getirtmelerini söyledi. Gemilerin yapımı sırasında, Syrakusaililer hem Antandros ahalisi ile iş birliği ederek surların bir kısmının tamamlanmasını sağladılar, hem nöbet tutmadaki gayretleri ile herkesin gönlünü kazandılar: bu nedenle Syrakusaililere Antandros'ta iyiliksever ünvanı verildi ve vatandaşlık hakkı tanındı. Bu önlemleri aldıktan sonra, Pharnabazos Kalkhedon'u kurtarmak üzere yola çıktı.”

³⁸ Strabon, XIII. I. 51; “...Ayrıca İda Dağı'ndan kerestenin pazarlandığı Aspenaus adında bir limanı da buradadır, insanlar keresteyi aşağıya indirerek burada isteyenlere satmaktadır;...” diyerek kentteki limana vurgu yapmaktadır. Keza 2003 yılında Antandros kazılarında ODTÜ sualtı araştırmacıları da katılmış, bu limana ait kalıntıları saptamışlardır (Ayr. bkz. Gürcan Polat ve Yasemin Polat, “Antandros 2003-2004 Yılı Kazıları”, **27. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 30 Mayıs- 3 Haziran 2006, s. 99.)

³⁹ Antandros'ta bir ticari, diğeri askeri olmak üzere iki liman vardır. Bu gerek antik dönemde gerekse günümüzde farklı ağaç türlerinin birada olduğu bir habitata sahip olan ticari bir kent haline gelmiştir.

⁴⁰ Pers garnizon yapısı kazı başkanı Prof. Dr. Gürcan Polat tarafından tespit ve teyit edilmiştir. 2010 yılından itibaren bölge halkı ve Orman Müdürlüğü yetkili ve çalışanlarının rastladığı yüzey buluntuları bunu desteklemektedir. Fiziki olarak çok zor şartlar olması çalışma yapılmasını zorlaştırmıştır. Ancak masif sur duvarları, taş güller, sikke vb. buluntulara yüzey toprağında rastlanmaktadır.

⁴¹ Ksenophon, **Yunan Tarihi(Hellenika)**, (Çev. Suat Sinanoğlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, I, I, 25-26.

Ksenophon'dan edindiğimiz bir diğer bilgide de Alkibiades'in MÖ 409'da Byzantion'u kuşattığı ve burada bekleyen Megara ve Boiotialı müttefikleri ile harekete geçtiğidir. Byzantion tiranı Klearkhos, kenti savunmak adına gerekli önlemleri almış ve karşı kıyıda Pharnabazos ile buluşmuştur.⁴² Klearkhos'un amacı, Pharnabazos'tan askeri harcamalar için gerekli kaynağı alarak Hellespontos Denizi'nde dağılık durumda bulunan gemileri toparlamak ve Antandros'ta yeni gemiler yaptırmaktır. Böylelikle oluşturacağı güçlü filo ile Byzantion'daki Atina kuşatmasına son vermeyi düşünmüştür. Ancak Atina, müttefiklerinin de yardımlarıyla kenti ele geçirmiştir.⁴³

MÖ 410-408 yıllarında Antandros'ta bulunan Pers garnizonu komutanı Arsakes'in ağır vergiler talep etmesine karşı Antandros'lular Arsakes yönetiminden kurtulmak için Lakedaimonlulardan destek istemişlerdir. Bunun üzerine Abydos'tan gelen hoplitler Pers garnizonunu kentten uzaklaştırmışlardır.⁴⁴ Bu konuya dair bilgileri hem Thukydides hem de Diodorus'dan öğrenmekteyiz.⁴⁵

Ksenophon'un Peloponnesos Savaşının sonlarına dair verdiği bilgilerden, Antandros'un savaşın sonucuna önemli etkileri olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶ Buna göre; Sparta kralı Lysandros, MÖ 407'de Ephesos'a gelir.⁴⁷

“Ertesi yıl [Arkhytas'ın ephor, Aleksias'ın da Atina'da arkhont olduğu yıl] Lysandros Ephesos'a geldi ve Khios'ta bulunan Eteonikos ile gemilerinin kendisinin olduğu yere gelmeleri için haber gönderdi; şurada burada dağılık vaziyette bulunan gemileri de toplatıp tamirleri ile meşgul olurken, Antandros'ta yenilerini tezgâha koydurdu.”

Nihayetinde Atinalılar ile yaptıkları savaşları kazanan Spartalılar, Peloponnesos Savaşı'nda da muzaffer olurlar.

⁴² Herbert William Parke, The Development of the Second Spartan Empire (405-371 B. C.), **The Journal of Hellenic Studies**, Vol. 50, Part 1, Published; The Society for the Promotion of Hellenic Studies, 1930, s. 48.

⁴³ Ksenophon, Hellenika, I, III, 17.

⁴⁴ Parke 1830, s. 48.

⁴⁵ Thukydides, VIII, 108-109; Diodoros, XII, I, 10.

⁴⁶ Yağız 2005, s. 5.

⁴⁷ Ksenophon Hellenika, II, I, 10.

Ksenophon Anabasis'te de ordu geçiş güzergâhlarından bahsederken Antandros'a değinir.⁴⁸

“...Oradan Troas'ın içinden ilerlediler ve İda Dağı'nın üzerinden Antandros'a vardılar ve sonra, kıyı boyunca ilerleyerek Thebes ovasına ulaştılar...”

MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender'in Anadolu'dan Persleri çıkarmasıyla, Pers Satraplık merkezi Daskyleion'a bağlı bulunan Antandros bağımsızlığına kavuşmuştur. Daha önce de sikke bastığı bilinen Antandros, artık özgür bir kent olarak sikke basmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra Romalılar ile derin ilişkileri olan Pergamon Krallığı bölgede önemli bir güç haline gelmiştir. MÖ 189'da Pergamon Kralı II. Eumenes ile Suriye Kralı III. Antiokhos arasındaki Magnesia Savaşı sonucunda Apameia Barışı yapılmıştır. Buna göre; III. Antiokhos işgal ettiği topraklardan feragat etmiş, Romalılar olaya müdahil olarak Batı Anadolu topraklarını Pergamon ve Rhodos arasında paylaşmıştır. Yapılan paylaşım göre Maiandros'un kuzeyi Pergamon Krallığı'na kalmış⁴⁹ ve böylelikle bu tarihten sonra Antandros da Pergamon egemenliği altına girmiştir.⁵⁰ Pergamon Krallığı bir süre sonra tamamen Roma'ya tabi olunca Batı Anadolu Roma'nın bir eyaleti haline gelmiştir.

Roma Dönemi'nde, MS 2-3. yüzyıllarda kentte Roma İmparatorluk kültürleri de oldukça revaçtadır. Bu bağlamda kentin yönetici Prytaneislerinin dekretlerde imparatorlara güven oylaması yaptıklarına dair ifadeler yer almaktadır. Levy, Hadrian ve Marcus Aurelius'un dönemlerinde Antandros'un da bu oylamalara katıldıklarına dair bilgiler vermektedir. İmparatorlar taşra ibadetlerinde aynı zamanda rahip olarak onurlandırılırdı.⁵¹ Yerel yönetimlerin imparatorluğa iyi görünmek adına yaptıkları her faaliyet o kente zenginlik olarak döneceğinden bu oldukça önemli bir husustu. Levy, bu dönemlerde Antandros'un da içinde bulunduğu birkaç kentin kendi demokratik kurumlarının varlığından söz etmektedir.⁵² Bu anlamda Antandros'ta

⁴⁸ Ksenophon, **Anabasis: On binlerin dönüşü**, Büyük Klasikler, (Çev. Tanju Gökçöl), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1974, VII, VIII, 7.

⁴⁹ George E. Bean, **Eskiçağ'da Ege Bölgesi**, (Çev. İnci Delemen), 4. Baskı, Arion Yayınları, İstanbul, 2018.

⁵⁰ Hasan Malay, **Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos ayaklanması**, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1992. Malay, 1992, s. 61, s. 94.

⁵¹ Isidore Lévy, Eétudes Sur La Vie Municipale De L'asie Mineure Sous Les Antonins, **Revue Des Études Grecques**, Vol, 8, No. 30, 1895, s. 211.

⁵² Levy 1895, s. 212.

yerel aristokrasinin çok etkin olduğu belirtilmelidir. Kentte MS. 2. yüzyıldan sonra inşa edilen Roma yapılarında bu durumun örneklerini görülebilmektedir.

Roma'nın ikiye ayrılması ile Doğu Roma İmparatorluğu denetimi altında varlığını sürdüren kent, MS. 6. yüzyıllarda başlayan buhran döneminden etkilenmiştir. MS. 7. ve 8. yüzyıllarda başlayan Arap akınları yüzünden kentin yerleşim eksenini, bugün Şahin Kale adı verilen sarp kayalıklarda doğru kaymıştır.⁵³ Ancak Hristiyanlık döneminde Antandros önemli bir piskoposluk merkezine dönüşmüştür. VII. Constantinus Porphyrogennetos'un MS. 10 yüzyıldaki listelerinde Troas kentlerinin çoğu hala piskopos merkezleri olarak listelenmiştir. Adramytteion, Assos, Gargara, Antandros, Aleksandria Troas, Ilion, Dardanos, Abydos, Lampsakos, Parion'un aralarında bulunduğu kentler bir başpiskoposun olduğu merkezlerdir.⁵⁴ Bölge Bizans'ın (Doğu Roma) yıkılmasıyla eski popülerliğini yitirmiştir. Yerleşim alanı, Kurtuluş Savaşı öncesinde bugünkü Altınoluk beldesinin eski köy yerleşiminin bulunduğu alana taşınmış, -piskoposluk merkezi olan yerleşme- Papazlık adını almıştır.⁵⁵

Kentin ilk ne zaman kurulduğu sorusu ise tartışmalıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi; kent, antik yazarlardan öğrendiğimiz kadarıyla Troia Savaşına kadar uzanan tarihi külliyata sahiptir. Başta Vergilius olmak üzere, antik kaynaklar MÖ 2. Bini kentin en erken evreleri olarak işaret etmektedir. Sauciuc, tedbirli yaklaşımla, araştırmacılar arasındaki görüşlere yer vererek Andros ile Antandros isimlerinin etimolojik yakınlıklarını incelemektedir.⁵⁶ Herodotos'un aktarımıyla Anios'un oğlu Andros'un Pelasgların ardından Andros'a yerleştiğinden bahseder. Daha önce de belirttiğimiz gibi Herodotos Antandros'u Pelasglılar olarak tanımlamıştır. Antandros ismi ile aynı açıklamalar MS. 1. yüzyılda yaşamış olan coğrafyacı Pomponius Mela'dan da gelmektedir.⁵⁷

⁵³ Saka 2016, s. 23.

⁵⁴ Meyer 1877, s. 97.

⁵⁵ Yağız 2005, s. 6.

⁵⁶ Theophil Sauciuc, **Andros; Untersuchungen zur Geschichte und Topographie der Insel**, Wien A. Hölder, Sonderschriften des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien. Bd. 8, 1914, s. 51-53.

⁵⁷ Sauciuc 1914, s. 53.

Yakın zaman kadar Antandros antik kentinde sürdürülen arkeolojik kazılarda Yolüstü ve Nekropol⁵⁸ sektöründeki verilere göre kentteki en erken bulgular MÖ 8-7. yüzyıllara tarihlenmekteydi. Ancak 2018 yılında gerçekleştirilen kazılarda elde edilen seramikler MÖ 2. binin ilk yarısına tarihlendirilmiştir.⁵⁹ Bu durum yukarıda bahsi geçen antik kaynakların anlatımlarını da destekler niteliktedir.

⁵⁸ Polat vd. 2003, s. 456.

⁵⁹ Antandros kazı çalışmalarında, günlük ve yılsonu raporlarında yer alan, henüz yayımlanmamış olmasına karşın, kazı başkanı Prof. Dr. Gürcan Polat ve Doç. Dr. Yasemin Polat tarafından teyit edilen bilgilere dayanılmıştır.

1.2. ANTANDROS ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

Antandros antik kenti çalışmaları coğrafyacı H. Kiepert'in 1842 yılında Avcılar Köyü camisinin duvarındaki yazıtı keşfetmesiyle başlamıştır. Yazıtın transkripsiyonunu yapan Kiepert ANTANDROS (ANTANΔPIQN) ismini tespit etmiş ve elindeki haritadan kenti lokalize etmeyi başarmıştır.⁶⁰ İda Dağı ve Edremit Körfezi sahası içinde yer alan bölgede yayınladığı atlas ve haritalarda çok sayıda Aiol kolonisi kentin konfederasyon oluşturduğunu, ancak bölgede Assos, Gargara, Antandros gibi nazaran büyük yerleşimlerin bu oluşuma dahil olmadığını belirtmiştir.⁶¹ Edremit Körfezi çalışmalarına bir süre ara verdikten sonra Fabricus ile geri dönen Kiepert, Antandros adı geçen ikinci bir yazıt ve üzerinde "ANT" harflerinin bulunduğu sikkeleri görerek daha önceki saptamalarını teyit etmiştir.⁶²

H. Schliemann, 1881 yılında bölgede yaptığı araştırmalarda, aynı güzergâhlardan geçerken, Kiepert'in bulduğu yazıtı görmüştür. Dervent Tepe'de (Kaletaşı Tepesi) 1 km² olduğunu tahmin ettiği antik kentin varlığını da saptamıştır. 1888 yılında Kiepert, Dervent Tepe'nin Antandros olduğunu düşünmüş, Fabricus'u da yanına alarak tepede araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda kent yerleşmesini doğrulayacak miktarda seramik ve mermer parçaları bulunmuş⁶³, barometrik ölçümlerle tepenin rakımı 215 m olarak belirlenmiştir. Avcılar köyü sakinlerinin bulunduğu gümüş sikkeler Schliemann'nın dikkatini çekmiş, Dervent Tepe'nin adının Antandros'tan geldiği görüşünü savunmuştur. Ancak 1959 ve 1968 yıllarında iki kez bölgeye gelen J. M. Cook, Dervent isminin, genellikle geçitler için kullanıldığını saptamıştır ki Kiepert'de aynı görüştedir. Topografik olarak da şehrin üzerinde kurulduğu Kaletaşı Tepesi, denize dik bir eğimle sonlanır. Günümüzde tepenin eteğini keserek verilen karayolu yapılmadan önce ulaşım, hemen deniz kenarındaki çakıllardan sağlanmaktaydı.

Cook, 1959 ve 1968 yıllarında Kaletaşı Tepe'sinde yapmış olduğu incelemeler sonucunda kentin doğu yamaçlarında yerleşime işaret eden herhangi bir buluntu tespit edemediği için, kentin sadece tepenin batı yamacına yayıldığını

⁶⁰ Judeich, *Sitzungsberichte der PreuBischen Akademie der Wissenschaften zu*, Berlin, 1894, s. 904.

⁶¹ Heinrich Kiepert, *A Manual of Ancient Geography*, (Çev. George Augustin Macmillan), Cornell University Library, London, 1881, s. 71.

⁶² Yağız 2005, s. 9.

⁶³ Açar 2017, s. 9.

belirtmiştir.⁶⁴ Kiepert'ten sekiz sene sonra Judeich, Kaletaşı Tepesi'nde yaptığı araştırmalar sonucunda, Antandros'un çok büyük bir kent olmadığını düşünerek, kenti aşağı ve yukarı olmak üzere ikiye ayırmıştır.⁶⁵

1911 yılında kenti ziyaret eden Leaf, buluntu yoğunluğunun fazla olduğu batı bölümünde, özel arazi sahiplerinin açtığı mezarları görmüş, kentin nekropolisinin burada olduğu sonucuna varmıştır. Citadelin tepenin zirvesinde, ticari merkezin ve limanların ise tepenin doğusunda yer aldığını belirtmiştir.⁶⁶

Antandros'un kurulduğu Kaletaşı Tepesi'nin batısında kalan sahil şeridi 1989 yılında imara açılmıştır. İnşaat çalışmaları sırasında bazı mezarlara rastlanmış ve böylelikle kentteki ilk bilimsel kazı çalışmaları 1991 yılında Müze Kurtarma Kazıları ile başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda söz konusu alanın MÖ 7. yüzyıldan MÖ 2. yüzyıla kadar nekropol alanı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Aralıklarla devam eden Müze Kurtarma Kazılarına 1995 yılında son verilmiştir.⁶⁷

2000 yılında Prof. Dr. Gürcan Polat⁶⁸ başkanlığındaki bir ekip tarafından bölgede yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda Kaletaşı Tepesi'nde surlarla çevrili bir yerleşim tespit edilmiştir. Yerleşimin çam ağaçları ile kaplı olan tepe kısmının MÖ 5. yüzyıl sonlarından başlayıp MÖ 4. yüzyıl boyunca kullanıldığı, tepenin batı yamacının ise MÖ 6. yüzyıldan Bizans Dönemine kadarki kronolojik çerçevede iskân gördüğü saptanmıştır. Tepenin batısından denize dökülen Karakazan –diğer adıyla Kundakçınar- Deresi'nin batısında ve Kaletaşı Tepesi'nin doğu yamaçlarında da daha önceki çalışmalarda olduğu gibi bir veriye rastlanmamıştır.⁶⁹

2000 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarının ardından, 2001 yılında Balıkesir Müzesi başkanlığında ve Prof. Dr. Gürcan Polat'ın bilimsel danışmanlığındaki bir ekip ile Antandros antik kentinde bilimsel kazı çalışmalarına başlanmıştır. 2006 yılına kadar devam eden bu ortak çalışmanın ardından, söz

⁶⁴ John M. Cook, **The Troad: An Archaeological and Topographical Study**, Clarendon Press, Oxford, 1973. s. 269.

⁶⁵ Yağız 2005, s. 9.

⁶⁶ Leaf 1923, s. 263.

⁶⁷ Yalman, 1992, ss. 451-461; Özeren vd., 1996, ss. 162-169.

⁶⁸ Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı öğretim üyesi.

⁶⁹ Polat 2002, ss. 21-30; Polat vd. 2003, ss. 453-462.

konusu tarihten itibaren, Bakanlar Kurulu Kararı ile Prof. Dr. Gürcan Polat'ın başkanlığındaki bir ekip tarafından bilimsel kazı çalışmaları yürütülmektedir.

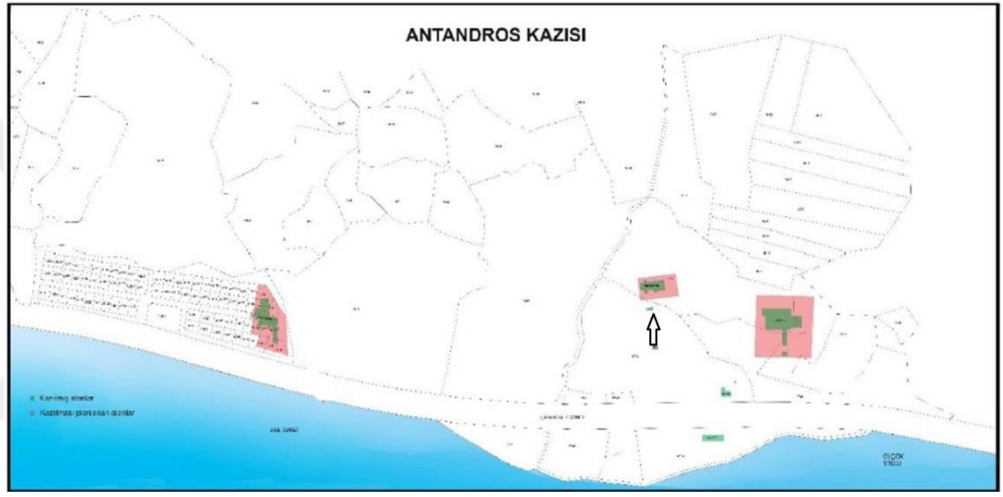

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ANTANDROS DEREBOYU(SUR) SEKTÖRÜ

2.1.1. Dereboyu I Açması

2001-2006 yılları arasında gerçekleşen Antandros antik kenti sistemli kazılarında Nekropol, Yolüstü, Yamaç Ev sektörleri gibi alanlarda çalışılmıştır. Sırasıyla en doğuda deniz seviyesinden yaklaşık 20 m yükseğe konumlanmış Yamaç Ev, yaklaşık 150 m güneybatısında, modern asfaltın hemen kuzeyinde yer alan Yolüstü ve onun da yaklaşık 600 m batısında denizden 50 m kuzeyde kalan Nekropol sektörü yer almaktadır (**Harita 2**).

Harita 2⁷⁰

Bu alanlardan elde edilen sonuçları denetlemek ve yerleşim alanının yayılımını belirlemek amacı ile yeni sondajların açılmasına karar verilmiştir. Arazide yapılan yüzey araştırmaları sonucunda seramik buluntu yoğunluğundaki artış ve yüzeyde yer alan mimarî yapılara ait büyük boyutlu blok taşların görülmesi nedeniyle yol üstü açmalarının yaklaşık 200 m kuzeybatısında, Karakazan (Kundakçınar) Deresi'nin 40-50 m doğusunda, 15 m ara ile Dereboyu I ve II isimli iki sondaja başlanmıştır.⁷¹ Daha kuzeyde yer alan Dereboyu I açması, deniz seviyesinden ortalama 11,50 m yüksekliktedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda üst seviyede Geç Roma- Erken Bizans Dönemine ait olduğu düşünülen bir hamam yapısı ile karşılaşılmıştır.

⁷⁰ Açar 2017, s. 11

⁷¹ Polat vd. 2007, s. 459.

Hamam ve diğer Roma Dönemi sivil mimari yapılarının, MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Hellenistik sur duvarının korunmuş üst kısımlarını temel yapılar inşa edildiği görülmektedir.⁷² Sur yapısı yer yer 3.00 - 3.25 m yükseklikte korunmuş, 3.26 m kalınlığındaki duvarın 7.70 x 7.40 m ölçülere sahip bir kulesi bulunduğu belirlenmiştir.⁷³ Surun hemen önünden Karakazan Deresi'nin geçmesi, hem şehrin savunmasına katkı sağlamış, hem de zaman zaman taşkınlara yol açan Karakazan (Kundakçınar) Deresi'nden şehri korumuş olmalıdır (**Resim 1-2**). 2011 yılında yapılan çalışmalarda Sur kule yapısı Karakazan Deresine paralel şekilde güneye dönerek, Hellenistik Dönem kentinin batı sınırını oluşturmuştur.⁷⁴

2.1.2. Dereboyu II Açması

2006 yılında çalışılmaya başlanan Dereboyu II Açması, Dereboyu I'in hemen güneyinde yer alır. Deniz seviyesinden yaklaşık 11.00 m yüzeye sahip Dereboyu II sondajı, 5x4 m boyutlarındadır. Az sayıda Geç Roma- Erken Bizans Dönemlerine ait seramiklerden 10.65 m seviyesine kadar gelmiştir. Açmanın kuzeybatı köşesinde mimari yapıya dair ilk buluntu ile karşılaşmıştır. Yüksekliği 65 cm olarak ölçülen sütun, kumtaşından yapılmıştır. Sütundan başka 10.40 m seviyesine kadar herhangi bir mimari yapı karşılaşmamıştır.⁷⁵ 10.30-10.20 m seviyelerine gelindiğinde Roma seramikleri kesilmiş, sayıları yüzleri aşan ve çoğu kırık durumda olan *minyatür hydria* ile karşılaşmıştır (**Resim 3**). *Hydria* ile aynı seviyelerden az sayıda ve farklı formlarda seramik parçaları, bir adet MÖ 3. yüzyıla ait Adramytteion sikkesi ve iki adet figürin başı ele geçmiştir. Ayrıca *hydria*ların yanında çok sayıda küçük hayvan kemikleri de tespit edilmiştir.

*Minyatür hydria*lar belirli bir düzlemde ele geçmemiştir. Ancak *hydria*ların oturduğu düzlemde özensiz bir şekilde oluşturulmuş, sıkıştırılmış bir toprak tabakası ile karşılaşmıştır.⁷⁶ Bu düzensiz tabanın altından 10.25-10.15 m seviyelerinde

⁷² Gürçan Polat, Yasemin Polat Kahraman Yağız Seçil Üney Rabia Aktaş Evren Açar Deniz Arkan, Antandros 2010 Yılı Kazıları, **33. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 1, 23-28 Mayıs, Malatya, 2011. ss. 281.

⁷³ M.Ö. 4. yüzyıla ait “sandviç” teknikte yapılmış Antandros örneğine, gerek teknik ve gerekse kalınlık açısından en yakın benzer Assos'ta ele geçirilmiştir; K.S. Nosssov, **Greek Fortifications of Asia Minor 500-130**, Oxford, 2009, ss. 49-50.

⁷⁴ 2011 yılı ve sonrası çalışmaların detayları için; <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html>

⁷⁵ Polat vd. 2007, s. 460.

⁷⁶ Tüm ayrıntılı bilgiler Antandros 2006-2007 sezonu kazısı günlük arazi raporlarında yer almaktadır.

mimariye ilişkin buluntular gelmeye başlamıştır. Açmanın batısında kuzey-güney doğrultulu 50 cm kalınlıkta DUF duvarı, buna kuzey ucundan bağlanan aynı kalınlıktaki ve en üst seviyesi 10.35 m olan DUG duvarı ortaya çıkarılmıştır. DUG doğu uçtan bağlanan, güney yöne doğru dik açıyla devam eden ve üst kodu 10.30 m olan DUH duvarı ile bir mekânın üç duvarı açığa çıkarılmıştır (**Resim 4**). Minyatür hydriyalar bu kompleks duvar yapılarının üzerinde yayılmış halde ele geçtiğinden yapı ile organik bir bağ olması ihtimali oldukça zordur.⁷⁷ Bu açıdan bakıldığında duvar yapıları *hydria* buluntularından daha erken bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Ayrıca DUH duvarının üst seviyesinin 20-25 cm altında *euthynteria*⁷⁸ çıkıntısının bulunması da, bu duvarlara ait tabanın, *minyatür hydriaların* ele geçirildiği tabandan daha alt seviyede olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu ilişkiyi anlamak adına duvarların kronolojik sınıflandırmasına dair somut ipuçları da beklenmektedir. Devam eden çalışmalarda mekân içlerinde MÖ 4. yüzyıl seramikleri azalmış, MÖ 6-5. yüzyıllara ait veriler ile karşılaşılmıştır.⁷⁹

Çalışmanın ana konusunu oluşturan *minyatür hydriaların* çıkmaya başladığı üst seviyeden, mimari yapıların hemen üzerindeki alan arasındaki tabakadan çıkan buluntular aşağıda detaylıca incelenecektir.

2.1.3. Minyatür Hydria Tipolojisi

2006-2007 yılları arasında Dereboyu II açmasında ele geçen en önemli buluntu gruplarından biri, açmanın 10.30-10.20 m seviyeleri arasında ele geçen, 55 tanesi tam veya tama yakın toplamda yaklaşık 150 adet küçük *hydria*dır. Antandros adına, bu alanda yapılan kazılar sadece Hellenistik ve Roma Dönemlerini açığa çıkarmakla kalmayıp, *minyatür hydrialar* ve diğer kült objeleri sayesinde kutsal alan ve dini yapı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Her kazı çalışması yeni bilgiler doğurabileceği gibi, beraberinde birtakım yeni sorunlar da çıkarabilir. Yüzlerce sayıda *minyatür hydrianın* bu denli küçük bir alandan ele geçmiş olması önemlidir. Ancak *hydriaların* yayıldığı alan, mimari ilişkileri, kullanım alanı, ritüel uygulamalardaki işlevleri gibi sorunlara cevap bulmak

⁷⁷ Polat vd. 2007, s. 460.

⁷⁸ Antik Yunan mimarisinde krepis denilen basamaklı podyumun en altında ince bir basamak şeklinde yer alan düzlem tabanı.

⁷⁹ Polat vd. 2007, s. 461.

adına daha fazla kazı çalışması gerçekleştirilmelidir. Ancak her ne olursa olsun elimizdeki kaynaklar ayrıntılı bir şekilde incelenip, değindirilmeye çalışılacaktır.

Antik dünyada *minyatür hydriaların* dağılım haritasına baktığımızda, söz konusu seramik gruplarının hemen tüm Akdeniz Havzası'na, Balkanlar'a ve Anadolu'nun iç bölgelerine değin uzandığını görmekteyiz. Oldukça geniş bir coğrafyaya yayıldığı anlaşılan bu seramik grubunun bölgelere ve dönemlere göre kullanım amacı ve maiyeti değişiklik göstermektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan minyatür *hydrialara* ait Antandros örneklerinin ise, tarihsel anlamda kabaca MÖ 4-2. yüzyıllar arasında değişiklik gösterdiği belirlenmiştir.

Genelde Demeter kutsal alanları başta olmak üzere, neredeyse tüm tanrıçalara adak olarak sunulan *hydriaların* yayılım alanı çok geniştir. Çalışmamız kapsamında Akdeniz Havzası'nda Antandros örnekleri ile paralel özellikler gösteren birçok yerleşim yerinin kutsal alan ve tapınak buluntuları incelenerek, Antandros *minyatür hydrialarının* tipolojisi ve kullanım amaçları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tipolojik değerlendirmeye geçmeden önce, şunu belirtmek gerekir ki Antandros, *hydria*⁸⁰ buluntu grubu muadil örneklerinden oldukça fazla çeşitliliğe sahiptir. Başka alanlarda çıkmış *minyatür hydrialar* üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmalar dizini göstermiştir ki, bu buluntu grubunu incelerken farklı bir yöntem izlenmelidir. Aşağıda detaylıca değineceğimiz bazı önemli noktalar vardır. İlk olarak dikkat edilecek husus gruplandırma aşamasıdır. Bu anlamda en kapsamlı literatür çalışmalardan birini Pfrommer⁸¹ yapmıştır. Pfrommer Priene, Pergamon örnekleri ile karşılaştırarak, Miletos (Hümei Tepe) *minyatür hydrialarını* değerlendirmiştir. Pfrommer'e göre 10 farklı *minyatür hydria* tipi vardır.⁸² Ancak bazı bireysel formlarında işçilik ve kil özelliği bakımından farklılık teşkil etmesini göz ardı etmemek gerektiğini söylemektedir.⁸³ İşte bu noktada gerek form geçişleri gerekse işçilik özelliklerinin yanında, kil ve astar özellikleri de önem arz etmektedir.

⁸⁰ Yunan dünyasında Amphora ile birlikte en sık kullanılan kaplardan biridir;

Robert M. Cook, **Greek Painted Pottery**, Third edition, by Routledge, London and New York, 1997, s. 213.

⁸¹ Michael Pfrommer, Zur Typologie der Miniaturhydrien vom Humeitepe, **Istanbul Mitteilungen (IstMitt)**, Band 33, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung, İstanbul 1983.

⁸² Pfrommer 1983, s. 79.

⁸³ Pfrommer 1983, s. 79.

Neandria ve Korinth gibi çok sayıda *hydria* formunun içinde bulunduğu seramikler üzerinde yapılan çalışmalar kronolojik dizin üzerinden takip edilmiştir. Antandros özelinde de herhangi bir mimari yapının olmaması, tüm örneklerin bir arada tek tabakada görülmesi, karşılaştırmalı örneklerle bir dizin oluşturulması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Aynı soruna Pfrommer'de dipnot düşmüştür.⁸⁴ Çoğunluğu yerel örnekler olan bu *hydriaların* değerlendirmesinde kil ve astar ikinci planda olacaktır. Tüm yönleriyle karşılaştırmalı değerlendirme yapılırken,⁸⁵ aynı zamanda tüm Antandros seramiklerinin karakteristik özellikleri de dikkate alınacaktır.

Pfrommer⁸⁶ ve Filges-Matern⁸⁷ ağız yapılarının uzun süren form aralığı ve çeşitli tiplerde temsil edilmesi nedeniyle gövde ve kaide formlarına daha dikkat ederler. Benzer bir durum Antandros buluntuları için de geçerlidir. Binlerce *hydria* arasında *lekythos*⁸⁸, *oinokhoe*,⁸⁹ ağızları bulunabilmektedir. Özellikle MÖ 4 ve 3. yüzyıllarda formların benzer ağız yapıları, parça bütün ilişkisini zorlaştırmaktadır. Ayrıca yerel üretimin karakteristik özellikleri seramiğe yansıtıldığında kronolojik problemler olmaktadır. Dolayısıyla incelemeye tama yakın örneklerden başlanmalıdır. Ağız ve diğer parçalar, tama yakın profillerden sonra değerlendirilecek, böylece parça bütün ilişkisi ile daha sağlıklı analiz yapma imkânı doğacaktır. Antandros kazı depolarında *hydria* formuna ait ağız, gövde, kulp, kaide parçaları bulunmaktadır. Yüzlerce parçanın henüz restorasyon çalışması tamamlanmadığından, bu parçaların çalışma kapsamında değerlendirilen örneklerle birleşip birleşmeyeceği kesin değildir.

⁸⁴ Sven Th. Schipporeit, *Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien*, **Byzas 16**, Ege Yayınları, İstanbul, 2013, s. 119.

⁸⁵ Yunan dünyasında farklı bölgelerde ele geçmiş olan *minyatür hydria* formu mevcuttur. Sistemli kazılar haricinde, müzelerde de satın alma ya da bağış yoluyla ele geçen formlar da Antandros örnekleri ile karşılaştırılmıştır. Bu şekilde ele geçen buluntuların çoğunun yayını yapılmadığından benzer örneklerinin dipnotları, ilgili buluntunun görselinin bulunduğu internet adresleri şeklinde yazılacaktır. Öte yandan yurtdışında satışı yasal olan buluntuların olduğu internet sitelerindeki benzer örneklerde de aynı şekilde dipnot verilmek zorunda kalmıştır.

⁸⁶ Pfrommer 1983, s. 80.

⁸⁷ Axel Filges, Petra Matern, *Eine Opfergrube Der Demeter in Neandria*, Schwertheim, E., Wiegartz, H., & Universität Münster. **Die Troas: Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II**, Band 22, Bonn: R. Habelt, 1996, s. 45.

⁸⁸ *Hydria* ve *amphora* kap türlerine de benzeyen, genellikle yağ şişeleri olarak kullanılmıştır. Ancak mezarlarda ve sunu alanlarında da sıkça görülen bir kap türüdür.

⁸⁹ Antik Grekçe'de şarap anlamına gelen *oinos* sözcüğünden türemiştir. Yonca şeklinde çentikli ağız, şişkin gövde ve tek dikey kulba sahip kap, bu formuyla, içerdiği sıvının kolayca boşaltılmasını sağlar.

2.1.3.1. MÖ 4-3. yüzyıl *Minyatür Hydriaları*

Kat. No. 1

Çiz. 1, 39

Lev. 1, 39

Buluntu Kodu: DPP 39

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı:

Dip çapı:

Grup: 1A

Kil rengi: 4/N Koyu gri

İç astar:

Dış astar: 2,5/N Siyah

Bezeme:

Tanım: *Hydria* gövde ve kulp parçası, soğan formu, omuz üzerinde yapışık şekilde omega kulp korunmuş, yer yer siyah firnis izleri görülmektedir.

Benzer örnekler: Pfrommer 1983, Şek. 6, 2; Schipporeit 2013, Fig. 17, 9; Filges vd. 1996, Şek. 4, K 23; Cronkite 1997, Plate IV, a. Myt. 90 I; Karatas 2015, Fig. 26 a, b.; Özgen 2014, Resim 5.

Tarih: MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başı.

Siyah firnisli minyatür kaplar, üretimin başlangıcına tarihlenmelidir. Bu tipler MÖ 4. Yüzyıl sonlarına kadar kullanımda kalmış olmalıdır.⁹⁰ MÖ 4. yüzyıl ortalarında Priene, Naxos gibi örnekler de paralellik göstermektedir. Bu tip kapların kesin tarihlenmesini yapmak oldukça zordur. Kötü firnis kalitesinden ötürü MÖ 4. yüzyıl örneklerine tezat oluşturur. Adramytteion kazılarında da kil ve firnis kalitesi yönünden çok benzeyen aynı tip form ele geçmiştir.⁹¹ Formun ağız yapısına dair fikir edinilmesi açısından önemlidir.⁹² Atina'nın kuzeybatısındaki antik Locris bölgesinde yer alan Halae Akropolisi'ndeki⁹³ kaliteli örnekler bakılırsa iyimser bir şekilde formu en erken MÖ 4. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmesi gerekir.

Kat. No. 2

Çiz. 1, 22

Lev. 1, 22

Buluntu Kodu: DPP 22

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

⁹⁰ Pfrommer 1983, s. 80.

⁹¹ H. Murat Özgen, Adramytteion (Ören) 2013 Kazı ve Onarım Çalışmaları, **36. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 3. Cilt, 02-06 Haziran, Gaziantep, 2014. ss. 1-16.

⁹² Adramytteion örneğine dayanarak bu grubun ağız yapısına ilişkin örnek tipler için Grup 3B'ye bakınız.

⁹³ Hetty Goldman, The Acropolis of Halae, **Hesperia**, Vol. 9, No. 4, 1940, ss. 381-514; Fig. 207 (No. 12).

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı:

Dip çapı: 1,8 cm

Grup: 1B

Kil rengi: 7.5YR 7/4 Pembe

İç astar:

Dış astar: 2.5YR 8/4 Pembe

Bezeme:

Tanım: *Hydria* kaide, gövde ve kulp parçası, izdüşümü noktasından kulp çıkışı korunmuş, yer yer pembemsi astar izleri görülmektedir.

Benzer örnekler: Pfrommer 1983, Şek. 6, 3, Lev. 11.3; Schipporeit 2013, Fig. 17, 10; Filges vd. 1996, Şek. 4, K 23; Cronkite 1997, Plate I, c. Myt. 89 I-P418.

Tarih: MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başı.

Ele geçen formların içinde en küçük boyutlu olan parça DPP 22'dir. Form olarak MÖ 4. yüzyıl sonlarını işaret etse de üzerindeki pembemsi astar ve beyazımsı kaplama nedeniyle MÖ 3. yüzyıl başlarına tarihlenmesi daha uygundur. Kaideden dik olarak yükselen cidar, ilk Hellenistik tarihlendirmenin bir göstergesi olarak görülmelidir.⁹⁴ Bu grubu temsil eden örnekler az sayıdadır. DPP 32, bu formun bir varyasyonu olarak değerlendirilebilir. Öte yandan DPP 77'de bu grup içerisinde kendine yer bulur. Omuz üzerindeki ince plastik bant MÖ 4. yüzyıl örneklerinde sıkça gördüğümüz bir özelliktir. Her ne kadar bu tip formlar erken tarihlendirmeye işaret etse de DPP 77'in kil özelliği ve beyaz kaplaması nedeniyle MÖ 4. yüzyıla tarihlenmesi zordur. Bu durum formun uzun süren kullanımından kaynaklanmaktadır. Form olarak benzeri için Mytilene örneklerine bakılabilir.⁹⁵

Kat. No. 3

Çiz. 1, 2

Lev. 1, 2

Buluntu Kodu: DPP 2

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı:

Dip çapı: 3,1 cm

Grup: 1C

Kil rengi: 5YR 7/4 Pembe; 5YR 8/2 Pembemsi beyaz

İç astar:

Dış astar: 2,5/N siyahtan 6/N gri

Bezeme:

⁹⁴ Filges vd. 1996, s. 80.

⁹⁵ Susan Marie Cronkite. **The Sanctuary of Demeter at Mytilene: A Diachronic and Contextual Study**, Ph.D. University of London, 1997; Plate I, d. Myt. 90 I-P163.

Tanım: *Hydria* kaide, gövde ve boyun parçası, kulp formu korunmuştur. Geniş bir iz düşüm noktasına sahiptir. Boyunda hafif inceldikten sonra ağız geniş bir şekilde açılmaktadır. Üzerinde siyahımsı gri tonlarda bir astarlama görülür. Dip kısmı hafif disk şeklini almıştır.

Benzer örnekler: Pfrommer 1983, Şek. 8, 3; Schipporeit 2013, Fig. 17, 1;

Filges vd. 1994, Şek. 1, Nr. 11; Karatas 2015, Fig. 322;

Cronkite 1997, Plate II, b. Myt. 90 I-P80

Tarih: MÖ 3. yüzyıl I. yarısı.

Tipik bir örnek olan bu grubun en erken örneklerine Miletos'ta rastlamaktayız. Bu form gelişimi için en güzel örnekler metal prototiplerden gelmektedir.⁹⁶ Yüksek ve geniş izdüşüm noktası ile Samos,⁹⁷ Priene örneklerini andırabilir. Pfrommer bu tipler için beyaz kaplama olan örneklerin MÖ 3. yüzyılın ortalarına gideceğini belirtir. Ancak DPP 2'nin siyahımsı astarı, kaide altı boşluğu ile DPP 39'un geçiş formu olarak düşünülebilir. Bu sebeple MÖ 3. yüzyılın ilk yarısından olmalıdır. Filges-Posselt Neandria'dan bir ağız örneğinde MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında bu tip ağızların varlığından bahsetmişlerdir.⁹⁸ Tüm bu veriler ışığında DPP 2 grubun en erken örneği olmalıdır. DPP 69'dan yola çıkarak grubun Kos ve Khios⁹⁹ örnekleri paralelinde MÖ 3. yüzyıla kadar devam ettiği söylenebilir.

Diğer örneklerin iz düşüm noktaları tam korunmamıştır. DPP 2 ile dip kısımları çok benzese de kaideden dik bir şekilde yükselmesi MÖ 3. yüzyıl ortalarındaki Miletos örnekleri ile de örtüşmektedir.¹⁰⁰ Fakat grubu ortak noktada birleştiren en önemli özellik kapların iççiliğidir. Gövde üzerinde çark izleri grubun imzasını taşımaktadır. Cam örnekleri de dâhil olmak üzere yaygın bir form grubu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰¹

2.1.3.2. MÖ 3. yüzyıl *Minyatür Hydriaları*

Kat. No. 4

Çizim 1, 11

Levha 1, 11

Buluntu Kodu: DPP 11

⁹⁶ Pfrommer 1983, s. 83.

⁹⁷ Karatas 2015, Fig. 322.

⁹⁸ Axel Filges, Elke Posselt, Hellenistische Keramik, Schwertheim, E., Wiegartz, H., & Universität Münster. *Die Troas: Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II*, Band 11, Bonn: R. Habelt, 1994, ss. 139-156.

⁹⁹ Karatas 2015, s. 388-389.

¹⁰⁰ Pfrommer 1983, Şek. 7, 5.

¹⁰¹ <https://www.e-tiquities.com/A-Core-Formed-Glass-Hydria-Hellenistic>

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı:

Dip çapı: 2,8 cm

Grup: 2A

Kil rengi: 2.5YR 8/4 pembe

İç astar:

Dış astar: 2.5YR 6/8 açık kırmızı

Bezeme:

Tanım: *Hydria* kaide, gövde ve boyun parçası, kulp formu korunmuştur. Dip kısmından omuza doğru 45 derecelik bir açı ile yükselmektedir. Beyaz kaplama astar ve kırmızımsı astar izleri de korunmuştur.

Benzer örnekler: Pfrommer 1983, Şek. 6, 3, Lev. 11, 3; Schipporeit 2013, Fig. 17, 10; Gürler 1994, Çiz. 43, 162; Karatas 2015, Fig. 316(1397)

Tarih: MÖ 3. yüzyıl ortaları

Priene ve Pergamon tapınak alanlarında sıkça karşılaşılan bir form grubudur.¹⁰² Siyah firnisli örnekler MÖ 3. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir.¹⁰³ Yüzyılın sonlarında beyazımsı-bej bir kaplama görülmektedir. Özellikle DPP 11 kısmen bu kıstasları sağlamakta olup, grubun en karakteristik parçası olarak göze çarpmaktadır.

Hadra *Hydri*alarından¹⁰⁴ bilinen omuzun köşeli yapısı ve boyun uzaması MÖ 3. yüzyılda görülen bir özelliktir.¹⁰⁵ Form açısından bunun en güzel örneğini DPP 52 sunmaktadır. DPP 19'da değerlendirildiğinde grubun MÖ 3. yüzyılın ortalarından olduğu düşünülebilir.

Kat. No. 5

Çizim 2, 17, 25, 26, 50

Levha 2, 17, 25, 26, 50

Buluntu Kodu: DPP 25

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı: 2,8 cm

Dip çapı: 2,7 cm

Grup: 2B

Kil rengi: 10R 7/3 soluk kırmızı

İç astar:

Dış astar: 2.5YR 7/1 açık kırmızımsı griden

¹⁰² Pfrommer 1983, s. 79.

¹⁰³ Schipporeit 2013, s. 119.

¹⁰⁴ Arnold Helmig Enklaar, **The Hadra Vases**, Proefschrift Lettere Amsterdam, 1992.

¹⁰⁵ Schipporeit 2013, s. 119.

2.5YR 6/4 Açık Kırmızımsı Kahverengi

Bezeme:

Tanım: *Hydria*, yatay kulplarından birisi ve dikey kulp haricinde tam olarak ele geçmiştir. Düz dipli, hafif konik kaidelidir. Elips bir gövdeye sahip, iz düşüm noktası dardır.

Benzer örnekler: Pfrommer 1983, Şek. 9, 4; Filges vd. 1996, Şek. 5, K 37.

Tarih: MÖ 3. yüzyıl II. yarısı

Minyatür hydrialar içerisinde en yaygın gruptur. 40 parça ile temsil edilmektedir.¹⁰⁶ Antandros kazı depolarında, her biri sayıları 200'ü aşan *hydria* ağız, gövde, kulp, kaide parçaları vardır. Henüz restorasyon çalışmasından geçmediklerinden bu parçaların çalışma yapılan örneklerle birleşip birleşmeyeceği kesin değildir. Çalışma kapsamında değerlendirilen örnekler içinde bu grup en çok kullanılan formdur. Bu form Antandros *hydriaların* içinde oldukça karakteristiktir. Konik bir görüntüsü olan dip kısmı ve dar gövdesiyle geleneksel bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Yumurtaya benzeyen¹⁰⁷ gövde yapısı itibariyle metal *hydria* örneklerine benzemektedir.¹⁰⁸

Parçaların hemen hepsinde yatay ve dikey kulplar aynı yerlerde konumlanmıştır. Bazı örneklerinde mat siyah astar görülmektedir. Özellikle DPP 50 iyi korunmuş örneklerdendir. İnce ve uzun boyun dikkat çekici özellikler arasındadır. Hadra vazolarından da hareketle ince boyun yapısının 3. yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirilmesi mümkündür.¹⁰⁹ Bu gruba dair tama yakın birden fazla örneğin olması formun gelişimini daha iyi gözlemlememizi sağlamaktadır. Keza kronolojik sınıflandırma, ağız parçaları temelinde zorlukla yapılabilmektedir. Kaide ve dip parçalarının geleneksel yapıları bize daha çok şans sunmaktadır.¹¹⁰ Bu grupta tam olarak ne amaçla yapıldığı bilinmese de gövde üzerinde açılmış nizami delikler dikkat çekicidir.¹¹¹

¹⁰⁶ DPP 1, 3, 5, 8, 9, 13, 14, 17, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 58, 59, 61, 62, 65, 70, 74, 76.

¹⁰⁷ Pfrommer 1983, s. 86.

¹⁰⁸ Berta Segall, Athen, Benaki Museum; **Katalog der Goldschmiedearbeiten**, Druckerei "Pyrsos", Cilt 2, 1938, 50f., No. 38, Lev. 15.

¹⁰⁹ Enklaar 1992, s. 41-65.

¹¹⁰ Filges vd. 1996, s. 55.

¹¹¹ Ayr. bkz. Bölüm 2.1.4.

2.1.3.3. MÖ 3-2. yüzyıl *Minyatür Hydriaları*

Kat. No. 6

Çizim 3, 21

Levha 3, 4, 21

Buluntu Kodu: DPP 4

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı:

Dip çapı:

Grup: 2C

Kil rengi: 5PB 7/1 açık mavimsi gri

İç astar:

Dış astar: 10R 5/3 zayıf kırmızı

Bezeme:

Tanım: *Hydria*, dip gövde ve boyun parçası. Yatay ve dikey kulplar korunamamıştır. Düz bir dip, gövdeye geçişte hafif bir boğum yapmıştır. Üzerinde beyaz kaplama ve silik kırmızı astar izleri görülmektedir.

Benzer örnekler: Pfrommer 1983, Lev. 11, 4; Karatas 2015, Fig. 316(1397); Cronkite 1997, c. Myt. 90 I, area I.

Tarih: MÖ 3. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başı

Bu tip Antandros örneklerinin en geç formlarından biridir.¹¹² Olasılıkla hemen hepsi yerel üretim olmalıdır. Diğer kırık parçaların içinde çok sayıda benzer dipler görülmektedir. Priene ve Pergamon tapınağından gelen örnekler arasında yoğun olarak ele geçmiştir.¹¹³ Genel olarak MÖ 2. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. Ancak grubun DPP 21 gibi iyi astarlanmış örnekleri MÖ 3. yüzyıl sonlarında da görmek olasıdır.

Kat. No. 7

Çizim 3, 6, 31

Levha 3, 6, 31

Buluntu Kodu: DPP 6

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı:

Dip çapı: 3 cm

Grup: 2D

Kil rengi: 10R 7/3 açık kırmızı

İç astar:

Dış astar: 10R 5/6 sarımsı kırmızıdan 3/N 5/6 çok koyu gri

Bezeme:

Tanım: *Hydria*, dip gövde ve boyun parçası. Dikey kulp çıkışı ve yatay kulpların tamamı korunmuştur. Beyaz kaplama ve silik astar izleri görülmektedir.

¹¹² 6 parça ile temsil edilmektedir; DPP 4, 7, 21, 54, 63, 68.

¹¹³ Pfrommer 1983, s. 79.

Benzer örnekler: Schipporeit 2013, Lev. 3, 2; Karatas 2015, Fig. 316(1397);

Karatas 2015, Fig. 27 a.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl başları

Antandros *minyatür hydriaları* arasında az sayıda olan formlardandır. Bu formun en yaygın olduğu yer Khios'tur.¹¹⁴ Buradaki örnekler MÖ 3. yüzyıl sonu, çoğu örnekte MÖ 2. yüzyıla tarihlenmektedir. DPP 6 ve DPP 31 form olarak Khios örneklerine çok yakındır. Khios'un MÖ 2. yüzyıl formlarının geniş bir çerçevesi vardır.¹¹⁵ Projeksiyon noktası omuza yakın olup, dip kısmına doğru daralarak inmektedir. Bu formun tipik bir özelliğidir.

Kat. No. 8

Çizim 4, 46, 29

Levha 4, 16, 29

Buluntu Kodu: DPP 16

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı:

Dip çapı: 2,8 cm

Grup: 2E

Kil rengi: 7.5YR 6/3 Açık kahverengi den 10R 4/4 Soluk kırmızı

İç astar:

Dış astar:

Bezeme:

Tanım: *Hydria*, dip gövde ve kulp parçası. Dikey kulp çıkışı ve yatay kulpların tamamı korunmuştur. Beyaz kaplama ve silik astar izleri görülmektedir.

Benzer örnekler Pfrommer 1983, Şek. 9, 3, Schipporeit 2013, Fig. 17, 4; Lev. 3, 2 Karatas 2015, Fig. 316(1397).

Tarih: MÖ 2. yüzyıl başları

Miletos örneklerinde sıkça karşılaşılan¹¹⁶ bir formdur. Grup 2B ile benzer bir form yapısına sahiptir. Yuvarlatılmış omuz üzerinde yukarı doğru bakan yatay kulplar ve dibe doğru daralan gövde yapısı karakteristiktir.¹¹⁷ Açık renkli kil yapısı, beyaz astar uygulaması ile de Khios ve Kos örneklerine oldukça benzerdir. Bu örnekler MÖ 2. yüzyılda görülmektedir. Pfrommer'in kırmızı astarlı örneklerin MÖ 3. yüzyıla çekilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda her ne kadar kalitesiz

¹¹⁴ Schipporeit 2013, s. 21.

¹¹⁵ Karatas 2015, ss. 388-389.

¹¹⁶ Pfrommer 1983, s. 86; München, Antikenslg. 2439. E. Simon, Die griechischen Vasen (1976) 160 Taf. 240.

¹¹⁷ Schipporeit 2013, s. 119.

bir astara sahip olsa da DPP 10 bu duruma örnek gösterilebilir. Öte yandan DPP 29 dikkat çekmek gerekirse, Pfrommer'in soğan formlu grupları içerisinde yer almalıdır.¹¹⁸ Ancak yapımı sırasında boyun hatalı çekilmiş ve form bozulmuş olmalıdır. Kesin olmayan bir ifadeyle DPP 29 bu grup içerisinde değerlendirilebilir.¹¹⁹

Kat. No. 9

Çizim 4, 18

Levha 4, 18

Buluntu Kodu: DPP 18

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı: 2,2 cm

Dip çapı: 3,5 cm

Grup: 2F

Kil rengi: 5YR 7/6 Kırmızımsı sarı

İç astar:

Dış astar: 10Y 8/1 Açık yeşilimsi gri

Bezeme:

Tanım: *Hydria*, dip gövde ve kulp parçası. Boyun altından dikey kulp çıkışı ve yatay kulpların birisi korunmuştur. Kalın beyaz kaplama ve gövde üzerinde yivler görülmektedir.

Benzer örnekler: Pfrommer 1983, Şek. 9, 5, Lev. 11, 2;
Schipporeit 2013, Fig. 17, 5; Lev. 3, 3.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl

Pfrommer Miletos'ta MÖ 2. yüzyılda bağımsız olarak üretilen *hydria* sınıfının analogilerinin olmamasından kaynaklanan soruna vurgu yapmaktadır.¹²⁰ Antandros *hydrialarında* bu durum biraz daha nettir. MÖ 3. yüzyıla ait Grup 1C'den itibaren form gelişimi izlenebilmektedir. Dip ve ağız formları dışında gövde üzerindeki yivler *hydria* analogisini gösterebilmektedir. Beyaz kaplamanın iyi uygulanmış örneği olan DPP 18 tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3.4. Minyatür *Hydria* Ağız Parçaları

Kat. No. 10

Çizim 4, 75

Levha 4, 75

Buluntu Kodu: DPP 75

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

¹¹⁸ Pfrommer 1983, s. 80.

¹¹⁹ Grup 8 parça ile temsil edilmektedir; DPP 10, 12, 15, 16, 29, 71, 72.

¹²⁰ Schipporeit 2013, s. 120.

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı: 2,4 cm

Dip çapı:

Grup: 3A

Kil rengi: 10R 6/4 Açık sarımsı kahverengi

İç astar:

Dış astar:

Bezeme:

Tanım: *Hydria* ağız ve boyun parçası. Dışa profillendirilmiş, yuvarlatılmış dudaklı ağız yapısına sahiptir.

Benzer örnekler: Filges vd. 1996, Şek. 4, K 15;

White 1975, Plate 8, Fig. 24, Inv. 73-744.

Tarih: MÖ 3 yüzyıl (?)

Bu tip ağızlar genellikle MÖ 5 yüzyıla tarihlendirilmektedir. Filges-Posselt, Neandria'da MÖ 7. yüzyıldan MÖ 2. yüzyıla kadar olan örnekler arasında bu tip bir parça için¹²¹ geçici bir tarihleme önermektedirler. Ağız yapısı itibariyle Antandros örneğine benzeyen parçayı, MÖ 3 yüzyıla kadar çekmişlerdir. Cyrene¹²² ve Neandria'daki benzer tiplere baktığımızda aynı ağız yapısını, fakat Antandros örneklerinden farklı olarak geniş çaplı kısa boyun yapısını görmekteyiz. Bu özellik MÖ 5. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın, Filges-Posselt Neandria örneğinin MÖ 5. yüzyılda olması konusunda şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Bu bağlamda Antandros örneğinin de MÖ 5. yüzyıl olma ihtimali zayıftır. Keza tespit edebilen en erken örnekler (örneğin; DPP 39) Geç 4. yüzyıl sonlarındandır. İyimser bir bakış açısıyla düşünüp MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihleyebileceğimiz ağız parçaları olsa da aradaki kronolojik boşluktan ötürü en mantıklı tarihleme MÖ 3. yüzyıl olacaktır. Bu kadar farklı tipin aynı zamanda çeşitli formatlarda kullanıldığı da düşünüldüğünde, DPP 75'i, kil, astar ve form özellikleri çerçevesinde grubunun tek örneği olarak almak gerekir. Öyle ki Pfrommer *hydria* ağız formlarının geleneksel olmayan yapısı yüzünden, tarihlendirmede güvenilirmez olmasının altını çizmiştir.¹²³

Karşılaştırmalı olarak DPP tabakasından elde edilen tüm buluntular ışığında geçici bir tarihleme önerilmelidir. Kil yapısı, astar izleri en önemlisi de Hellenistik

¹²¹ Filges-Posselt 1994, s. 152.

¹²² Donald White, Excavations in the Sanctuary of Demeter and Persephone at Cyrene 1973 Third Preliminary, **American Journal of Archaeology**, Vol. 79, No. 1 (Jan., 1975), ss. 33-48.

¹²³ Pfrommer 1983, s. 79.

Dönem’de görülen incelmış boyun bu parçayı MÖ 3. yüzyıla tarihlendirmeyi zaruri kılmaktadır.¹²⁴

Kat. No. 11

Çizim 5, 130

Levha 5, 130

Buluntu Kodu: DPP 130

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı: 5,8 cm

Dip çapı:

Grup: 3B

Kil rengi: 2.5YR 5/6 Kırmızı

İç astar:

Dış astar: 2,5/N Siyah

Bezeme:

Tanım: *Hydria* ağız ve boyun parçası. Dışa profillendirilmiş, sarkık dudaklı ağız yapısına sahiptir. Dudak oturma düzlemini inceltmiştir.

Benzer örnekler: Filges vd. 1996, Şek. 4, K 28; Özgen 2014, Resim. 5.;

Hoppin vd. 1926, Lev. 32.1.¹²⁵;

Bereti 2013, Tab. 3, 20.¹²⁶; Papuci-Władyka 2012, Fig. 83. *Hydria* 309, Lev. 106.¹²⁷

Tarih: MÖ 4-3. yüzyıl(?)

Hydria gruplarının içinde en erken olan grubu oluşturmaktadır. MÖ 4. yüzyıl başlarından itibaren bilinen bir formdur. Adramytteion kazılarında bu grup örnekleri gövde formu ile birlikte ele geçmiştir.¹²⁸ Grup 3B’de yer alan gövde formu DPP 39, bu gruptaki parçalara benzer bir ağıza sahip olmalıdır. Dolayısıyla gruplar için öngörülen tarihler bu anlamda uyuşmaktadır. Güney İtalya’da Apulian seramiklerinden de benzer örnekleri bilinmektedir. Papuci-Władyka, bu tipin erken örnekleri üzerinde çalışmıştır. Bu örnekler MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen kırmızı figürlü vazolardır. DPP 130’un MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden bir örnek olduğu düşünülebilir.

¹²⁴ Filges vd. 1994, s. 143.

¹²⁵ Joseph C. Hoppin and Albert Gallatin, **Corpus Vasorum Antiquorum, USA 1**, Fascicule 1, Hoppin and Albert Gallatin collections, Library Ancienne Edouard Champion, Paris, 1926, s. 20, Lev. 32.1.

¹²⁶ Vasil Bereti, **Enë me figura të kuqe të nekropolit të Amantias/Red-figure Vessels from the Amantia Necropolis**, Iliria. 30, No. 1: 2011, ss. 67-188.

¹²⁷ Ewdoksia Papuci-Władyka, **Corpus Vasorum Antiquorum**, Fascicule 11, Fascicule 1, Jagiellonian University Institute Of Archaeology 1, Jagiellonian University Museum: Published; Polish Academy of Arts and Sciences, Cracow, 2012.

¹²⁸ Özgen 2014, s. 4.

Antandros örneği mat firnis kalitesinden ötürü Klasik Dönem sonlarının son örneklerinden biri olması kuvvetle muhtemeldir. Filges, Neandria'da benzer formun uzun süre kullanıldığını belirtmektedir.¹²⁹ Bu sebeple kesin tarihlemeye imkân vermediğini de eklemektedir. Bu açıdan bakıldığında DPP 118 üzerindeki kırmızımsı astar ile Hellenistik Dönem başlarındaki özellikleri gösterse de grubun bir diğer parçası olan DPP 86'nın beyaz astarlanmış olması, grubun MÖ 3. yüzyıl içlerine kadar kullanımda olduğunu göstermektedir. Ayrıca Antandros kazı depolarında restorasyonu tamamlanmamış parçalar arasında da kalitesiz kil ve astarları bulunan benzer ağız profillerinin gözlemlenmesi sebebiyle grubun MÖ 3. yüzyıl sonlarına kadar kullanımda olduğunu anlaşılmaktadır.

Kat. No. 12 **Çizim 5, 225/15** **Levha 5, 225/15**

Buluntu Kodu: DPP 225/15

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı: 3,8 cm

Dip çapı:

Grup: 3C

Kil rengi: 10YR 8/3 çok soluk kahverengi

İç astar:

Dış astar: 5YR 4/1 Koyu gri

Bezeme:

Tanım: *Hydria* ağız parçası. Dışa profillendirilmiş, hafif sarkık dudaklı ağız yapısına sahiptir. Dış yüzeyde dudak kenarları içbükey bırakılmıştır. Mat siyah astara sahiptir.

Benzer örnekler: Filges vd. 1994, Şek. 1, Nr. 1, Nr. 2; Karatas 2015, Fig. 322.

Tarih: MÖ 4-3. Yüzyıl.

Çalışma kapsamında 6 parça ile değerlendirilen 3C Grubu ağız parçalarının uzun bir kullanım evresi vardır. Farklı gövde formları ile denenmiş olup, bu anlamda iyi bir örnek oluşturur.¹³⁰ Siyah firnisli ve beyaz kaplamalı örnekleri ile uzun süre kullanılmıştır. Karatas, Samos Demeter kutsal alanındaki adanmış tüm sunuların, MÖ 2. yüzyıla kadar gittiğini belirtmektedir.¹³¹ Antandros *minyatür hydria* örneklerinde de benzer bir durum söz konusu olmalıdır. Ağız formlarının çeşitliliği oldukça fazladır, ancak gövde ve dip formu ile birlikte ele geçmemesi kronolojik sınıflandırmayı zorlaştırmaktadır.

¹²⁹ Filges vd. 1996, s. 58.

¹³⁰ Filges vd. 1994, s. 143.

¹³¹ Karatas 2015, s. 109.

Kat. No. 13

Çizim 5, 83

Levha 5, 83

Buluntu Kodu: DPP 83

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı: 4,1 cm

Dip çapı:

Grup: 3D

Kil rengi: 10YR 8/3 çok soluk kahverengi

İç astar:

Dış astar: 7,5 YR 8/2 Pembemsi

Bezeme:

Tanım: *Hydria* ağız parçası. Dışa profillendirilmiş, hafif sarkık dudaklı Geniş ağız tablasına sahiptir. Yuvarlatılmış dudak üzerine oturma düzlemine sahiptir. Üzerinde astar izleri vardır.

Benzer örnekler: Filges vd. 1994, Şek. 1, Nr. 7; Bereti 2013, Tab. 2, 14;

Tulunay 2007, Resim 4.

Tarih: MÖ 4-3. Yüzyıl.

Form özellikleri açısından MÖ 4. yüzyıl özellikleri taşımaktadır. Klasik Dönem sonlarından da bilinen bu özellik, Hadra vazoları formasyonları ile MÖ 3. yüzyıla da taşınmıştır.¹³² Neandria'da farklı varyasyonları ile karşılaştığımız bu grup da 5 parça ile temsil edilmektedir. Formun büyük boyutlu örneklerinden anladığımız kadarıyla MÖ 3. yüzyıl ikinci çeyreğine kadar kullanımda olduğunu anlamaktayız.

Kat. No. 14

Çizim 5, 88

Levha 5, 88

Buluntu Kodu: DPP 88

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı: 4 cm

Dip çapı:

Grup: 3E

Kil rengi: 7.5YR 7/2 pembemsi gri

İç astar:

Dış astar: 10BG 3/1 koyu yeşilimsi gri

Bezeme:

Tanım: *Hydria* ağız parçası. Disk şeklinde ağız tablasına sahiptir. İnceltilmiş dudak üzerine oturma düzlemine sahiptir. Üzerinde siyah astar izleri vardır.

Benzer örnekler: Filges vd. 1996, Şek. 5, K 30;

<https://www.mfa.org/collections/object/black-glazed-hydria-267353>

¹³² Enkalaar 1992, ss. 39-65.

Tarih: MÖ 4. yüzyıl-MÖ 3. Yüzyıl ortaları

Klasik Dönem sonlarından tanınan formun en bilinen örnekleri Güney İtalya Apulian vazolarında karşımıza çıkan ağız tipleridir.¹³³ Filges-Matern, MÖ 4. yüzyıla ait olduğunu düşündükleri siyah firnisli örnekler haricinde,¹³⁴ benzer formların beyaz kaplama olanlarının daha sonraları ortaya çıktıklarını belirtmişlerdir.¹³⁵

DPP 82 bu grubun karakteristik tüm özelliklerine sahiptir. Kil ve astar kalitesi Antandros yerel seramiklerinde görülen niteliklere benzerdir. Elimizde bulunan parçalar grubun kronolojik dizini hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Klasik Dönem sonuna tarihlenen DPP 88 grubun en erken üyesi iken, DPP 82 daha kalitesiz astarı ile geçiş formu olarak düşünülebilir. DPP 225/2 ise, kırmızı astarlı yapısı ile İlk ve Orta Hellenistik özellikleri göstermektedir. Bu grup içerisinde değerlendirilen DPP 89'da üzerindeki beyaz bir kaplama ile formun MÖ 3. yüzyıl ortalarında da devam ettiğine işaret etmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında Filges-Matern'in Neandria örnekleri için yaptıkları öneri, Antandros *hydria* grubu için de geçerlidir.

Kat. No. 15

Çizim 5, 225/8

Levha 5, 225/8

Buluntu Kodu: DPP 225/8

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı: 3 cm

Dip çapı:

Grup: 3F

Kil rengi: 5YR 7/8 kırmızımsı sarı

İç astar:

Dış astar: 8/N Beyaz

Bezeme:

Tanım: *Hydria* ağız ve boyun parçası. Düz ağıza sahip, oldukça sarkık dudak yapılıdır. Dar ağız ve boyunlu ve kalın beyaz astara sahiptir.

Benzer örnekler: Filges vd. 1994, Şek. 1, Nr. 9 ve Nr. 11; Filges vd. 1996, Şek. 5, K 42.

Tarih: MÖ 3. yüzyıl

¹³³ <https://www.mfa.org/collections/object/black-glazed-hydria-267353>

¹³⁴ Filges vd. 1996, Şek. 4, K 30.

¹³⁵ Filges vd. 1996, s. 58.

Çalışmada 6 parça ile temsil edilen bu grupta, birbirine yakın kil ve astar özellikleri gösteren 2 parça vardır.¹³⁶ Bu parçalar pembemsi kil yapısı ve mat, kalitesiz siyah astar ile grubun ilk örneklerini oluşturmaktadır. Filges-Posselt benzer örnekler için kaide örneklerini referans almışlardır. Klasik Dönem sonu özellikleri gösteren ancak basitleştirilmiş *skyphosn* (?) olduğunu düşündükleri kaidelerin beyaz astarlama nedeniyle MÖ 3. yüzyılın ortalarına kadar kullanıldıklarından bahsetmektedirler.¹³⁷ Buna benzer bir durumun ağız yapıları için geçerli olacağını belirtmişlerdir.¹³⁸ Antandros'taki diğer 4 parça da kırmızımsı sarı hamurlu ve beyaz astarlıdır.¹³⁹ Bu özellikleri MÖ 3. yüzyıl sonu-MÖ 2. yüzyıl başlarına kadar kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Kat. No. 16

Çizim 5, 90

Levha 5, 90

Buluntu Kodu: DPP 90

Buluntu Yeri ve Yılı: Dereboyu 2, 2006

Seviye: 10,30-10,20 m

Ağız çapı: 3,9 cm

Dip çapı:

Grup: 3G

Kil rengi: 5PB 7/1 açık mavimsi gri

İç astar:

Dış astar: 2.5YR 7/2 soluk kırmızı

Bezeme:

Tanım: *Hydria* ağız ve boyun parçası. Ağız oturma düzlemi inceltiştir. Dar boyun üzerinde kulp çıkışı korunmuştur. Ağızın dış kısmında ince bir yiv görülmektedir. Silik kırmızımsı astara sahiptir.

Benzer örnekler: Cronkite 1997, Plate I, d. Myt. 90 I-P163;

Filges vd. 1996, Şek. 5, K 30; Boardman vd. 1973; Plate 43, 2395.

<https://www.mfa.org/collections/object/hydria-182732>

Tarih: MÖ 3-2. yüzyıl

Yaygın olarak karşımıza çıkan form gruplarından biridir. Antandros örneklerinin MÖ 3. yüzyıl sonlarından itibaren sayılarının arttığı görülmektedir. Bu bağlamda 9 örnek ile temsil edilmekte olup, çalışma Antandros kazı depolarında daha fazla örnek olduğu görülmüştür. Tocra'dan benzer örneklerle bakıldığında MÖ

¹³⁶ DPP 225/13, 225/18.

¹³⁷ Filges vd. 1994, Şek. 2, Nr. 19-20.

¹³⁸ Filges vd. 1994, s. 143.

¹³⁹ DPP 84, 225/1, 225/4, 225/8.

3. yüzyıl ilk yarısında formun varyasyonlarına rastlamaktayız.¹⁴⁰ Öte yandan Kos örneklerine bakıldığında da formun MÖ 2. yüzyılın içlerine kadar devam ettiği görülmektedir.¹⁴¹

2.1.3.5. *Minyatür Hydria* Basamaklı Kaide Parçaları

Yukarıda bahsi geçen *hydria* grupları haricinde basamak kaideli Klasik Dönem sonu-Hellenistik Dönem başlarına tarihlenen parçalar da vardır (**Levha 6**). Bu formlardan DPP 99¹⁴² yüksek iki basamaklı kaide yapısı ile ender örnekler arasındadır. Beyaz astar izlerine rağmen özellikle siyah firnisli Güney İtalya örneklerinin formlarına oldukça benzemektedir. Yüksek kaideli diğer iki parça da DPP 110¹⁴³ ve DPP 111'dir (**Çizim 6**).¹⁴⁴ MÖ 4. yüzyıl ikinci çeyreğinden itibaren sıkça görülen bu formun kaide çapları, yüzyılın sonlarına doğru daralmıştır. Neandria örneklerinde görüldüğü gibi kaide altı boşlukları daha sığ şekilde tasarlanmıştır. Bu yönden Antandros örnekleri Gnathia örneklerine daha çok benzemektedir. Mytilene'den basamaklı kaideye sahip *minyatür hydria* tipleri de mevcuttur.¹⁴⁵ Ancak Mytilene örnekleri de Neandria gibi dolgu kaide yapısına sahiptir. Antandros parçaları daha çok Gnathia örneklerini anımsatan kaide yapısına sahiptir.¹⁴⁶

2.1.4. *Minyatür hydria* ve diğer buluntular üzerine değerlendirmeler

Zaman içerisinde kültürün kendi içinde öğütüp şekillendiği noktasal uygulamalar kendine has şekilleri almaktaydı. Kendi formunu oluşturan ritüeller zaman içinde kendi obje ve uygulamalarını da oluşturur hale geldiğini görmekteyiz. Keza Yunan kültürü bu konuda çok ustadır ki ilerleyen safhalarda açıkça görülecektir. Kaynaklardan edindiğimiz kopuk imalar, kısa atıflar, bazı

¹⁴⁰ Boardman vd. 1973, s. 95.

¹⁴¹ Karatas 2015, s. 109.

¹⁴² Goldman 1940, Fig. 207, (No. 12); Pfrommer 1983, Şek. 6, 2; Schipporeit 2013, Fig. 17, 9.

¹⁴³ Filges vd. 1996, Şek. 4, K 23.

¹⁴⁴ DPP 111 siyah firnisli hafif yüksek kaideli minyatür bir kaba aittir. DPP 99 ve DPP 110 parçalarının iç kısımları kapalı bir kaba, dolayısıyla *hydria* formuna işaret emektedir. Ancak DPP 111'in kaidesinden gövdesine geçişteki boğum yerinden kırılması nedeniyle formun *hydria* olup olmamasına dair kesin bir kanağe varılamamıştır. Keza çok benzer kaide yapılarına sahip *lekythos*, *kantharos* gibi formlar ile karıştırılmamalıdır. Değerlendirilme yapılırken bu hususlara dikkat edilmelidir.

¹⁴⁵ Cronkite 1997, Plate I, s. 71.

¹⁴⁶ Hoppin vd. 1926, Lev. 32.1.

yorumlamalar sayesinde birçok bilgi elde edebiliriz. Bu noktada hermeneutiğe¹⁴⁷ başvurmak oldukça faydalı olacaktır. Dürüşken ve Çoraklı, Yunanlar sürekli yorumlanıp anlamlandırılması gereken tanrısal alametler ve kehanetlerle dolu bir dünyada yaşamakta olduklarından bahseder. Bunun yaşam tarzının getirisi olarak söylenen söz (logos) ve onun anlamı/yorumu (hermeneia) arasında döngüsel bir ilişki ortaya çıkar.¹⁴⁸ Bu noktada Yunanlar'da ana tanrıça anlayışı üzerindeki gizemli perdenin aralanması adına elimizdeki fiziki kanıtların yanında, bu konuya dair tüm söz ve söylencelerin dikkatli bir şekilde incelenmesi, yorumlanması elzemdir.

Kültürel açıdan özgül formlar (*Hydria*), sürekli geleneklere dönüşebilirler. Yunan karanlık çağlarından önce ve sonrasında doğu kültüründen de bilindiği gibi hayvan kurbanı yahut libasyonları da içeren ancak özellikli olmayan birçok farklı ritüel uygulamalar olmuştur.¹⁴⁹ Yunanlılar'ın büyük çoğunluğu dinsel ibadetlerini açık havada veya basit yerlerde yaparlardı. Tanrılara ise gittikçe gelişim gösteren tapınaklar inşa etmişlerdi. İçlerinde tanrı simgesinin korunduğu bu tapınaklarda tanrılara kurban ve sunular adanıyordu. Dinsel tören tapınağın önünde dışarıda yapılıyordu. Sunaklar yapının genellikle doğusunda yer alıyordu. Yoksullar kurban yerine kilden kopyasını sunuyorlardı.¹⁵⁰

Minyatür kaplar, Dor kültürlerinin egemen olduğu yerlerde bulunan Demeter mabetleri için daha yaygın -ki Dor düzenleri mimaride diğer düzenlere nazaran sade, gösterişsiz olarak bilinir- olarak görülmektedir. Bunun yanında *kernos*¹⁵¹ ve *hydrophorlar*¹⁵² Dor kökenli bölge olan Karia'daki Demeter kutsal alanlarında

¹⁴⁷ *Hermeneutik*, açıklama, yorumlama sanatı olarak bilinen bir olgudur. Günümüzde Hıristiyan dininde araştırmacıların sık kullandığı bu yöntem, eski çağlar için de kullanılmaktadır. Homeros'un ilahi eserlerinden başlayan bu olgu, tefsir olarak görülebilir.

Jean Grondin, *Hermeneutik*, **Cogito**, sayı 89, Yapı Kredi Yayınları-Üç Aylık Düşünce Dergisi, İstanbul, 2017, s. 7.

¹⁴⁸ Çiğdem Dürüşken ve Eyüp Çoraklı, Antik Çağ'da Hermenia, **Cogito**, sayı 89, Yapı Kredi Yayınları-Üç Aylık Düşünce Dergisi, İstanbul, 2017, s. 60.

¹⁴⁹ Walter Burkert, **Yunan kültüründe Yakınoğu etkileri**, (Çev. Mehmet F. Yavuz), İthaki Yayınları, İstanbul, 2012, s. 66.

¹⁵⁰ Arif Müfit Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 142.

¹⁵¹ Atina ve Eleusis kazılarında birçok örneği ele geçen kernos, daha çok gizli ayinlerde kullanılan bir kap olduğundan, tasvirlerine özellikle Eleusis kültü simgelerinin yer aldığı kabartmalarda ve sikkelerde rastlanmıştır.

¹⁵² *Hydrophoros*: Özellikle Artemis'e adanan bayramlarda bakire genç kızların içinde su dolu olan *hydriaları* taşıyarak *hydrophoroi* (-phoros Yunanca taşıma anlamına gelmektedir.) görevi yapıyorlardı (Şahin 2013, s. 192).

çoğunlukla karşımıza çıkmaktadır.¹⁵³ *Minyatür hydria*, kernos ve hydrophorlar Demeter kültü için kanıtlayıcı buluntu grupları olarak gösterilmektedir. Mytilene'deki Demeter tapınağı bu unsurları barındıran bir örnek olarak verilebilir.¹⁵⁴ Ancak yukarıda bahsedilen Demeter kültüne ilişkin materyallerin bazıları Artemis kültüründe de bu buluntular kullanılmaktadır. Antandros gibi Artemis kültürünün baskın olduğu yerlerde bu unsurlar görülebilmektedir. Özellikle *Hydrophoros*ların Artemis törenleri içinde yer alması¹⁵⁵ kült unsurlarının sadece Demeter özelinde düşünülmesini zorlaştırmaktadır. Antandros kutsal alanından herhangi bir hydrophoros örneği ele geçmemesine karşın, sadece baş ve göğüs kısmı korunan iki adet kadın figürünü bu anlamda manidardır.

Demeter diğer tanrılardan farklı olarak, kutsal alanlarındaki çok sayıda kült objelerinden ziyade, ritüel anlayışının genel karakter ve mahiyetinin önemli farklılıkları nedeniyle ilgi çekicidir. Bu sebeple gizem kültü denince akla gelen ilk ilahi karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdiye dek yapılan çalışmalarda sadece *minyatür hydria* varlığı tek başına Demeter kültüne kanıt oluşturmaya yetmeyeceği anlaşılmıştır.¹⁵⁶ Diehl, minyatür *hydriaların* ithafı ardındaki amacın kesin olmadığını aktarmaktadır. Mezarlarda ve Zeus, Hera, Demeter, Persephone, Afrodithe, Dionysos, Athena, Apollon, Artemis ve Nymphalar gibi farklı tanrıların kutsal alanlarında bulunmuştur.¹⁵⁷ 3. Bölümde de ayrıntılı tartışacağımız üzere kent kuzmopolit kült özellikleri bu bilgiyi doğrulamaktadır. Fakat aşağıda belirteceğimiz hususlar en azından Antandros kutsal alanı için *minyatür hydria* ve diğer buluntularının “ana tanrıça” olgusunun daha çok ön planda olduğunu göstermektedir.

Ana tanrıça olgusunun, Antandros kutsal alanı ve çevresindeki tüm unsurların (mimari, akarsu, tarım alanları vb.) ilişkilerini ve sosyolojik arka planını anlamak için Yunanlar'da nasıl ortaya çıktığına ve geçirdiği süreçlere değinmek gerekmektedir.

Ritüel uygulamalarda, dini bayram ve şenliklerde arınma için önemli görevler üstlenirlerdi. Mimari ve seramik unsurlarda ikonografik olarak tasvirlerinin yanı sıra Demeter kutsal alanlarında pişmiş toprak heykelcikleri çok sayıda karşımıza çıkmaktadır (Karatas 2015, s. 110.). Ayrıca günlük yaşamda da çeşme yapılarından su taşımak, kadının görevleri arasında yer almaktaydı.

¹⁵³ Karatas 2015, s. 110.

¹⁵⁴ Cronkite 1997, s. 52, 58.

¹⁵⁵ Şahin 2013, s. 137.

¹⁵⁶ Karatas 2015, s. 110.

¹⁵⁷ Diehl 1964, s. 65, 201.

Yunan mitolojisinde tüm evrenin oluşumundan önce kaos hakimdir. Kaos ve açıklık cinsiyetsiz iki kavramdır.¹⁵⁸ İlk olarak Gaia kendi kendini yaratmış tüm evreni saran dişil bir varlıktır. Her şey Gaia'dan türemiştir. Ancak bunun için Gaia'nın onu tamamlayan iki varlıktan önce Yunanların Uranus adını verdiği karanlık geceyi yaratır. Bu büyük bir kubbe-gökyüzü olarak ta adlandırılır- şeklinde Gaia'nın tamamlayıcısı ve karşıtıdır. Aynı zamanda Yunanların Pontos dediği diğer bir eril varlık olan deniz dalgasını -yani bütün suları- yaratmıştır.¹⁵⁹ Yunan dini felsefesinde suyu elle tutmak mümkün değildir, su akmaktadır. Toprak ise tek parçadır ve su ile birbirinin zıttı olarak görülmektedir. Bu sırada Eros dünyadaki şeylerin durağan, sabit kalmasını engelleyen, bir tür dinamizm katan bir itki olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerküre ise doğurmak için vardır. Kendi içinde ve derinliklerde zaten kendinde var olanı açığa çıkartmaktadır.¹⁶⁰

Eski çağlarda Avrupalıların tanrıları yoktu. Ulu Tanrıça' ya ölümsüz, değişmeyen ve her şeye gücü yeten gözüyle bakılıyordu; babalık kavramı henüz dini düşünceye katılmamıştı. İnsanlık başlangıçta kendi neslinin yaratıcısı olarak kadını kutsamıştır.¹⁶¹ Erkekler anaerkil topluma hükmeden kadından korkar, ona tapar ve itaat ederlerdi; Tanrıça'nın bir mağarada ya da kulübede göz kulak olduğu ocak, erkeklerin ilk sosyal merkezi, annelik de başlıca gizemleridir.¹⁶² İnsanlığın üretebilme yetisine sahip olduğu ilk dönemlerden itibaren ortaya koyduğu sanat eserlerinde kadın teması ağırlıklı personifikasyon kullanması söz konusudur.¹⁶³ Bu anlamda dini inanışların ilk versiyonlarında da kadının rolü daha önemlidir. Erken dönemlerde kadının doğurganlık özelliği doğanın sundukları ile özdeşleştirildiğinden kadının kutsiyeti oldukça artmıştır. Zamanla Gaia'nın mythos'ta yeri ve önemi değişmiş, kozmik nitelikteki Ana Toprak, dinde daha belirli birer tanrıça olarak görülen, bir yandan Demeter, öte yandan Kybele gibi toprak ve bereket tanrıçalarına yer vermiştir.¹⁶⁴ Agizza, Gaia'yı öncelikle yaşamı veren ve alan "Büyük Evrensel

¹⁵⁸ Roza Agizza, **Antik Yunan'da Mitoloji; Masallar ve Söylenceler**, (Çev. Zühre Z. İlkelen), 2. Baskı, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 18.

¹⁵⁹ Pierre Grimal, **Mitoloji Sözlüğü; Yunan ve Roma**, (Çev. Sevgi Tamgüç), 1. Baskı, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 203.

¹⁶⁰ Erhat 1996, s. 113.

¹⁶¹ Muhibbe Darga, **Anadolu'da Kadın; On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe**, 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 43.

¹⁶² Robert Graves, **Yunan Mitleri**, (Çev. Uğur Akpur), 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 15.

¹⁶³ Darga 2018, s. 43.

¹⁶⁴ Erhat 1996, s. 113.

Anne” olarak tanımlamıştır. Arkaik dönemde daha baskın bir tapınımı olduğu sanılan Gaia, sonraları, üretkenliğin ve yaşamın dinamiklerinin kozmik değerlerini kendi üzerinde toplayan başka dişil tanrısal varlıklar gölgesinde kalmış olmalıdır. Agizza bu dişil tanrısal varlıklara örnek olarak tek bir etimolojik kökten oluşan Demeter’in adını vermektedir.¹⁶⁵ Bu bağlamda Demeter ana tanrıça kültürünün temel bileşenlerinden biridir.

Genel olarak gizem kültürünün dayanağı olarak kabul edilen doğanın özelinde tarımın ilkel fenomenolojisine¹⁶⁶ açıklık getirmeye çalışırlar. Daha sonra değineceğimiz üzere kültürün ilkel kökenleri hakkında çok kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Bu bağlamda prehistorik kültürlerde toprak ana ve kadın eğilimli doğurganlığı temsil eden ana tanrıça düşüncesi Kybele, Magna-mater, Demeter-Kore gibi kültürlerin prototipi olarak yorumlanmıştır. Farklı alanlarda araştırmacıların öne sürdüğü üzere, organik veya somut bir bağlantı olmasa da insanların yerleşik yaşama geçtikten sonra edindiği özellikleri ve yüzyıllar boyu süregelen sosyo-kültürel unsurları barındırdığı düşünülmektedir. Bilim insanları ve bilim dalları arasında ufak görüş farklılıkları olsa da, genel anlamda basit bir ifadeyle; anaerkil yapı ile tarım (doğa)-mahsul ilişkisini, kadının doğurganlığı (kadın-kız) üzerinden değerlendirmektedirler.

Akarsular eril bir güç olarak kabul edilir ve doğurganlığa yardımcı olduklarına inanılırdı. Evlilik törenlerinde oldukça önemli bir yere sahip akarsular evlilik öncesi yıkanma geleneğinin yapıldığı yerlerdi.¹⁶⁷ Bu olgunun kökeninde toprak denilen tanrısal varlığın somut tezahürü olan Gaia¹⁶⁸ ile göklerin personifikasyonu olarak düşünülen Uranus vardır. Akarsular Gaia’nın yarattığı Uranus’ün tohumları olarak düşünülmektedir. Benzer bir mitos Kronos’un kesilen cinsel organından denize akan tohumlardan -dalgalardan oluşturduğu köpüklerden-doğan Aphrodithe’nin hikâyesidir.¹⁶⁹ Buna benzer mitos ve dinsel törenler çok yaygındır. Ayrıca kültürün uygulayıcılarının kadınlar olması dikkat çekicidir. Keza

¹⁶⁵ Agizza 2006, s. 19.

¹⁶⁶ Bilimsel verilerinin doğrudan incelenmesiyle elde edilmiş ve somut kanıtlara dayanan nesnel açıklamalara dayanan, ön kabullerden bağımsız bir yaklaşım yöntemidir.; Ülker Öktem, Fenomenoloji ve Edmund Husserl’de Apaçıklık (Evidenz) Problemi, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 45,1, Ankara, 2005, s. 29.

¹⁶⁷ Şahin 2013, s. 60.

¹⁶⁸ Agizza 2006, s. 19.

¹⁶⁹ Grimal 2012, s. 69.

bazı *minyatür hydrialar*'ın (Grup 2B, ayr. bkz. s. 24-25.) gövde kısımlarında nizami deliklerin açılması, dolu kaplardan damlayan suyun toprağın tohumlanıp kutsanmasını simgelemiş olması söz konusu olabilir.

Kutsal alanda ele geçen kemik kalıntılarına dair diğer buluntu grupları ile ilişkilendirilerek bazı varsayımlar ortaya çıkmaktadır. Bu hayvan kemikleri Yunan Dünyası'nda oldukça önemli bir ritüel olan kurban anlayışına işaret etmektedir. Ancak bu ritüelin nasıl gerçekleştirildiği benzer verilerin ele geçtiği alanların incelenmesi ile anlaşılabilir.

Herhangi bir kurala bağlı olmamasına karşın genellikle tanrıçalara adanan bayram ve şenliklerde sunu olarak erkek hayvanlar tercih edilmekteydi.¹⁷⁰ Bu anlayış İslam inancındaki kurban anlayışı ile de benzerlik göstermektedir. Aslında kurban ritüeli olan inançların hemen hepsinde yetişkin veya yavru ayrımı gözetmeksizin dişi hayvanlar tanrılara sunu olarak adanmazdı. Bunun sebebinin altında faydacı bir anlayış yatmaktadır. Hâlihazırda üreten yetişkin dişi ve üretmeye aday –dişil ve eril- yavruları kurban etmek ritüeli gerçekleştirenlerin ekonomik gelirlerini azaltacağı gibi hayvancılığın sürekliliğine de engel oluşturuncağı. Dişi bir hayvandan birçok yavru alabilecekleri için, sağlıklı bir ve iki mayanın¹⁷¹ yeterli olacağı düşüncesi vardı. Genel olarak tek seferde bir veya iki yavru verebilen çiftlik hayvanları¹⁷² için sağlıklı dişiler önemlidir.

Antik dönemlerde hayvan yetiştiriciliğinin yapılmasının yanı sıra doğal ortamda da geniş popülasyona sahip olan domuz kurbanlarında durum biraz farklıdır. Tek seferde 6 ila 12 adet doğurabilen domuzların kurbanı için eril ve dişil özelliklerinden ziyade yetişkin veya yavru olması dikkate alınmaktaydı. Keza sadece tanrı ve tanrıçaya adak olarak sunulan kurbanların eti tüketilmezdi. Bu nedenle de büyük olgun bir hayvanı sunularda kullanmamayı tercih etmekteydiler.

Antandros kutsal alanında da henüz analizi tamamlanamayan, yavru domuzlara ait olup olmadığı kesinleşmemiş kemiklere rastlanmıştır. Ayin sırasında

¹⁷⁰ Şahin 2013, s. 143.

¹⁷¹ Yalnız dölü alınmak için yetiştirilen yüksek nitelikli hayvan, damızlık.;

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=83694

¹⁷² Yaygın olarak yetiştiriciliği yapılan Büyükbaş hayvanlar; inek, sığır, at, eşek vb., küçükbaş olarak ise koyun, keçi türleri sayılabilir.

kurban edilen hayvan kalıntlarına ait olan bu kemiklerin, ithaf edildiği tanrıçalar Demeter yahut Artemis'e –hatta Kybele- olması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle Demeter başta olmak üzere -ki yavru domuz Demeter'in kutsal hayvanı ve atribütlerinden biridir- farklı bölgelerde Artemis, Athena, Hera, Kybele gibi ana tanrıça olarak tanımlanan tanrıçalara da adanmıştır. Demeter kültüne dair düzenli adanan sunular arasında yavru domuzlar önemli bir unsurdur ve sunuların yapılmasının bazı bölgelerde Roma dönemine kadar ayakta kaldığını görülmektedir.¹⁷³

Daha önce Antandros'ta ana tanrıça kültürünün kuvvetli etkisinden bahsetmiş, şu ana kadar edindiğimiz yazılı, sözlü ve arkeolojik kanıtların varlığına da değinmiştik. Bu noktada özellikle yukarıda bahsi geçen tanrıçalar arasında Aphrodithe'nin olmayışı, çalışmanın konusunu oluşturan Antandros kutsal alanı ve buluntularının ışığında dikkat çekici bir husustur. Şahin, Yakınoğu etkisiyle Aphrodithe kültüne ait tüm bayramlarda domuzların adak olarak kullanılmasının yasaklandığını aktarmıştır.¹⁷⁴ Eldeki verilere bakıldığında, bölgede hâkim bir kültü olan Aphrodithe'nin¹⁷⁵ en azından Antandros kutsal alanı özelinde için sunular yapılmış olma ihtimali oldukça zayıftır. *Minyatür hydrialar* için aynı durum söz konusu değildir. Keza Aphrodithe'ye adanmış *minyatür hydria* buluntuları kazılarda tespit edilmiştir.¹⁷⁶ Ancak diğer tanrıçalara nazaran nadir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayvan sunularındaki pragmatik anlayış minyatür kaplar içinde benzer bir durum teşkil etmiş olmalıdır. Kutsal alanlarda çok sayıda minyatür kap ele geçmiştir. Bu formlar içinde çoğunlukla Demeter'e atfedilmiş olan *minyatür hydriaların* sayısı oldukça dikkat çekicidir. Antandros kutsal alanında da çok sayıda ele geçen *hydria* formu yerel ve ithal örnekleri ile geniş bir repertuar oluşturmaktadır. Adak olarak sunulan *hydriaların* küçük boyutlu olmalarının temel nedenlerinden biri de günlük hayatta pek kullanımı olmayan bu tür adak kaplarının maliyetinin azaltılmasına

¹⁷³ Boardman vd. 1973, s. 91.

¹⁷⁴ Şahin 2013, s. 143; Gernet 1932, 228; Louis Gernet, André Boulanger, Le génie grec dans la religion, L'évolution de l'humanité, 11, **Renaissance du Livre**, Paris, 1932.

¹⁷⁵ Troia savaşıdan sonra Antandros'ta gemileri inşa edip Troia'yı yeniden kurma serüveni olan Aeneas'ın annesi Aphrodithe'nin İda bölgesinde etkin bir tapınımı vardır.

¹⁷⁶ Agnes Newhall Stillwell, J. L. Benson, Alan L. Boegehold, and Cedric G. Boulter, **The Potters' Quarter: The Pottery**, Corinth Vol. XV, Part: III, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 1984. s. 324.

yöneliktir. Ortalama bir *hydria* kap formunu oluşturmak için ihtiyaç duyulan kil miktarı ile çok sayıda küçük kap çıkartılabilmektedir. Kilin çıkarılması, şekillendirilip fırınlanma aşaması çok zahmetli ve maliyetli bir iştir.¹⁷⁷ Bu sebeple günlük kullanım kaplarında, pişirme ve büyük boyutlu silo kaplarında oldukça fazla katkı maddesi ile daha fazla hamur elde edilmesi amaçlanır. Küçük kaplarda bu denli büyük katkıları kullanılması tercih edilmez. Keza şekillendirme zorluğu ve hatalı ürün çıkma ihtimali oldukça yükselir. Özellikle tanrı ve tanrıçalara adanmak için –gerek tapınaklara gerekse bayram ve festivallerde sunulmak üzere- kaplar hem üretim hem de kullanım kolaylığı ve tasarruf için küçük boyutlu olarak üretilmişlerdir. Ancak her küçük kap için bu durum geçerli değildir. Yapıldığı amaç kullanıldığı yere ve anlayışa göre değişebilir. Örneğin büyük boyutlu bir *hydria* mezar kabı (urne) olarak kullanılabilirdiği gibi, mezar hediyesi olarak *minyatür hydria* da kullanıldığı görülmüştür (Ayr. bkz. Bölüm 3.4, Resim 10). Öte yandan dini ayinlerde arınma için de kullanılmıştır. Bu durumlara örnek olarak gösterilebilecek diğer *hydria* formları hakkında 3. bölümde detaylıca değineceğiz.

¹⁷⁷ Toby Schreiber, **Athenian Vase Construction: A Potter's Analysis**, The J. Paul Getty Museum Malibu, California, 1999, s. 3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. KUTSAL ALANIN NİTELİĞİ ve YAPISI

Ritüel anlayış, dönem inancına dair bilgilerin, dinsel deneyimlerin, dolayısıyla da sosyo-kültürel yaşamın önemli bileşenlerinden biridir. Ritüel uygulamaların geniş coğrafyalarda, farklı revizyonlarla görülmesi, olgunun geniş bir çerçevede değerlendirilme zorunluluğunu kılmaktadır.

Hellen dünyasını tapınakları ve kutsal alanları olmadan düşünmek oldukça zordur. Bu olgu Roma dünyası için de benzer bir şekildedir. Kutsal alan, Hellas ve Roma'da her zaman dünyalarını kontrol eden tanrılara tabi olmuş toplumun adanmışlık derecelerinin fizikî tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Hellenlerde, tüm tanrı ve tanrıçaların tapınımı olmasına karşın hepsi için tapınak ve mimarî bir yapı inşa edilmemiştir. Bu kültlerin tapınışları daha farklı şekillerde karakterize edilmiştir.¹⁷⁸ Bu anlayış vesilesiyle kültürün taşınması çok daha kolay bir hale gelebilmekteydi.

Hellen dini, polimorfik bir yapısı olan çok tanrılı bir sistemdir. Bunun sonucunda her biri bir şekilde güçlü olan kadın ve erkek tanrıları vardır. Genel bir ifadeyle bu politeist yapı, insanın doğaya ve kendine özgü niteliklerinin personifikasyonu olarak görülebilir.

Kutsiyet somut bir kavram olmadığından, her zaman fizikî bir kanıt bulunamayabilir. Kişi bireysel yahut toplu şekilde dinî görev ve misyonlarını yerine getirebilir. Yukarı da belirttiğimiz gibi Hellenlerde de bir yerin kutsal mekân olarak değerlendirilmesi için mimarî bir unsura gerek yoktur. Zaruri hallerde her durum ve yerde ritüel gerçekleştirilebilmekteydi. Ancak yine de Hellen toplumu köklü geleneğe sahip dinî ayinlerini belirli kural ve çerçevede ifa etmeye özen göstermiştir.

Çok eski bir külliyata ve geleneğe sahip olan Mısır başta olmak üzere, Hitit ve Phrygler'in dinî yapısı, Hellen inanç sisteminde oldukça etkilidir. Kutsal alan ve tapınak mimarisinde çığır açmış olan Mısırlılar, kendi dinamiklerini oluşturmuş bir kültürdür. Politeist inancın bir getirisi olarak, erkek ve kadın tanrılara adanan birçok tapınım biçimi vardır. Aynı durum Hellen dinî yapısı için geçerlidir. Karanlık

¹⁷⁸ Jean-Pierre Vernant, **Eski Yunan'da Mit ve Din**, (Çev. Murat Erşen), Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 13.

çağlardan sonra Mısır eğilimli olarak şekillenmeye başlayan Hellen inanç sistemi, kendi kimliğini oluşturmaya başlamıştır. Herodotos, Hellen dininin oluşmasındaki en önemli etkenin Mısırlılar olduğunu konusunda bilgiler vermektedir.¹⁷⁹

“İnsanların biçimlerinin ve yazgılarının başka görünümlere dönüşmesine ve iç içe örülerek yeniden kendi asıl halini almasına şaşırıp kalacaksınız.”¹⁸⁰ Apuleius’un da dediği gibi Mısırlılar, Hititler, Phryler ve daha nice uygarlık aynı kültürel coğrafyasında olduklarından içi içe geçmiş, benzer özellikleri meydana getirmektedirler. Bu bağlamda Hellen medeniyeti araştırmalarında görüyoruz ki; terminolojik olarak Karanlık Çağlar diye adlandırılan dönemden sonraki süreçte Hellenler, etkileşime girdikleri toplumların özelliklerini harmanlayarak kendi üst kültürlerini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.¹⁸¹ Hellen tanrı panteonu ve dini yapısına dair ilk kaynaklardan bazıları Hesiodos ve Homeros’tur.¹⁸² Bunun yanında erken dönemlerdeki Hellenlere dair bilgiler araştırma ve kazılarla da açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Hellen Dünyası’nda Kutsal alan olarak nitelendirilebilecek en erken yapılar Troia’da görülen dikdörtgen formlu¹⁸³ *Megaron* adı verilen yapılardır. Megaronların ilk örnekleri sivil yerleşim için tasarlanmış mimari basit yapılardır. Bu yapılar zaman içerisinde gelişmiş, sadece konut yerleşim olmaktan ziyade, çeşitli formatlarda devasa yapılara dönüşmüştür. Bugün çok sayıda Yunan tapınağı tespit edilmiştir. Bu yapılar bazen kent merkezinde, bazen de kent dışında bir alanda yer almaktadır. Ancak çoktanrılı dinlerde tek bir yapının dini vecibelerin yerine getirilmesi için yeterli olması söz konusu değildir. Bu anlamda tapınağın adanış biçimi ile fiziki yapısı da söz konusu tanrının kült uygulamaları, ritüellerin nitelik ve maiyetini belirlemede önemli unsurlardır.

Hellenler de büyük yapılar dışında özellikle kırsal kesimde veya kentin merkezinden uzak yerlerde kalan halkın dini görevlerini yerine getirebileceği alanlar

¹⁷⁹ Herodotos II. Kitapta “EUTERPE” Mısır tanrılarında, inanç sistemine, ritüel uygulamalardan, festivallere kadar birçok konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir.

¹⁸⁰ Apuleius, **Başkalaşım (Metamorphoses)**, (Çev. Çiğdem Dürüşken), Humanitas, Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006, I, 1; s. 29.

¹⁸¹ Vernant 2016, s. 9.

¹⁸² Azra Erhat, Sabahattin Eyuboglu, **Hesiodos Eseri ve Kaynakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları XX. Dizi, Sayı 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s. 1.

¹⁸³ Rudolf Naumann, **Eski Anadolu Mimarlığı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975. ss. 1-9.

oluşturulmuştur. Zaman içerisinde kendi kimliğini bulan bu yapılar, bazı durumlara kendi yerel kültürlerini de oluşturmaktadır. Dini unsurların toplumsal olana dâhil olması ve bunun sonucunda da toplumsal hayatın her düzeyde ve farklı yönlerinde baştanbaşa dini olana sirayet etmesi söz konusudur.¹⁸⁴

Antandros'un 2010 yılında tespit edilen sur yapısına çok yakın olan kutsal alan, kente giriş yapanları ilk karşılayan bir saha içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple antik yoldan geçen herkesin görebileceği ve ulaşabileceği bir merkez konumda olması dikkat çekicidir. Nekropol sektöründe tespit edilen antik yol güzergâhının da hemen hemen hizasında bulunan *minyatür hydriaların* adandığı yerin- kent özelinde- önemli bir dini yapı alanı olması muhtemel görülmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi Antandros'ta *minyatür hydriaların* çıktığı seviyenin hemen altında karmaşık yapılar dizini ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵ Bu yapılarla hemen aynı seviyelerde *minyatür hydriaların* çıktığı yerin yaklaşık 15 m kuzey ve kuzey batısında, surun iç kısmında Hellenistik yapılar ve seramik çöplüğü görülmüştür. Mekân içlerinde yapılan sondajlarda MÖ 5. yüzyıllara kadar giden seramikler ile diğer metal ve cam objeler de bulunmuştur. Özetle *hydriaların* hemen altındaki yapılar muhtemelen kentin batı sınırında kalan Hellenistik Dönem yapılarının bir uzantısıdır (**Resim 5**). Bu noktada *minyatür hydrialarla* herhangi bir organik bağ bulunmasa da, mimari anlamda yapılacak yorumlardan birisi *oikos* kavramının varlığıdır. Hellen uygarlığında sosyal yaşamın mekânsal bir alanla sınırlı olduğu, insanların her türlü yaşamsal faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılara *oikos* denmekteydi.¹⁸⁶ Çok geniş bir mana içeren *oikos* sözcüğü, “baba evi” ya da “aile ocağı” gibi anlamlara da gelmekteydi.¹⁸⁷ Homerik ezgilerde, özellikle *Iliada* ve *Odyseia*'da *oikos* kavramına sıkça rastlanmaktaydı.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Vernant 2016, s. 13.

¹⁸⁵ Polat vd. 2011, ss. 276-281.

¹⁸⁶ Ahmet Gözcü, **Antik Yunan'da Polis Öncesi Bir Sosyo-Ekonomik Formasyon: Oikos A Socio-Economic Formation Before Police in Ancient Greek: Oikos**, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi/Atatürk University Journal of Faculty of Letters, Sayı/Number 60, Haziran/June, 2018, ss. 269-279.

¹⁸⁷ Esra Yalazı, Sultan Deniz Küçükler, Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına Yaklaşım, **Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri**, Cilt 9, Sayı 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Eylül 2015, s. 60.

¹⁸⁸ Nuran Şahin, **Antik Dönemde Anadolu'da Kadın**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2013, s. 7.

Gelir düzeyi düşük hanelerde, kadınlar kendi üzerine düşen görevlerden daha fazlasını üstlenmekteydi. Bazen çalışmak zorunda kalsalar da toplumda genel olarak onlardan beklenen onurlarını korumaları, *oikosun* sınırları içinde sessiz ve tecrit bir yaşam sürmeleri idi.¹⁸⁹ Oikos içinde kadınlara ayrılmış Gynaikon adı verilen bir bölüm bulunurdu. Kadınlar zorunlu hallerde ya da bir ziyarete gideceği zaman da dahi erkeklerden izin almadan dışarı çıkmaları söz konusu değildi. Buna mukabil Yunanistan'da kadınlar için ayrılmış cadde ve sokaklar vardı. Herodotos, kölelerin olmadığı erken dönemlerde Enneakrunos çeşmesinden genç kız ve erkeklerin sutaşıma işini birlikte yaptıklarından bahsetmektedir.¹⁹⁰ Gynaikon'a kapatılmış kentli kadına karşın kırsal kesimdeki kadınlar daha özgürdü. Bu bağlamda Antandros kutsal alanının kentten kırsal bölgesine yakın konumlanmış olması dikkat çekicidir.

Hellenistik Dönem'de bina yapıları sadece ikamet edilen pasif yapılar değildi.¹⁹¹ Her oikos'un girişi ve avlunun sonunda, Hestia "ocak" adı verilen dini nitelikte bir bölme bulunur ve Hestia, oikos'un koruyucu tanrısı olarak kabul edilirdi. Oikosun devam etmesi için bu ocağın yanması gerekliydi. Ocağın sürekliliğini devam ettirmesini de kadının varisler doğurması beklenirdi. Doğurganlığı ocak ile özdeşleştirmişler, bundan ötürü de ateş olgusu dolayısıyla da Hestia önemli hale gelmiştir.¹⁹² Evin annesi olarak da tapınım gördüğü bilinen Hestia'yı Gaia ile kombine eden Euripides Gaia-Mater (Toprak Ana) ifadesini kullanmıştır.¹⁹³ Oikosun hemen hemen hepsinde bulunan bu ocakta bir sunak (autel) yer alır ve bu sunakta kutsal sayılan ateşin yanması için köz ve biraz kül bulunurdu.¹⁹⁴

Oikoslar yaşam alanından ziyade tarımsal, ekonomik faaliyetlerin de yapıldığı alanlardı. Mekân içinde kendi dini ayinleri yapacak kadar büyük alanlar mevcut olup, içinde de bir sunak bulunurdu.¹⁹⁵ İşte bu noktada oldukça küçük bir alandan ele geçmiş olan *minyatür hydrialar*, bu yapılar içinde lokal bir sunu alanı olabilir mi sorusu akla gelmektedir. Öyle ki her ne kadar kesin olmasa da yapılar içinde yanık alan, köz yığınları, künk sistemi ve yoğun seramikler buna işaret edebilir (**Resim 6**).

¹⁸⁹ Yalazı 2015, s. 61.

¹⁹⁰ Herodotos VII, 137.

¹⁹¹ Charalampos Cheizanoglou, **The House As Oikos In A City As Polis**, Oxford, 1991, s. 2.

¹⁹² Şahin 2013, s. 7.

¹⁹³ Şahin 2013, s. 8.

¹⁹⁴ Gözcü 2018, s. 272.

¹⁹⁵ Cheizanoglou 1991, s. 5.

Ancak Batı Anadolu’da oikos yapısında adak olarak sunulan *minyatür hydriaları* sadece Priene¹⁹⁶ ve Mytilene’den¹⁹⁷ bilmekteyiz. Güney İtalya’da ise Eloro Demeter kutsal alanı ve Magna Graecia’daki Locri’de MÖ 4-3. yüzyıllarda iyi korunmuş örnekler arasındadır (**Resim 7**¹⁹⁸).¹⁹⁹

Minyatür hydriaların ele geçtiği alanda yapılan kazılar çok kısıtlıdır. Bu sebeple alt seviyelerdeki yapılar ile yukarıda bahsedilen sur içindeki mekânların ilişkilerine bir yorum getirmek oldukça zordur. Bu bağlamda elimizdeki en kesin veri yüzeye çok yakın çıkan buluntuların in situ bir şekilde ele geçmesidir. Yapılar ve *minyatür hydrialar* arasındaki ilişkiyi anlamamızı zorlaştıran, bir diğer sorun da 2013 yılında açığa çıkarılmış MS. 3. yüzyıla tarihlenen Roma villasının konumudur.²⁰⁰ Hellenistik sur yapısı ile sivil mimari yapılarının üzerine inşa edilmiş villa, *minyatür hydrialar* ile hemen hemen aynı seviyededir. Roma yapıları inşa edilirken *hydriaların* fark edilmemiş olması zor bir ihtimaldir.

Antandros Hristiyanlığın kabulüne dek, Roma döneminde dini ayinleri yönetmeye devam etmektedir. Roma, Doğu’nun fethedilmesiyle buradaki din ve dini inanışları tanıma fırsatı elde etmiştir. Roma’da ilk kabul gören din, ana tanrıça Magna Mater ya da Kybele kültüdür.²⁰¹ Kybele, Anadolu’nun yerli tanrıçasıdır. Phrygia Bölgesi’nde yer alan Pessinus’daki (Ballıhisar/Sivrihisar/Eskişehir) Kybele’ye ait şekilsiz taştan yapılmış kült heykeli (Baitylos) 2. Pön Savaşları sırasında Roma’ya götürülmüştür.²⁰² Kaunos’ta da küçük adak sütunlarına ait Dor tarzındaki başlıklar ve ayrıca Basileus Kaunios ile Apollon gibi Kaunos’ta birbirleriyle özdeşleştirilmiş tanrılara ait adak heykellerin kaideleri de

¹⁹⁶ Karatas 2015, s. 567.

¹⁹⁷ Cronkite 1997, s. 42.

¹⁹⁸ Karatas 2015, Fig. 384. Clay votives from the sanctuaries of Demeter. a. Piazza della Vittoria in Syracuse (de Miro 2008: fig. 47); b. Entella on Sicily (Spatafora 2003: pl. 199); c. Locri Epizephiri (www.archeocalabria.beniculturali.it).

¹⁹⁹ Karatas 2015, s. 567.

²⁰⁰ Gürçan Polat, Yasemin Polat, Kahraman Yağız, Seçil Üney, Rabia Aktaş, Deniz Ziya Arkan, Aytekin Üney, Aslı Cumalıoğlu, Evren Açar, Ertuğrul Kırac, Antandros 2013 Yılı Kazıları, **36. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 3. Cilt, 02-06 Haziran, Gaziantep, 2014. ss. 135-158.

²⁰¹ Grimal 2012, ss. 395-396.

²⁰² Musa Kadioğlu, **Din ve Mitoloji, Roma Döneminde Anadolu**: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Arkeoloji Eski Anadolu Uygarlıkları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, 2009. s. 12.

görülmektedir.²⁰³ *Minyatür hydriaların* hemen kuzey bitişğinde ve aynı seviye görülen sütun bir *baitylos*'a işaret edebileceği düşünülmüştür. Baitylos, Hellen dininde, kutsal taş ya da sütun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda *minyatür hydriaların* adandığı açık hava kutsal alanının belirteci olabileceğini de akla getirmektedir.

Korinth, Iasos ve Eretria'daki Demeter tapınaklarına bakıldığında, kentin “iç” alanı içinde bulunan doğal oluşumların (tepeler gibi) kullanıldığı görülmektedir. Bu kentlerde her ne kadar Demeter'e kentsel bir sığınak için bir yer seçildiyse de, toplumun ritüel (örneğin tatlı su) performansı için bazı temel şartları sağlayabildiği sürece uygun bir pastoral ortamı çoğaltmak için başka yolları vardı.²⁰⁴ Iasos'ta yamaçtaki alan için festivallerin gizliliğini sağlayacak kadar yükseklikte bir duvar inşa edilmişti.²⁰⁵ *Peribolos* tapınak alanlarını çevreleyen ve gizliliğini sağlayan duvarlara verilen isimlerdir.²⁰⁶ Roma'da da *sacellum* adı verilen bu alanlarda gizemli ayinler kurban ve sıvı libasyonları gerçekleştirilirdi.²⁰⁷ Kutsallığın en küçük birimi olan *sacellumların* asla bir çatısı olmazdı. Hellenlerde temenoslar ve açık hava kutsal alanlarına çok benzer yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda akarsuya yakın, oldukça küçük bir alanda açığa çıkarılmış olan *minyatür hydriaların* bu doğrultuda adanmış olması da ihtimaller dâhilindedir. Batı Asya'daki Demeter'in kutsal alanlarının çoğunda ve kıyıdaki adalarda *peribolos* duvarlarının bulunmaması bu anlamda manidardır.

Buna mukabil kentin büyüklüğüne ve Nekropol²⁰⁸ sektöründeki çalışmalara dayanarak ve demografik yoğunluğa da bakıldığında Dereboyu sektörü denilen bu

²⁰³ Cengiz Işık, Kaunos'ta (Kbid) Bir Kült Mahzen -Fakat Kimin İçin?-, **Anadolu/Anatolia 25**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi/Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003. s. 54.

²⁰⁴ Chad Erik Austino, **Adaptation and Tradition in Hellenistic Sacred Laws**, (Phd. Thesis), Department of Classical Studies Duke University, Durham, 2012. s. 107.

²⁰⁵ Karatas 2015, s. 304.

²⁰⁶ Saltuk 1997, s. 140.;

Güler Çelgin, **Eski Yunanca-Türkçe Sözlük**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 519.; Grekçe çevreleyen, saran kuşatan, çember ve daire anlamlarına da gelmektedir.

²⁰⁷ Saltuk 1997, s. 155.

²⁰⁸ Arkeologlar bir yerleşim alanının ortalama nüfus yoğunluğunu tespit edebilmek için kamusal yapılarına veya mezar yoğunluğuna bakmaktadırlar. Antandros'ta şu ana kadar bulunan ve kamusal anlamda değerlendirilebilecek tek yapı kentin surlarıdır. Ancak bu surlar nüfus yapısından çok kentin alana fiziki yayılışını gösterebilmektedir. Bu sebeple dikkatimizi Akdeniz havzasında bulunan Yunan site kentleri içerisinde M.Ö. 8. yy. sonlarından milada kadar sürekli kullanıldığı anlaşılan tek örnek Antandros Nekropolü üzerine çekmek gerekmektedir. Antandros Nekropolü'nde 1995-96 yılları

alandaki dini yapı kentin tek ibadet noktası olması çok muhtemel değildir. Diğer yandan Akropol yahut kent merkezinde bir dini yapının olması -Dereboyu sektöründeki kutsal alanı hariç tutarak- ihtimal dâhilindedir.

3.2. KUTSAL ALANININ KİMLİĞİ

Cook, Antandros'un üzerinde kurulduğu İda Dağı'nın, Hellas'daki Olympos Dağı ile özdeşleştirildiğini aktarmıştır.²⁰⁹ İda Dağı pek çok mitos ve efsaneye ev sahipliği yapmış,²¹⁰ eşsiz tabiatıyla bölgeye büyük olanaklar sunan bir dağ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Jeopolitik konumu nedeniyle Edremit Körfezi kıyısında kurulmuş birçok kent bulunmaktadır. Siyasî ve kültürel tarihleri açısından Antandros'un bu yerleşimler arasında farklı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Antandros'taki siyasî, dinî ve sosyo-kültürel yapıya bakıldığında, tüm bu unsurların kozmopolit bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. İlk bölümde ayrıntılı olarak bahsettiğimiz gibi Antandros tarihi boyunca ev sahipliği yaptığı toplulukların tüm kültür dinamiklerini bünyesinde barındırmıştır. Yine ilk bölümde de anlatıldığı üzere, Antandros'lular'ın kimlikleri hakkında çok farklı görüşler olduğu anlaşılmaktadır. Gerek arkeolojik kazılarda elde edilen veriler gerekse kentin kültürel tarihi incelenirken karşılaşılan bilgilerde çeşitlilik söz konusudur. Antandros'ta kazılar neticesinde elde edilen bilgiler ışığında, kentin antikçağ halklarının yaşamını yönlendiren din olgusunun karmaşık yapısına örnek teşkil eden bir yer olduğunu ileri sürülebilir. Eskiçağ'ın Dünya Savaşı olarak nitelendirilen Troia Savaşı'nın tarafları arasına yer alan tanrılar da İda dağlarında karargâh kurmuş ve savaşı buradan izlemişlerdir.²¹¹ Bu sebeple burası, Doğu ve Batı kültürlerinin çarpışma noktası olduğu kadar, birçok inanış ve kültürün de buluşma noktası olabilmıştır.

arasında Bursa Arkeoloji Müzesi Arkeologları tarafından çok sayıda mezar tespit edilmiştir. Ayrıca 2001'den şimdiye kadar devam eden, Ege Üniversitesi Prof. Dr. Gürcan Polat ve araştırma ekibinin yürüttüğü sistemli kazılarda ise 500'ün üzerinde mezar açığa çıkarılmıştır. Bunun yanında mezarlarının birbirini tahrip ettiği birçok örnek de göz önüne alındığında mezar numarası verilmeyen daha fazla gömü olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda geçen 700 yıllık dönem içerisinde nüfus yoğunluğuna dair bilgi edinilebilmektedir. Sonuç olarak kenti içerisindeki demografik yoğunluk oldukça fazladır.

²⁰⁹ A. Bernard Cook, **Zeus A Study in Ancient Religion; Zeus God Of The Dark Sky (Thunder And Lightning)**, Vol. II, Cambridge University Press, 1925. s.

²¹⁰ <http://www.antandros.org/mitoloji/mitoslar.html>

²¹¹ Erhat 1996, s. 136.

Antandros'ta kutsal alana işaret eden buluntularıyla tespit edilen yerin de dinî kimlik ve atıf sorunları vardır. Kentin çok sayıda kültür ve geleneğe ev sahipliği yaptığı düşünüldüğünde, bu konuda kesin bir çıkarım yapmak zorlaşmaktadır. Özellikle *minyatür hydriaların* adanmış olduğu kutsal alanların kimlik ve köken sorununa ilişkin çok farklı görüşler vardır. Kazı çalışmalarında da bu sorunla karşılaşmaktadır. Somut örnekler olarak; kentin nekropolündeki çok sayıda mezar yapısı gösterilebilir. Burada temel mesele, mezar sayısının çok olması değil, mezarlarda uygulanan ritüel ve gömü şekillerinin çeşitliliğidir. Özellikle Antandros lahitlerinin geleneği özgündür. Başka bir örnekte de Roma dönemi yapısı olan Yamaç Ev, arazi topoğrafyasına uydurulmuş, Roma'da senatör ve imparatorların evlerinden daha büyük ve sıra dışı bir plan dâhilinde inşa edilmiştir. Roma mimari geleneklerinin evrelerini bilmemize karşın, Antandros özelinde farklı bir yapı ile karşı karşıya kalmaktayız.

Antandros'ta Dereboyu sektöründe kült objesi olarak bulunan çok sayıda *minyatür hydria* ve diğer unsurların dinî amaçlı kullanımlarına ilişkin kesin ibareler bulunmamaktadır. *Minyatür hydrialar* ve küçük hayvan kemikleri gibi diğer materyaller her ne kadar Demeter'e özgü olarak kabul edilse de Hellen dininde tanrıların birbirine eş tutulması ya da benzer tapınım görmesi oldukça yaygındır. Hellen panteonu içinde genel olarak bilinen hiyerarşi, bazı durumlarda esnetilebilmektedir. Örneğin Alabanda'da Apollon'a adanan tapınağın adı Apollon Isotimos'tur ki; Isotimos sıfatı, Zeus ile eşdeğer anlamına gelmektedir.²¹²

Meyer, özellikle Troas bölgesindeki benzer durumların üzerinde durmuştur.²¹³ Antandros için de bu durum farklı olmayabilir. Daha önce değindiğimiz gibi, Antandros'un bilinen ilk evrelerinden itibaren bölgedeki dinî yapıda önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sadece tanrı ve tanrıçaların değil, onlara atfedilen kült ve ritüel uygulamalarının da revize edilmesi söz konusu olabilmektedir. Vergilius Aeneas'ın yolculuğunu anlatırken şu dizelere yer vermiştir;²¹⁴

“İlkin Phrygia'nın İda dağında donanmasını

²¹² Fatma Bağdatlı, **Alabanda Apollon Isotimos Tapınağı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2001, ss. 17-18.

²¹³ Meyer 1877, ss. 25-26.

²¹⁴ Vergilius, III, 5-10.

*Yaptığında²¹⁵, Aeneas, açılmak isterken denize, bilinir,
Tanrılar anası Berecynthia'nın²¹⁶ büyük Jüpiter'e
Şu sözlerle seslendiği: Oğul, getir yerine
Dileğini sevgili ananın, sen Olympos'un egemeni.”*

Devamında ise uzun yıllardır, tepenin doruğunda, tanrıçaya adaklar sunulan kutsal bir orman olduğu –ki tanrıçanın da bu yeri çok sevdiği- koyu sık yapraklı, karaçam ve akağaçlarla dolu koruyu donanma için bahsettiğini belirtmektedir. Buradan yola çıkarak İda dağına lokalize edilmiş, genel bir tabirle ana tanrıça kültünün varlığından söz edilebilir. Bununla birlikte Antandros kazı çalışmaları da göstermiştir ki, Kybele bölgede saygı gören tanrıçalar arasındadır. Keza Vergilius Antandros ve çevresini Phrygia olarak tanımlamaktadır. Meyer, Demeter ve Artemis'in bu doğrultuda değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Erhat, özellikle Kybele için, Anadolu'nun kadim tanrıçası olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar Phrygler ile özdeşleştirilse de ana tanrıça kültünün çok eski zamanlardan itibaren var olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Mezopotamya'dan Akdeniz'e kadar olan bir alanda etkisini gösteren ana tanrıça olgusu, Phrygia, Lydia ve Minos, Girit kültürünün etkisi altında çeşitli evreler geçirerek bugün Efes'li Artemis biçimine girdiğine değinmiştir. Doğa ve tarımın efendisi olarak görülen bu kültün, Antandros'ta ise Artemis Astyrene tapınımı şeklinde tezahür ettiği düşüncesini akla getirmektedir.

Croon Antandros'un da içinde bulunduğu bölgede, Asklepios, Herakles ve Nympha kültürünün varlığından bahsetmektedir. Sikkelerde sıkça gördüğü bu tasvirlerin, bölge sakinlerinin bu kültürünün önemli uygulayıcıları olduklarına işaret eder. Ayrıca sıcak su ve diğer termal kaynakların tanrısı Asklepios'a atfedilen özelliklerin bölgede etkin bir kült olan Artemis ile bağdaştırılabileceğini belirtmiştir.²¹⁷ Antandros *hydri*alarının bulunduğu alandaki Hellenistik su künkleri ve her ne kadar Roma'nın son dönemlerine ait olsalar da diğer kompleks kanallar bu görüşe destek olarak sunulabilir. *Hydri*aların ele geçtiği alanın konumu dere yakını ve kanal sistemlerinin dibindedir. *Hydria* kelime kökünden yola çıkarak

²¹⁵ Burada Aeneas'ın İda dağlarındaki kerestelerden gemileri yaptırıp, Antandros'tan yola çıkmasını kastedilmektedir.(Ayr. bkz. Vergilius, III, 5-10.)

²¹⁶ Meyer 1877, s. 25-26; Berecynthia, hem Kybele, hem de Zeus'un annesi olan Rhea ile eşleştirilmektedir.

²¹⁷ J.H. Croon, Hot Springs and Healing Gods, **Mnemosyne; A Journal of Classical Studies**, Fourth Series, Vol. 20, Fasc. 3 (1967), ss. 235.

düşünüldüğünde de analogik bir bağlam kurabilir. Bu minvalde kültü değerlendirirken sadece Demeter'e odaklanmak çok gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Antandros'ta Atina ve çevresinde benzer kültlerini gördüğümüz Zeus tapınımı da vardı. Zeus Astrapaios adına Atina'daki şehir surlarının önündeki bir *escharada*²¹⁸ kutlanıyordu.²¹⁹ Antandros'ta ele geçen bir yazıtta da aynı şenliklerin varlığına işaret eden verilerle karşılaşılmaktadır.²²⁰ Zeus Astrapaios; yani "şimşeklerin efendisi"nin adına düzenlenen bu festivalin içeriği hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. MÖ 1. yüzyıla tarihlenen yazıttan anladığımız kadarıyla festivalin ilk gününde, senato ve halk kararnamesi ile Atinalı Polykrates'in fahri taht ile onurlandırılması gerektiği ve Antandros şehrinin başlıca festivali olduğu anlaşılmaktadır.²²¹ Nilsson, Tegea'daki Zeus festivalleri ile Antandros'un karşılaştırılabileceğini belirtmektedir.²²² Ancak Antandros'un dinî ve sosyo-kültürel dinamikleri oldukça farklı olduğundan bu değerlendirme için daha fazla veri elde edilmesi gerekmektedir.

Antandros'taki Apollon adına, *eponym*²²³ listelerinde rastlanılmaktadır.²²⁴ İsimsiz unvansız yetkililerin olduğu listede 14 kez Apollon adı geçmektedir.²²⁵

²¹⁸ Pişmiş topraktan yapılmış mangal formu bir kap türüdür (Er 2006 s. 122). Bu formun işlevine benzer bir şekilde tasarlanmış kurbanların yakıldığı mimari sunaklara da *eschara* adı verilmiştir.

²¹⁹ Donato Morelli, Parte Seconda: Le Singole Divinità, **Studi Classici e Orientali**, Vol. 8, I Culti in Rodi 1959, s. 138.

²²⁰ Nilsson, N. M. P. (1906). **Griechische Feste Von ReligöSer Bedeutung, Mit Ausschluss Der Attischen**. Leipzig.

²²¹ François Lenormant, Inscription Grecque D'antandrus, **Revue Archéologique**, Nouvelle Série, Vol. 10, Published; Presses Universitaires de FranceStable, 1864, ss. 49-51.

²²² Martin P. Nilsson, Zu Ζεὺς Καταιβάτης, **Rheinisches Museum für Philologie**, Neue Folge, Published; J.D. Sauerländers Verlag, 63. Bd. (1908), s. 316.

²²³ Eponym ilk olarak MÖ 2. bin yılda Asur dönemindeki kralların adına geniş yetkileri olan Limmu adındaki memurların görevli olduğu yıla verilen isimdi.

(http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=list_of_old_assyrian_limmu_officials)

Antik Yunan'da Arkhonlar'ın (Oligarşik kökenli yönetici) idari mahkemelerde yıllık görevlendirmelerine eponymous arkhon adı verilirdi.

Ayrıca takma isim, lakap olarak karşılıkları vardı.; Çelgin 2011, s. 272.

Roma'da cumhuriyet döneminde consuller görev süresi boyunca o yıla adını verirlerdi. Sonraki dönemlerde yaygın olarak kullanılan bir olgu olmaya başlayan eponym bir statü ve zenginlik göstergesi de sayılabılırdi. Kent yöneticileri, yönetimde buldukları döneme adını vermek için yüklü bağışlarda bulunmaktaydılar. Bu durum önad veya tanrı isimlerini propaganda aracı olarak kullanılarak da gerçekleştirilebilmekteydi.

²²⁴ Charles Michel, **Recueil d'inscriptions grecques**, 1861-1929, supp. I, H. Lamertin, Bruxelles, 1900, no. 668, s. 574.

Artemis ile birlikte Apollon'un da kentte saygı gören birincil tanrı grubundan olduğu bilinmektedir. Antandros kazı çalışmaları sırasında *hydriaların* bulunduğu alanın yaklaşık 5 m batısındaki MÖ 4. yüzyıl sur yapısında devşirme olarak kullanılmış bir arşitrav parçası ele geçmiştir. Kırık olmasına karşın üzerinde kabartma şeklinde korunmuş Apollon'a atfedilen yay, sadak²²⁶ ve tripod²²⁷ figürü yer almaktadır. Ayrıca sikkelerden de Apollon Skhiza(i)os'a bir tapınım olduğu anlaşılmaktadır. Apollon'un marangozluk yeteneği ön plana çıkarılmıştır. Bölge ticaretinde önemli yer tutan kerestenin imalatını Tahtacı Apollon'a atfederek vurgulamışlardır. Pomtow ise, MÖ 3. yüzyıl sonlarında Apollon Delphi zafer şarkılarında ve Hymnoslarında Antandros adının geçtiğinden bahsetmektedir.²²⁸

Demeter ve Kore kültlerinin kırsal kesimde, köylerde ve şehir merkezlerinde (esasen her yerde) bulunduğu bilinmesine rağmen, yine de bazı rustik²²⁹ nitelikleri tercih edilmekteydi. Özellikle şehir dışı mabetler, tarımsal faaliyet alanlarına yakın bir yerdedir. Bu kutsal alanların birçoğu, dinî uygulamalar için saf su kullanıldığı için yamaçlarda ve akarsuların yakınında inşa edilmiştir. Demeter'in kutsal alanlarındaki suyla ilgili ritüellerin ve temiz suyun önemine dikkat çekilmiştir.²³⁰

Diehl, *hydria* için Artemis (Sparta), Hera (Argos, Perachora, Olympia) ve Demeter kültlerinde kullanıldığından bahseder. Özellikle Klasik Dönem sonlarında ve Hellenistik Dönem'de, Demeter kültüründe *minyatür hydriaların* kullanımını

²²⁵ Robert K. Sherck, The Eponymous Officials of Greek Cities I, **Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik**, Published by: Dr. Rudolf Habelt, Bd. 83 1990, s. 255.

²²⁶ Sadak; Sırtta takılan, bele bağlanıp sabitlenmiş, içine ok koyulan torba ya da kutu biçimdeki kılıftır. Ahşap, meşin gibi materyallerden yapılabilmektedir.

²²⁷ Genellikle tunçtan yapılmış üçayağı olan kazanın adıdır. Atletik yarışmalarda ya da tiyatro oyunlarında ödül olarak verilir. Kehanet merkezi olarak bilinen Delphi'deki kutsal alan içindeki Apollo sunağında önemli bir rolü vardı. Urartu dini ve ticaretinde de önemli bir yeri olan kazanlar, Yunanlar panteonu içinde Apollon ile özdeşleştirilmiş, tripod olarak adlandırılmıştır. Apollon tapınımının olduğu yerlerde atribüt (bir tanrı veya tanrıçanın belirgin, ona has özelliği) olarak karşımıza çıkmaktadır (Er 2006, s. 414).

²²⁸ H. Pomtow, Zur Datierung des delphischen Paeon und der Apollo-Hymnen, **Rheinisches Museum für Philologie**, Neue Folge, Published; J.D. Sauerländers Verlag, 49. Bd. (1894), ss. 579.

²²⁹ Yarı yontulmuş duvarları yahut taşın ilkel işlenmemiş halini anımsatır şekilde yontulmuş olan yapılara verilen genel bir tabirdir.

Ayrıca kırsal özellikleri barındıran, köy evi veya köy görünüşü verilmiş olan yapı.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc2bcc2785b61.14261135

²³⁰ Austino 2012, s. 106.

göstermektedir.²³¹ Pausanias anakara Hellas'da elli bir Demeter kültünden bahsetmektedir. Bunların yirmi biri şehirlerde, on sekizi köyde ve yirmi dördü şehir dışında bulunmaktaydı.²³² Karatas ise, külte dair yaptığı kapsamlı çalışmalarda, özellikle Akdeniz havzasında Demeter'e atfedilen çok sayıda tapınak ve kutsal alandan bahsetmektedir.²³³

Demeter kültü ile bağlantılı olarak, aynı zamanda pişmiş toprak, *hydrophoros*ların arkaik zamanlardan beri kullanıldığına işaret etmektedir. Bunlar, başlarının üzerinde sağ eliyle tutulan bir *hydria* dengeleyen *himation*²³⁴ giyinmiş kadın figürinleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Genel olarak literatür²³⁵ kaynaklarında *hydrophoros*lar ve domuz kemiklerinin *minyatür hydrialar*la birlikte ele geçmesi Demeter kültüne işaret etmektedir. Arkeolojik kanıtlarla desteklenen tüm Demeter ibadethaneleri şehir surları içinde veya surların yakınında yer almaktadır.²³⁶ Demeter'in, tarımsal bereket tanrıçası olarak,²³⁷ muhtemelen açık hava tapınakları olan *khorada*²³⁸ birkaç kutsal tapınağa sahip olması muhtemeldir. Bu açıdan Antandros buluntularına bakıldığında çok sayıda *minyatür hydria* ile diğer kap formları ve muhtemelen yavru domuzlara ait kemikler, kültün Demeter'e atfedilmesi konusunda en önemli argümanlardır.

Doğurganlık kavramı çoğu zaman kadınla özdeşleştirilir. Bu ilahî kültler genellikle Hellenistik, Roma dönemleri boyunca aynı isimleri ve nitelikleri paylaşırlar.²³⁹ Demeter, Rhea ve Kybele, özellikle Adalar Denizi ve çevresinde benzer konuya işaret eden birçok veri bulunmaktadır. Başka bir deyişle, bu üreme

²³¹ Erika Diehl, **Die Hydria: Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums**, Mainz am Rheins, 1964, s. 173-209.

²³² Austino 2012, s. 107.

²³³ Karatas 2015, s. 29.

²³⁴ Kalın ve uzun pelerin biçiminde hem kadın hem de erkeklerin giydiği antik Yunan giysisi (Saltuk 1997, s. 78)

²³⁵ J. Nicholas Coldstream, **Knossos: the sanctuary of Demeter**: Thames & Hudson for the British School of Archaeology at Athens, London, 1973, No. 61-70 Levha 40, 3.

²³⁶ Karatas 2015, s. 41-42.

²³⁷ Hasattan sonra tapınağa –genellikle kırsal alanlardaki *khoralarda* kutsal açık hava tapınakları ya da alanları- sunulan ilk ürününün özel adı vardır. Aparche: (Grekçe) ἀπαρχή; Çelgin 2011, s. 82.

²³⁸ Genel anlamda, Antik Yunan'da kentin (Poleis) kırsal bölgeleri için kullanılan isimdir (Karatas 2015, s. 41-42).

²³⁹ Brian Rose, Cybele in Phrygia, Troy, and Rome, **Basileus; Uluslararası Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültürleri Sempozyumu (Basileus: Internationales Kolloquium Demeterkult und Kulte anderer Muttergottheiten in Anatolien)**, by Ufuk Çörtük, Soner Özen, Britta Özen-Kleine, ve Münife Doyran, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2017. s. 119.

kültürleri giderek daha esnek hale gelmiş, farklı tarihî ve kültürel geleneklere çarpıcı biçimde uyarlanmışır.²⁴⁰ Öte yandan Herodotos Mısır tanrı ve tanrıçalarının, Hellen dinindeki karşılıklarını, ritüel ve gizemli kültler hakkındaki bilgileri şu şekilde aktarmaktadır;

“Gerçekten de kâhinlik Dodona’da ve Mısır’daki Thebai’de birbirine çok benzer. Geleceği kurbanın bağırsaklarına bakıp söylemek Mısır’dan alınmıştır. Dinî törenler, alaylar, toplu halde dualar Mısırlılarda başlamış, Hellenler onlardan almışlardır. İşte bence bir kanıt. Mısırlıların yaptıkları törenler gözle görülür surette bir daha eskilik markası taşırlar, Hellenler ise bunları pek yeni bir tarihten beri uygulamaktadırlar.”²⁴¹

“Mısırlılar yılda sadece bir defa değil, birçok defa üst üste bayramlar ve dinî toplantılar yaparlar; en önemlileri ve en yaygın olanları, 156/881 önce Bubastis’te kutladıkları Artemis bayramı ve bir de Busiris’te kutlanan İsis bayramıdır; çünkü en büyük İsis tapınağı, Delta’nın ortasında, Mısır toprağında kurulmuş olan bu kenttedir; İsis, Hellen dilindeki Demeter’in karşılığıdır. Üçüncü olarak Sais’te Athene bayramını kutlarlar; sonra Heliopolis’te güneş bayramı, beşinci olarak Buto’da Leto bayramı ve bir de Papremis’te Ares bayramı.”²⁴²

“Gerçekten derler ki, Apollon ve Artemis, Dionysos ile İsis’in çocuklarıdır, Leto onların sadece sütannesi ve koruyucusuydu. Mısır dilinde Apollon Horos’tur, Demeter İsis, Artemis Bubastis’tir. Ephorion oğlu Aiskhylos’un, Artemis’i Demeter’in kızı yapması bu hikâyeden ileri gelir; başka hiçbir kaynak yoktur ve ona gelinceye kadar hiçbir ozan buna dokunmamıştır. – Adanın yüzer oluşunu işte böyle açıklamaktadırlar.”²⁴³

Herodotos burada, Aiskhylos’tan alıntı yaparak Demeter ve diğer tanrıların Mısır’daki karşılıklarına yer vermiştir. Hem Hellen hem Roma’da ayrı ayrı tapınımlarını da gördüğümüz Demeter ve İsis’in aynı tanrıçalar olduğunu

²⁴⁰ Rose 2017, s. 119.

²⁴¹ Herodotos II, 58.

²⁴² Herodotos II, 59.

²⁴³ Herodotos II, 156.

belirtmiştir. Her ne açıdan olursa olsun Antandros'ta matriarkal²⁴⁴ bir kült anlayışının hâkim olduğu görülmektedir.

3.3. KÜLT ve SİYASET İLİŞKİSİ

Strabon, Antandros'un Astyra kentindeki Astyrene tapınağı dinî törenlerini²⁴⁵ yönettiğini aktarmıştır.²⁴⁶ Akabinde ise Adramytteion'dan bahsederken yakınlarındaki Astyra kentini bir köy olarak tanımlamış ve buradaki kutsal alandan bahsetmiştir.²⁴⁷ Antandros'tan yaklaşık 9 km uzakta olan Astyrene Tapınağı'nın antik kaynaklar ve özellikle sikkeler ışığında tanrıça Artemis'e adandığı anlaşılmıştır.²⁴⁸ Askerlere maaş ödemek için basılan bu sikkelerin ön yüzünde Pers satrabı Tissaphernes, arka yüzünde Astyrene kült heykeli yer almaktadır. Hyland, sikkelerin basım yerinin Astyra olduğunu, ancak yine de Lydia ve Karia satrabı olan Tissaphernes'in Ephesos'taki Artemis tapınağı kült heykeli tasviri yerine, Astyrene'yi seçmesini garip karşılamaktadır.²⁴⁹ Ancak Strabon gibi kaynaklardan da anlaşılacağı üzere buradaki gizemli kültü içten bir bağlılık göstermek istemiş olmalıdır. Hyland, bu durumu açıklayacak en mantıklı sebebin; Tissaphernes'in bölgedeki Pers ve dolayısıyla da kendi varlığına meydan okuyabilecek bir olayı dizginlemek niyetinde olduğunu belirtmektedir.

Adramytteion körfezinin önemli kült merkezindeki dinî törenleri yöneten Antandros'luların, Pers varlığından hoşnut olmadıkları bilinmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi,²⁵⁰ MÖ 410-418'de Abydos'tan gelen *hoplit*ler Arsakes komutasındaki Persleri Antandros'tan sürmüştür. Bu sebeple durumun farkında olan Tissaphernes'in böyle bir yola başvurması Hyland'ın görüşünü de desteklemektedir. Astyra'daki bu gizemli kültürün seçkinlerine iyi görünmek için yapılan bu faaliyetler, kültürün, dolayısıyla ruhban sınıfının bölgede siyasî gücünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

²⁴⁴ Toplumda kadın baskın anlayışın hâkim olduğu bir tür toplumsal örgütlenme biçimi olarak adlandırılrsa da burda olduğu gibi genel anlamıyla anaerkil düşünce yapısı anlamı vardır.

²⁴⁵ Strabon XIII, I, 65.

²⁴⁶ Meyer 1877, s. 5.

²⁴⁷ Strabon, XIII. I. 51.

²⁴⁸ <http://www.wildwinds.com/coins/greece/caria/satrap/tissaphernes/i.html>

²⁴⁹ John O. Hyland, **Persian Interventions: The Achaemenid Empire, Athens, and Sparta, 450-386 BCE.**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2018, s. 102.

²⁵⁰ Bkz. Bölüm I, 1.1. Antandros Tarihçesi.

Benzer bir durum Trakya’da tutunmaya çalışan Demetrios’un²⁵¹ bölgedeki etkin kült olan mistik Demeter ayinlerini desteklemiş olmasında görülmektedir. Demeter şenlikleri, baharın gelmesiyle coşku yaşayan topluluğun, mutluluğunu şen ilahiler ve mistik şarkılar ile bir nevi kutlama yapmasına dayanmaktaydı. Demetrios, Makedon tahtını ele geçirdikten sonra Syrakusai kralı Agathokles’in kızı Lanassa²⁵² ile evlenmiştir.²⁵³ Daha sonra hemen Atina’ya hareket etmiş, Ionia üzerinden Eleusis’e varmıştır. Chaniotis bunun tam festival zamanı yapılmış olmasını sorgulamaktadır. Bunun Hellenistik Dönem’de oldukça yaygın olan “Kairos” kavramı ile ilişkili olabileceğini belirtmektedir. Hellenler arasında fırsat tanrısı olarak bilinen Kairos,²⁵⁴ sadece dinî bir zihniyet değil, çok geniş bir kavram olarak felsefe, ikonografi, teoloji, sanat gibi birçok alanda karşılık bulmuştur. Hellenistik düşünce sisteminde çok etkin bir yere sahiptir. Özellikle Stoacılar görünüşte alakasız, birbiri ile bağlantısı olmayan koşulların yakınsamalarından etkilenmişlerdir. Chanitonis özel bir Kairos türü olarak, dinî bir kutlamanın ve siyasî bir olayın örtüşmesine dikkat çeker. Ayrıca Hellen dünyasında çok farklı kökenlere sahip olan koşulların üst üste gelmesinin, iyi bir işaret olarak yorumlanabileceğini de aktarır. Bu ve benzeri olaylar sıkça karşımıza çıkmaktadır. Antik dünyada siyasî otoritenin bu olguları kullanmasına dair pek çok örnek mevcuttur. Plutarkhos’tan Maraton Savaşı’nın Artemis Agrotera festivalinin yapıldığı gün gerçekleştiğini; yine yakın bir zamanda Atina’da tarihî bir yıldönümü olarak kutlanan MÖ 376’daki Naksos Deniz Savaşı’nın Eleusis’e yapılan büyük alay geçidi ile aynı gün olduğunu aktarmıştır.²⁵⁵

3.4. HELLEN DÜNYASI’NDA *HYDRİALAR* ve KULLANIMLARI

Hellenlerde özel isimleri bulunan günlük kullanım ve işlevlerine göre üretilmiş olan farklı kap formları mevcuttur. Pişmiş toprak, cam, ahşap, metal gibi

²⁵¹ Makedon kral Demetrios (Lat. Demetrius), dönemin üstün teçizatları ile Rhodos’u kuşatmış ancak alamamıştır. Bunun üzerine kendisine “kuşatan” anlamına gelen “Polyorketes” ünvanı verilmiştir.

²⁵² Lanassa ilk olarak dönemde önemli bir güç olan Epirus’lu Pyrrhus ile evliydi.

²⁵³ Angelos Chaniotis, *The Ithyphallic Hymn for Demetrios Poliorketes and Hellenistic Religious Mentality*, (Ed. Iossif, Panagiotis P., ve Andrzej S. Chankowski), **More Than Men, Less Than Gods: Studies on Royal Cult and Imperial Worship**: Proceedings of the International Colloquium Organized by the Belgian School at Athens (November 1-2, 2007). Leuven [etc.]: Peeters, 2011. s. 157.

²⁵⁴ Çelgin 2011, s. 340.

²⁵⁵ Plutarch’s, *Moralia*, (Çev. Frank Cole Babbitt), Vol. 4, Harvard University Press, Massachusetts Cambridge, 1936, 349. E, s. 524-525.

değişik malzemelerden yapılmış, yeme içme kültüründen, temizlik anlayışına, ölü gömme törenlerine kadar çok geniş bir alanda kullanılmış formlar üretmişlerdir.

Birkaç küçük ölçekli fonksiyonel yapı, suyun çekilmesini kolaylaştırmıştır. Genelde kadınlar, çeşme yapılarından su taşımak için seramik derin kapları (*hydria*) kullanırlardı.²⁵⁶ Bu anlamda en çok tercih edilen *hydria*, Hellen kap formları içinde çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Boyut ve şekil olarak farklı varyasyonlarda yapılmış, ikonografik olarak da sıkça kullanılmıştır (**Resim 8**²⁵⁷).

Hydria formu içinde önemli *hydria* tiplerinden biri de Hadra *hydrialarıdır*. Hadra vazoları ismini İskenderiye'nin doğusundaki antik mezarlıktan almıştır. 1883-1884 yıllarında ilk kez çok miktarda bulunmuşlardır (**Resim 9**). Devam eden çalışmalarda çok sayıda örnek, Chatby'de (İtalyanca yazılı Sciati) ve İbrahimiye mezarlıklarında bulunur. İskenderiye'nin doğusunda, diğerleri kentin batı nekropolünde gün ışığına çıkmıştır.²⁵⁸ Nispeten az bir kısmı İskenderiye'den 3 km uzakta bulunmuş ve kapların yerel İskenderiye üretimi olduğu açıktır. “Hadra kapları” terimi 1908 yılına kadar kullanılmamıştır.²⁵⁹ Bu kaplar kişilerin mesleklerine göre, -örneğin; tüccar, asker, elçiler gibi- yerleştirilmişlerdir. Kaplar üzerindeki yazıtlara göre, yalnızca ölen kişinin yaşını değil, o sırada yönetimde bulunan Ptolemaios soyundan gelen yöneticilerin yönetim ve ölüm yılları da öğrenilebilmektedir. Tipoloji bölümünde de söz ettiğimiz üzere bu kaplar MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren *hydria* form gelişimine katkıda bulunmuşlardır.²⁶⁰

Antik Hellen'de kelime anlamı “su” olan *Hydria*, pek çok kült eyleminde de kullanılmaktadır. Adak olarak sunulan tatmin edici bir materyaldir, arındırma törenlerinde ve kült banyolarında kullanılmıştır.²⁶¹ Ayrıca, ölülerin özel törenlerinde önemli bir kap olup mezarlara ek olarak yerleştirilir, yiyecek ve içecek için bir kap olarak da hizmet edebilir. Bu anlamda Antandros nekropolisinden ele geçmiş bir

²⁵⁶ Petri vd. 2015, s. 2337.

²⁵⁷ Marion True, Elaine Banks, Museum of fine arts, Boston. 2; Attic black-figured pelike, kraters, dinoi, hydriai, and kylikes, **Corpus Vasorum Antiquorum**, Fascicule 2 (USA Fascicule 19), Boston, 1978, Lev. 81, 1-2.

²⁵⁸ Cook 1966, s. 7.

²⁵⁹ Enkelaar 1992, s. 36.

²⁶⁰ Cook 1966, s. 10.

²⁶¹ Diehl 1964, s. 172.

mezarda sembolik olarak bırakılmış *minyatür hydria* iyi bir örnektir (**Resim 10**).²⁶² Aynı zamanda kremasyon (yakarak gömü) işleminden sonraki küllerin koyulduğu mezar kabı (urne) olarak da kullanılır. Antandros'ta bu amaçla kullanılmış *hydria*, *amphora*, *khytra* kap formları gibi birçok urne mezar vardır (**Resim 11**).

Hydriaların kernos ritüel kaplarında eklenti olarak kullanımı da söz konusudur. Hali hazırda kendi başına adak objesi olan *hydrialar* formları dip kısmından pişmiş toprak halkaya eklenmiştir. Antandros'ta her ne kadar sur sektöründe çıkmamış olsa da Yamaç Ev Sektöründeki dükkân yapıları alt seviyelerinden ele geçen MÖ 5. yüzyıla ait bir parça, iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (**Resim 14**). Khios'tan ele geçen örnek ile çok benzemesi nedeniyle tam formunun nasıl dolduğu anlaşılmaktadır (**Resim 15**). Farklı kap formlarının da eklendiği görülen bu ritüel kabın gözeneklerine bezelye, fasulye, mercimek gibi bakliyat, arpa, buğday, yulaf gibi hububat, süt, bal, yağ, şarap gibi sıvı maddeler ve beyaz haşhaş ile temizlenmemiş koyun yünü konmaktaydı. Karatas, bu kapların ritüel yemeklerle bağlantılı olabileceğini aktarmıştır.²⁶³

Hydriaların minyatürleri özellikle Demeter ve ana tanrıça kültünün hâkim olduğu yerlerde karşımıza çıkan bir *hydria* türüdür. MÖ 7. yüzyıldan itibaren tapınaklarda kült objesi olarak sunulmaktaydı. Ancak, genelde gizem kültürlerindeki gizlilik ilkesi nedeniyle nasıl bir ritüel unsuru oldukları tam belli değildir. Ancak Ephosos Artemis Tapınağı temenos alanında ele geçen domuz kemikleri bu anlamda fikir edinmemizi sağlayabilir. Bazı yavru domuzların kemikleri üzerindeki araştırmalarda kesik izleri görülmekte iken bazılarında da herhangi bir işlem yapılmadan gömülmüştür. *Hydriaların* da ayinler sırasında içki ya da sıvı libasyonu kabı olarak kullanımı söz konusudur. Buna dayanarak, Kerenyi, Eleusis gizemlerinin tamamlanması için ritüel kaptan içki içilmesi gerektiğini aktarmaktadır.²⁶⁴

Küçük buluntular, tapınakta ibadet edilen tanrıçanın daha kesin bir şekilde tanımlanmasına izin vermektedir. Bireysel temaların ortaya çıkması tek belirleyici

²⁶² Gürçan Polat, **Bursa Müzesinde Korunan Antandros Nekropolis Buluntuları**, (Proje Yön.; Gürçan Polat, Araştırmacı; Yasemin Polat), Araştırma Projesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir, 2012, Lev. 9, 17.

²⁶³ Karatas 2015, s. 638.

²⁶⁴ Carl Kerenyi, **Eleusis; Anne Kızın Arketip İmgesi**, (Çev.: Tüba Bayraktar Yaşar), Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 17.

faktör değildir: Genellikle Demeter'in bir tapınağı için en önemli göstergeler olarak kabul edilen *hydrophorlar*, minyatür *hydria* veya kil domuz figürinleri de bazen Artemis ve Hera'ya adanmış, ancak miktarının nispeten yüksek bir oranı bulunmamıştır.²⁶⁵ Özellikle Atina yakınlarındaki Eleusis'teki tanrıça tapınağında Demeter'e özgü Thesmophoria şenlikleri düzenlenmekteydi. Thesmophoria, sadece kadınların katıldığı, evden uzak bir kutsal alanda toplanılan, çadır ve barakalarda kalınarak belirli ritüellerin gerçekleştiği şenliklerdir. Kerenyi bu şenliklerinin kökeninin MÖ 2 binyılda Akdeniz Bölgesi ve çevresindeki ana tanrıça kültüne kadar uzandığını vurgulamıştır.²⁶⁶ Sessizlik içinde evrenle ve bilinmezle bütünleşip, bazen dövünerek, bazen de sevinerek ve o süreçlerde neler yaşandığını paylaşmayarak bir araya gelmişlerdir.²⁶⁷ Bu ritüellerin yüzyıllar boyu uygulanmasına karşın kısıtlı bilgiler edinebilmekteyiz. Ancak yine de hüznün, matem ve neşenin bir arada olması, ayinlerin gerçekleştirilme şemasının Demeter-Kore mitolojisi ile paralellik göstermesi bakımından dikkat çekici bir husustur.²⁶⁸

Yunan dünyasında en saklı gizli kalmış ritüellerin başında gelen bu şenliklerin gizliliği esastı. Herodotos'a göre, bu şenliklerin açığa vurulması yasaktı²⁶⁹ ve cezası da ölümdü. Tragedya yazarı Aiskhylos bir oyununda bunu açık etmiş ve Areopagos mahkemelerinde yargılanmıştır. Bu sebeple de sürgün edilmiştir.²⁷⁰ Benzer bir gizlilikten Romalı şair Catallus dizelerinde şöyle bahsetmiştir;

“...senin defnini, Kybele, ey Kybele ana, gizli ayinlerini senin,
Vura vura sırtına incecik parmaklarıyla boğa derisi defin,...”

Gizemler hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlı olabilir, ama seramik kaplar ve ikonografi, bilgi alabileceğimiz kaynaklardır. Harvard Üniversitesi sanat galerisinde yer alan bir *hydria* üzerindeki figüratif ayrıntılar minyatür kapların sunumuna dair önemli sahneler içermektedir (**Resim 12**). Sahnede olasılıkla minyatür lekythosların sunumuna dair bilgi edinmekteyiz. Benzer bir sunu *hydrialar* için de geçerli olmalıdır. Ancak Antandros *minyatür hydrialarının* nasıl bir ritüelin parçası oluğu

²⁶⁵ Schipporeit 2013, s. 121.

²⁶⁶ Kerenyi 2017, s. 64, 68.

²⁶⁷ Darga 2018, s. 296.

²⁶⁸ Demeter mitosları için Ayr. bkz. Grimal 2012, ss. 143-145.

²⁶⁹ Aristoteles **Nikomakhos'ta Etik**, (Çev. Saffet Babür), Bilgesu Yayınları, Ankara, 2017. 1111a, 12.

²⁷⁰ Catallus, **Bütün Şiirleri ile**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002. 63, s. 161.

tam belli olmasa da Güney İtalya'dan bir örnek önemli bilgiler içermektedir. Bu örnekte de görüldüğü gibi genel olarak herkese hitap eden ve açık hava kutsal alanına her kesimden insanın erişebildiği anlaşılmaktadır. Buluntuların sayısının da fazla olması genel katılım görüşünü desteklemektedir (**Resim 13**).

SONUÇ

Antandros Dereboyu Sektöründe 2006 yılı kazı sezonunda tarım toprağının hemen alt seviyesinde yaklaşık yüz tanesi tama yakın yüzlerce *minyatür hydria* açığa çıkarılmıştır. Söz konusu alanda bürokratik nedenlerden dolayı kazılar genişletilememiştir. Bu sebeple alandan elde edilebilecek en geniş bilgi kaynağı çalışmanın ana konusunu oluşturan *minyatür hydrialar* olmuştur.

Kazı alanında in situ şekilde ele geçen *minyatür hydriaların* ayrıntılı tipolojik analizleri sonucunda MÖ 4.-3. yüzyıllarda kullanıldığı anlaşılmıştır. *Minyatür hydrialar* Hellen Dünyası'ndaki benzer örneklerine bakıldığında, yaklaşık üç yüzyıl boyunca farklı tip ve formlarda gelişimini sürdürdüğü görülmüştür. Bu seramik grubu Antandros özelinde de kronolojik dizini teyit etmektedir.

Hydrialar genellikle 10 farklı tipte değerlendirilmiştir. Antandros örneklerinin yerel özellikleri ve tipolojik farklarının yanı sıra, form grupları içindeki gelişimleri sebebiyle ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak tama yakın *hydrialar* kronolojik olarak sınıflandırılmıştır. Ağız parçaları ise ikinci bölümde ayrıntılı bahsedildiği gibi, tarihlendirmede güvenilir olmadıklarından ayrı bir değerlendirme çerçevesinde incelenmiştir. Tama yakın formlar erken örneklerden geç dönemlere doğru 9 farklı grup altında incelenmiştir. İlk olarak MÖ 4-3. yüzyıl grupları 1A-1B-1C ile temsil edilmektedir. MÖ 3. yüzyılda 2A-2B grupları vardır. MÖ 3.-2. yüzyıl grupları 2C-2D-2F-2G şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu grupların kendi içinde de geçiş formları bulunmaktadır. Ağız formları için benzer bir yol izlenmiş, 3A-3B-3C-3D-3E-3F-3G olmak üzere 7 farklı tip belirlenmiştir. Bu ağız formları da farklı kazı alanlarından tam veya tama yakın örneklerle mukayese edilerek sınıflandırılmıştır. Bu anlamda parçaların çoğu yukarıda bahsi geçen tama yakın formlar ile kronolojik bir uyum göstermiştir. Uzun süre boyunca aralıksız olarak adandığı anlaşılan Antandros *hydrialarının* diğer kazılardaki benzer örneklerinden kil, astar ve geçiş form özellikleri gibi nitelikleri bakımından oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır.

Karatas, yakın zamanda yaptığı çalışmada, Akdeniz havzasındaki neredeyse tüm Demeter kutsal alanlarını ve dolayısıyla *minyatür hydriaları* incelemiştir. Literatürde Demeter kutsal alanlarında görülen ortak özelliklerden biri olarak

minyatür hydriaların varlığından bahsetmiştir. Bu geniş çalışma içerisindeki *hydria* örneklerine bakıldığında, Kıta Hellas'da bulunan *hydriaların* sayı bakımından, Batı Anadolu'daki örneklerden fazla olduğu sonucuna varmıştır. Kuzeybatı Anadolu'daki antik Troas bölgesi içerisinde yer alan Antandros'ta çok küçük bir alandan ele geçen *hydriaların* sayısının fazla olması bu anlamda manidardır.

Arkeolojik veri olarak *hydria*, ritüel din anlayışı dinamiklerini, dönem inancının biçemlerini ve dinî deneyimleri anlamada önemli bir anahtar bileşen olarak görülebilir. Ritüel uygulama alanı ve coğrafi bölgesi genişledikçe, artan kutsiyet ve mekânın önemini geniş bir çerçevede değerlendirilme zorunluluğu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle kutsal mekânlar başta olmak üzere ritüel uygulama ve materyaller, dinin kimliğinin gelişmesi, sivil rekabet vb. için ön koşul görevi görebilirler. Bu bağlamda tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Antandros'un *hydria* buluntu gruplarının yukarıda bahsedildiği gibi, sadece Demeter'e özgü olarak nitelendirilmemesi gerekir. Buna göre, Antandros kazılarında tespit edilen ve antik kaynaklarda sıkça bahsedilmiş olan, kentin de baş tanrısı kabul edilen –ikiz kardeşi Apollon ile birlikte- Artemis kültü göz ardı edilmemelidir. Keza *hydriaların* Artemis için de adandığı bilinmektedir. Ancak şu kesindir ki; Demeter, Artemis, Kybele'nin de içinde bulunduğu ana tanrıça kavramı *hydriaların* adandığı tanrı kimliğine çatı oluşturmuşlardır.

Kazı alanındaki çalışmalar her ne kadar kısıtlı olsa da *hydriaların* çevrelendiği bir kutsal alanın varlığı kesindir. Bu anlamda en iyi yaklaşım toprağın yüzeyinde iki ya da üç sıra halinde oluşturulmuş basit duvarların alanı belirtmesi hususudur. Çünkü elimizdeki tek veri *hydriaların* altındaki oldukça aşınmış olan sıkıştırılmış kerpiç tabandır. Açık hava tapınağı olarak tasarlanmış bu alanlar, Güney İtalya'daki Hellen kentlerinde karşımıza çıkmaktadır. Antandros Sur (Dereboyu) sektöründeki kazılar genişletilene kadar en olası teori, *minyatür hydriaların* –şimdiye dek herhangi bir fizikî kanıtla rastlanmamasına karşın- açık hava kutsal alanına adanmış olduğudur.

KAYNAKÇA

Antik Eserler

- Apuleius Apuleius, **Başkalaşım**lar (Metamorphoses), (Çev. Çiğdem Dürüşken), Humanitas, Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.
- Aristoteles Aristoteles, **Aristotle's History of Animals**, Translated by Richard Cresswell, Henry G. Bohn, London, 1862.
- Aristoteles Aristoteles **Nikomakhos'ta Etik**, (Çev. Saffet Babür), Bilgesu Yayınları, Ankara, 2017.
- Byzantion Stephanos Byzantion, **Ethnicorum quae supersunt** (Çev. August Meineke), (Gr.). Berolini: Impensis G. Reimeri, MDCCCXLIX, 1849.
- Diodorus Diodorus of Sicily, **The Library of History**, Vol. 5, Books XII 41-XIII (Çev. Charles Henry Oldfather), Cambridge Press, 1976.
- Herodotos Herodotos, **Tarih** (Historiai) (Çev. Müntekim Ökmen), 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Homeros Homeros, **İlyada** (Çev. Azra Erhat, A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- Homeros Homeros, **Odyseia** (Çev. Azra Erhat, A. Kadir), 17. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ksenophon Ksenophon, **Yunan Tarihi** (Hellenika), (Çev. Suat Sinanoğlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Ksenophon Ksenophon, **Anabasis: On binlerin dönüşü**, Büyük Klasikler, (Çev. Tanju Gökçöl), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1974.

- Macrobius Macrobius, **Saturnalia**, Volume I: Books 1-2. Ed. ve Çev. Robert A. Kaster, Loeb Classical Library 510. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.
- Plutarkhos Plutarch's, **Moralia**, (Çev. Frank Cole Babbitt), Vol. 4, Harvard University Press, Massachusetts Cambridge, 1936.
- Strabon Strabon, **Geographika**, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- Thukydides Thukydides, **Peloponnesos Savaşı**, Büyük Klasikler, (Çev. Tanju Gökçöl), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1976.
- Vergilius Publius Vergilius Maro, **Aeneas**, (Çev. İsmet Zeki Eyuboğlu), 1. Baskı, Payel Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tetkik ve Telif Eserler**
- Açar 2017 Evren Açar, **Antandros Nekropolü Geç Roma Yerleşimi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2017.
- Agizza 2006 Roza Agizza, **Antik Yunan'da Mitoloji; Masallar ve Söylenceler**, (Çev. Zühre Z. İlkelen), 2. Baskı, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Austino 2012 Chad Erik Austino, **Adaptation and Tradition in Hellenistic Sacred Laws**, (Phd. Thesis), Department of Classical Studies Duke University, Durham, 2012.
- Bağdatlı 2001 Fatma Bağdatlı, **Alabanda Apollon Isotimos Tapınağı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2001.

- Bean 2001 George E. Bean, **Eskiçağ'da Ege Bölgesi**, (Çev. İnci Delemen), 4. Baskı, Arion Yayınları, İstanbul, 2018.
- Bereti 2011 Vasil Bereti, **Enë me figura të kuqe të nekropolit të Amantias/Red-figure Vessels from the Amantia Necropolis**, Iliria. 30, No. 1: 2011, ss. 67-188.
- Boardman 1967 John Boardman, **Excavations in Chios, 1952-1955: Greek Emporio**: British School of Archaeology at Athens, London, 1967.
- Boardman vd. 1973 John Boardmann, John Hayes, **Excavations At Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits II And Later Deposits**, The British School At Athens, Supplementary Volumes, No. 10, i-ix, 1973, ss. 1-126.
- Burkert 2012 Walter Burkert, **Yunan kültüründe Yakınoğu etkileri**, (Çev. Mehmet F. Yavuz), İthaki Yayınları, İstanbul, 2012.
- Chaniotis 2011 Angelos Chaniotis, The Ithyphallic Hymn for Demetrios Poliorketes and Hellenistic Religious Mentality, (Ed. Iossif, Panagiotis P., ve Andrzej S. Chankowski), **More Than Men, Less Than Gods: Studies on Royal Cult and Imperial Worship**: Proceedings of the International Colloquium Organized by the Belgian School at Athens (November 1-2, 2007). Leuven [etc.]: Peeters, 2011, ss. 157-196.
- Cheizanoglou 1991 Charalampos Cheizanoglou, **The House As Oikos İn A City As Polis**, Oxford, 1991, ss. 2-7.
- Coldstream 1973 J. Nicholas Coldstream, **Knossos: the sanctuary of Demeter**: Thames & Hudson for the British School of Archaeology at Athens, London, 1973.

- Cook 1914 A. Bernard Cook, **Zeus A Study in Ancient Religion; Zeus God Of The Bright Sky**, Vol. I, Cambridge University Press, 1914.
- Cook 1925 A. Bernard Cook, **Zeus A Study in Ancient Religion; Zeus God Of The Dark Sky (Thunder And Lightning)**, Vol. II, Cambridge University Press, 1925.
- Cook 1966 Brian F. Cook, **Inscribed Hadra Vases: In the Metropolitan Museum of Art**. Metropolitan Museum of Art, New York, 1966.
- Cook 1973 John M. Cook, **The Troad: An Archaeological and Topographical Study**, Clarendon Press, Oxford, 1973.
- Cook 1997 Robert M. Cook, **Greek Painted Pottery**, Third edition, by Routledge, London and New York, 1997.
- Croon 1967 J. H. Croon, Hot Springs and Healing Gods, **Mnemosyne; A Journal of Classical Studies**, Fourth Series, Vol. 20, Fasc. 3 (1967), ss. 225-246.
- Cronkite 1997 Susan Marie Cronkite, **The Sanctuary of Demeter at Mytilene: A Diachronic and Contextual Study**, Ph.D. University of London, 1997.
- Çelgin 2011 Güler Çelgin, **Eski Yunanca-Türkçe Sözlük**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Darga 2018 Muhibbe Darga, **Anadolu'da Kadın; On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe**, 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Davies 2016 Glyn Davies, **A history of money: from ancient times to the present day**, University of Wales Press, Cardiff, 2016.

- Diehl 1964 Erika Diehl, **Die Hydria: Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums**, Mainz am Rheins, 1964.
- Dürüşken vd. 2017 Çiğdem Dürüşken ve Eyüp Çoraklı, Antik Çağ'da Hermenia, **Cogito**, sayı 89, Yapı Kredi Yayınları-Üç Aylık Düşünce Dergisi, İstanbul, 2017, ss. 59-77.
- Enklaar 1992 Arnold Helmig Enklaar, **The Hadra Vases**, Proefschrift Lettere Amsterdam, 1992, ss. 39-65.
- Er 2006 Yasemin Er, **Klasik Arkeoloji Sözlüğü**, 2. Baskı, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.
- Erhat 1996 Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Erhat vd. 1977 Azra Erhat, Sabahattin Eyuboglu, **Hesiodos Eseri ve Kaynakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları XX. Dizi, Sayı 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977.
- Filges vd. 1994 Axel Filges, Elke Posselt, Hellenistische Keramik, Schwertheim, E., Wiegartz, H., & Universität Münster, **Die Troas: Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II**, Band 11, Bonn: R. Habelt, 1994, ss. 139-156.
- Filges vd. 1996 Axel Filges, Petra Matern, Eine Opfergrube Der Demeter in Neandria, Schwertheim, E., Wiegartz, H., & Universität Münster. **Die Troas: Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II**, Band 22, Bonn: R. Habelt, 1996, ss. 43-86.
- Foelzer 1906 Elvira Foelzer, **Die Hydria: ein Beitrag zur griechischen Vasenkunde**, Leipzig, 1906; <https://digi.ub.uniheidelberg.de/diglit/foelzer1906/0011/image>

- Gernet vd. 1932 Louis Gernet, André Boulanger, Le génie grec dans la religion, L'évolution de l'humanité, 11, **Renaissance du Livre**, Paris, 1932.
- Goldman 1940 Hetty Goldman, The Acropolis of Halae, **Hesperia**, Vol. 9, No. 4, 1940, ss. 381-514.
- Gözcü 2018 Ahmet Gözcü, **Antik Yunan'da Polis Öncesi Bir Sosyo-Ekonomik Formasyon: Oikos A Socio-Economic Formation Before Police in Ancient Greek: Oikos**, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi/Atatürk University Journal of Faculty of Letters, Sayı/Number 60, Haziran/June, 2018, ss. 269-279.
- Graves 2010 Robert Graves, **Yunan Mitleri**, (Çev. Uğur Akpur), 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- Grimal 2012 Pierre Grimal, **Mitoloji Sözlüğü; Yunan ve Roma**, (Çev. Sevgi Tamgüç), 1. Baskı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Grondin 2017 Jean Grondin, Hermeneutik, **Cogito**, sayı 89, Yapı Kredi Yayınları-Üç Aylık Düşünce Dergisi, İstanbul, 2017, ss. 7-41.
- Gürler 1994 Binnur Gürler, **Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1994.
- Hoppin vd. 1926 Joseph C. Hoppin and Albert Gallatin, **Corpus Vasorum Antiquorum, USA 1**, Fascicule 1, Hoppin and Albert Gallatin collections, Library Ancienne Edouard Champion, Paris, 1926.
- Hyland 2018 John O. Hyland, **Persian Interventions: The Achaemenid Empire, Athens, and Sparta, 450-386**

- BCE.**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2018.
- Işık 2003 Cengiz Işık, Kaunos'ta (Kbid) Bir Kült Mahzen -Fakat Kimin İçin?-, **Anadolu/Anatolia 25**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi/Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003. ss. 53-69.
- Judeich 1894 Judeich, **Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften zu**, Berlin, 1894.
- Kadioğlu 2009 Musa Kadioğlu, **Din ve Mitoloji, Roma Döneminde Anadolu: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Arkeoloji Eski Anadolu Uygarlıkları**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009.
- Kaletsch 1958 Hans Kaletsch, **Historia**, 1958.
- Karatas 2015 Aynur M. Karatas, **The Sanctuaries of Demeter in Western Asia Minor and on the Islands off the Coast**, Thesis (Ph.D.), University of Bristol, 2015,
- Kerenyi 2012 Carl Kerenyi, **Eleusis; Anne Kızın Arketip İmgesi**, (Çev.: Tüba Bayraktar Yaşar), Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Kiepert 1881 Heinrich Kiepert, **A Manual of Ancient Geography**, (Çev. George Augustin Macmillan), Cornell University Library, London, 1881.
- Leaf 1923 Walter Leaf, **Strabo on the Troad**, Cambridge: University Press, 1923.
- Lenormant 1864 François Lenormant, Inscription Grecque D'antandrus, **Revue Archéologique**, Nouvelle Série, Vol. 10, Published; Presses Universitaires de FranceStable, 1864, ss. 49-51.

- Lévy 1895 Isidore Lévy, Eétudes Sur La Vie Municipale De L'asie Mineure Sous Les Antonins, **Revue Des Études Grecques**, Vol, 8, No. 30, 1895, ss. 203-250.
- Liddell vd.1996 Henry George Liddell, Robert Scott, **A Greek English Lexicon**; <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057>
- Malay 1992 Hasan Malay, **Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması**, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1992.
- Mansel 1988 Arif Müfit Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Mattingly 1975 Harold B. Mattingly, **The Athenian Proxeny Decree, "IG" 1 2 30 + 23 ("SEG" 10.20)**, Vol. 29, No. 3, Published; Classical Association of Canada, Phoenix 1975, ss. 284-286.
- Meritt vd. 1953 Meritt, Benjamin Dean, Malcolm Francis McGregor, H. T. Wade-Gery, **The Athenian Tribute Lists**. Princeton, N.J.: American School of Classical Studies at Athens, 1953.
- Meyer 1877 Eduard Meyer, **Geschichte von Troas**, Leipzig: W. Engelmann, 1877.
- Michel 1900 Charles Michel, **Recueil d'inscriptions grecques**, 1861-1929, supp. I, H. Lamertin, Bruxelles, 1900.
- Morelli1959 Donato Morelli, Parte Seconda: Le Singole Divinità, **Studi Classici e Orientali**, Vol. 8, I Culti in Rodi 1959, ss. 75-184.
- Naumann 1975 Rudolf Naumann, **Eski Anadolu Mimarlığı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975.

- Nilsson 1906 Martin P. Nilsson, **Griechische Feste Von Religiöser Bedeutung, Mit Ausschluss Der Attischen**, Leipzig, 1906.
- Nilsson 1906 Martin P. Nilsson, Zu Ζεὺς Καταβάτης, **Rheinisches Museum für Philologie**, Neue Folge, Published; J.D. Sauerländers Verlag, 63. Bd. (1908), ss. 313-316.
- Öktem 2005 Ülker Öktem, Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de Apaçıklık (Evidenz) Problemi, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 45, 1, Ankara, 2005, ss. 27-55.
- Özeren vd. 1996 Ö. Özeren, F. Ünal, A. Öner, “Antandros Nekropolü Kurtarma Kazısı”, **VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, Kuşadası, 1996, ss.161-177.
- Özgen 2014 H. Murat Özgen, Adramytteion (Ören) 2013 Kazı Ve Onarım Çalışmaları, **36. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 3. Cilt, 02-06 Haziran, Gaziantep, 2014. ss. 1-16.
- Papuci-Władyska 2012 Ewdoksia Papuci-Władyska, **Corpus Vasorum Antiquorum**, Fascicule 11, Fascicule 1, Jagiellonian University Institute Of Archaeology 1, Jagiellonian University Museum: Published; Polish Academy of Arts and Sciences, Cracow, 2012.
- Parke 1930 Herbert William Parke, The Development of the Second Spartan Empire (405-371 B. C.), **The Journal of Hellenic Studies**, Vol. 50, Part 1, Published; The Society for the Promotion of Hellenic Studies, 1930, ss. 37-79.
- Pemberton 1989 Elizabeth G. Pemberton and Kathleen Warner Slane, **The Sanctuary of Demeter and Kore**, The American school of classical studies at Athens, Princeton, N.J.: 1989.

- Petri vd. 2015 Juuti, Petri, Georgios Antoniou, Walter Dragoni, Fatma El-Gohary, Giovanni De Feo, Tapio Katko, Riikka Rajala, Xiao Zheng, Renato Drusiani, and Andreas Angelakis. 2015. **Short Global History of Fountains**, Water 7, no. 5, 2015, ss. 2314-2348.
- Pfrommer 1983 Michael Pfrommer, Zur Typologie der Miniaturhydrien vom Humeitepe, **Istanbuler Mitteilungen (IstMitt)**, Band 33, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung, İstanbul 1983.
- Polat 2002 Gürcan Polat, “Antandros 2001 Kazıları”, **24. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 2, Ankara, 2002, 21-30.
- Polat vd. 2003 Gürcan Polat ve Yasemin Polat, “Antandros 2002 kazıları”, **25. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara: 21-26 Mayıs 2003, ss. 455-462.
- Polat vd. 2006 Gürcan Polat ve Yasemin Polat, “Antandros 2003-2004 Yılı Kazıları”, **27. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 30 Mayıs- 3 Haziran 2006, ss. 89-104.
- Polat vd. 2007 Gürcan Polat, Yasemin Polat, Kahraman Yağız, Tuncay Küçük, Onur Zunal, Antandros 2006 Yılı Kazıları, **29. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 2, 28 Mayıs-1 Haziran, Kocaeli, 2007, ss. 355-476.
- Polat vd. 2011 Gürcan Polat, Yasemin Polat Kahraman Yağız Seçil Üney Rabia Aktaş Evren Açar Deniz Arkan, Antandros 2010 Yılı Kazıları, **33. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 1, 23-28 Mayıs, Malatya, 2011, ss. 271-294.
- Polat vd. 2012 Gürcan Polat, **Bursa Müzesinde Korunan Antandros Nekropolis Buluntuları**, (Proje Yön.; Gürcan Polat, Araştırmacı; Yasemin Polat), Araştırma Projesi, Ege

Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir, 2012.

Polat 2013

Gürcan Polat, Antandros-The Necropolis In The Classical Period, by Katja Sporn, **Griechische Grabbezirke klassischer Zeit: Normen und Regionalismen:** Akten des internationalen Kolloquiums am Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Athen, (20.-21. November 2009). 2013, ss. 191-211.

Polat vd. 2014

Gürcan Polat, Yasemin Polat, Kahraman Yağız, Seçil Üney, Rabia Aktaş, Deniz Ziya Arkan, Aytekin Üney, Aslı Cumalıoğlu, Evren Açar, Ertuğrul Kıracı, Antandros 2013 Yılı Kazıları, **36. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 3. Cilt, 02-06 Haziran, Gaziantep, 2014, ss. 135-158.

Pomtow 1864

H. Pomtow, Zur Datirung des delphischen Paeon und der Apollo-Hymnen, **Rheinisches Museum für Philologie**, Neue Folge, Published; J.D. Sauerländers Verlag, 49. Bd. (1894), ss. 577-611.

Rose 2017

Brian Rose, Cybele in Phrygia, Troy, and Rome, **Basileus; Uluslararası "Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu (Basileus: Internationales Kolloquium "Demeterkult und Kulte anderer Muttergottheiten in Anatolien)**, by Ufuk Çörtük, Soner Özen, Britta Özen-Kleine, ve Münife Doyran, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2017, ss. 119-131.

Saka 2016

Aslı Saka, **Antik Dönemde Edremit Körfezi: Balıkesir İli Edremit, Havran, Burhaniye, Gömeç Yüzey Araştırması**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi),

- Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2016.
- Saltuk 1997 Secda Saltuk, **Arkeoloji Sözlüğü**, 3. Baskı, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Sauciuc 1914 Sauciuc Theophil **Andros; Untersuchungen zur Geschichte und Topographie der Insel**, Wien A. Hölder, Sonderschriften des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien. Bd. 8, 1914.
- Schipporeit 2013 Sven Th. Schipporeit, Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien, **Byzas 16**, Ege Yayınları, İstanbul, 2013.
- Schreiber 1999 Toby Schreiber, **Athenian Vase Construction: A Potter's Analysis**, The J. Paul Getty Museum Malibu, California, 1999.
- Segall vd. 1938 Berta Segall, Athen, Benaki Museum; **Katalog der Goldschmiedearbeiten**, Druckerei "Pyrsos", Cilt 2, 1938.
- Sherk 1990 Robert K. Sherk, The Eponymous Officials of Greek Cities I, **Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik**, Published by: Dr. Rudolf Habelt, Bd. 83 1990, ss. 249-288.
- Sparkes vd. 1970 Brian A. Sparkes, Lucy Talcott, Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C., **Athenian Agora XII**, 1970.
- Stillwell vd. 1984 Agnes Newhall Stillwell, J. L. Benson, Alan L. Boegehold, Cedric G. Boulter, **The Potters' Quarter: The Pottery**, Corinth Vol. XV, Part: III, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 1984.

- Şahin 2013 Nuran Şahin, **Antik Dönemde Anadolu'da Kadın**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2013.
- Tansuğ 1949 Kadriye Tansuğ, "Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve M. Ö. 7nci Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu ile Münasebetleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, 1949, ss. 535-550.
- Tarhan 2002 M. Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 597-610.
- Tulunay 2007 Elif Tül Tulunay, Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2007 Yılı Kazısı, **30. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 3. Cilt Ankara 26-30 Mayıs 2008, ss. 411-426.
- True vd. 1978 Marion True, Elaine Banks, Museum of fine arts, Boston. 2; Attic black-figured pelike, kraters, dinoi, hydriai, and kylikes, **Corpus Vasorum Antiquorum**, Fascicule 2(USA Fascicule 19), Boston, 1978.
- Vernant 2016 Jean-Pierre Vernant, **Eski Yunan'da Mit ve Din** (Çev. Murat Erşen), Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- White 1975 Donald White, Excavations in the Sanctuary of Demeter and Persephone at Cyrene 1973 Third Preliminary, **American Journal of Archaeology**, Vol. 79, No. 1 (Jan., 1975), ss. 33-48.
- Yağız 2005 Kahraman Yağız, **Antandros Urneleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.
- Yalazı vd. 2015 Esra Yalazı, Sultan Deniz Küçükler, Ksenophon'un Oikonomikos Adlı Eserinde Evlilik ve Kadına

Yaklaşım, **Archivum Anaticum (Anadolu Arşivleri)**, Cilt 9, Sayı 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Eylül 2015, ss. 77-112.

Yalman 1992

Bedri Yalman, Antandros Nekropolisi Kurtarma Kazısı, **III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, Efes, 1992, ss. 449-487.

LEVHALAR

Levha 1

39.

22.

2.

11.

17.

25.

26.

50.

4.

6.

21.

31.

16.

17.

18.

75.

130.

225/15.

83.

88.

225/8.

90.

99.

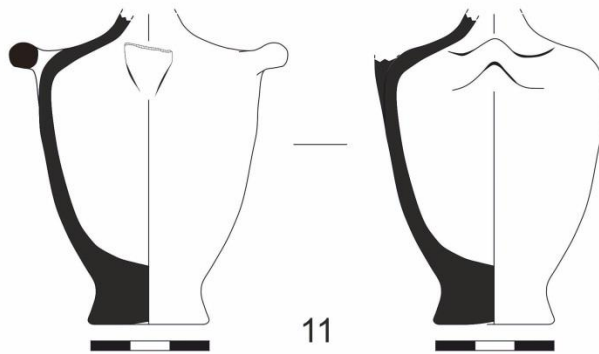
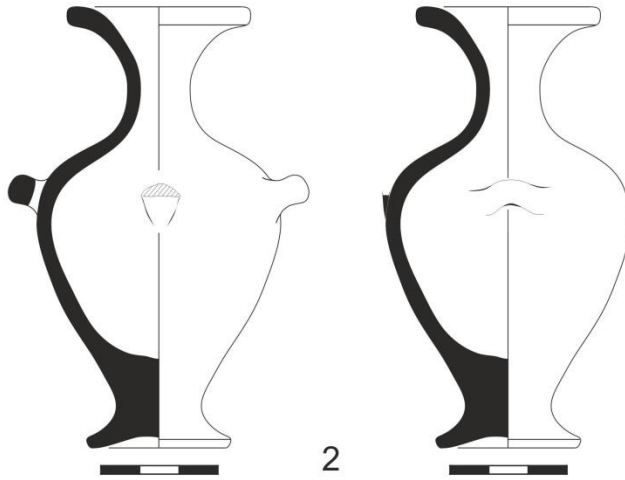
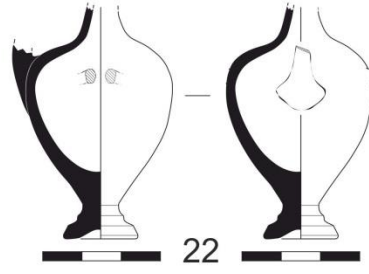
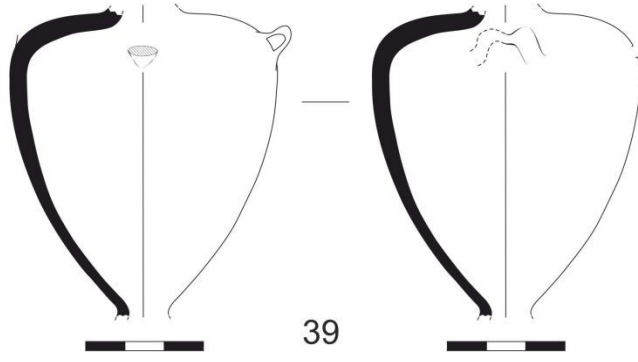
110.

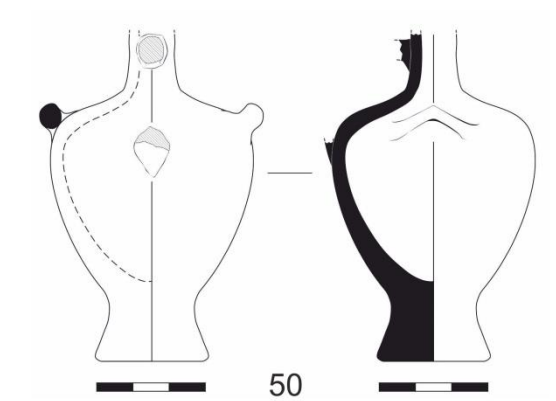
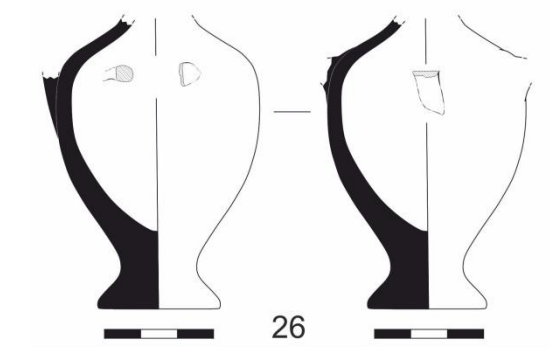
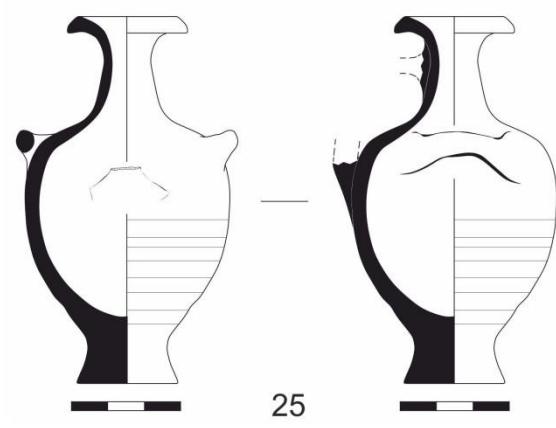
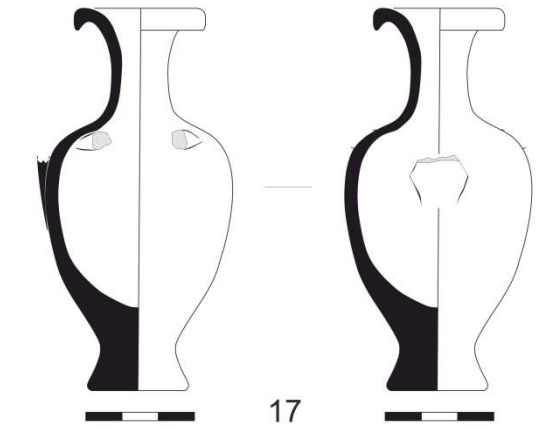

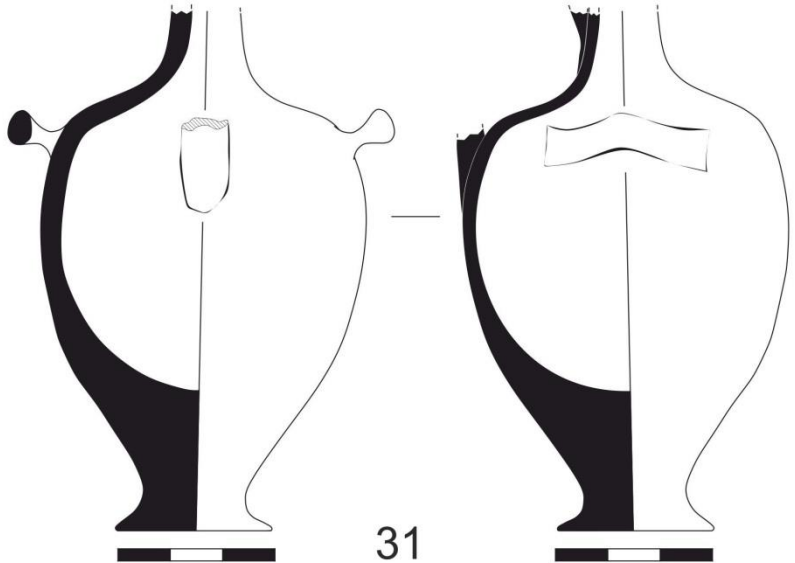
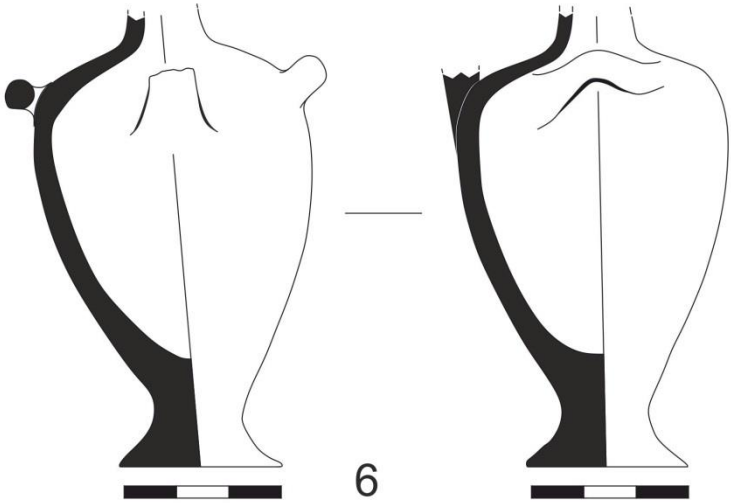
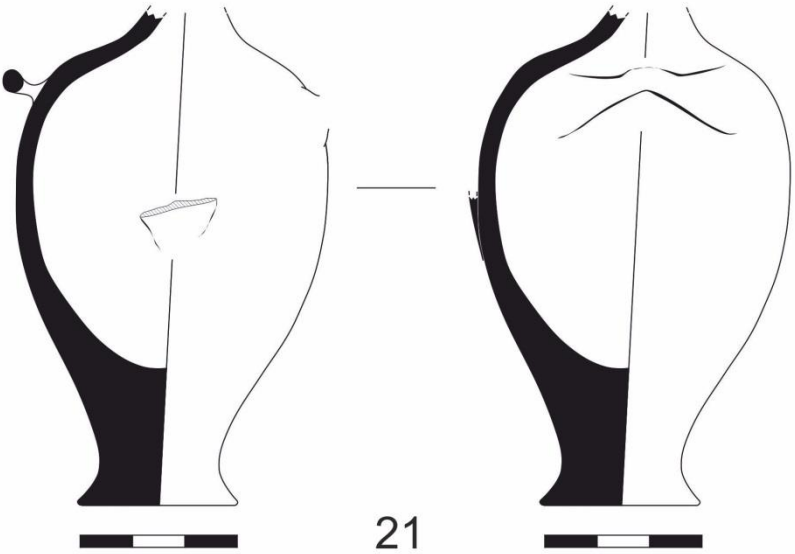
111.

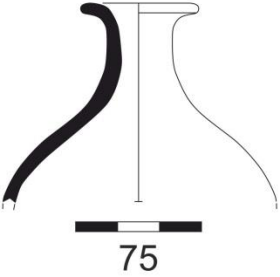
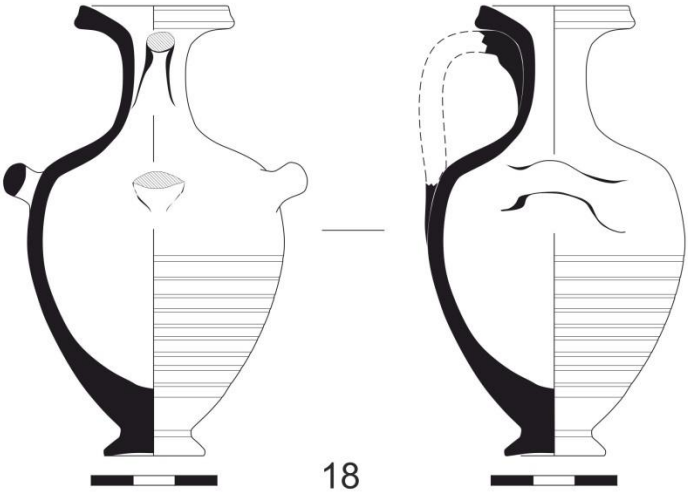
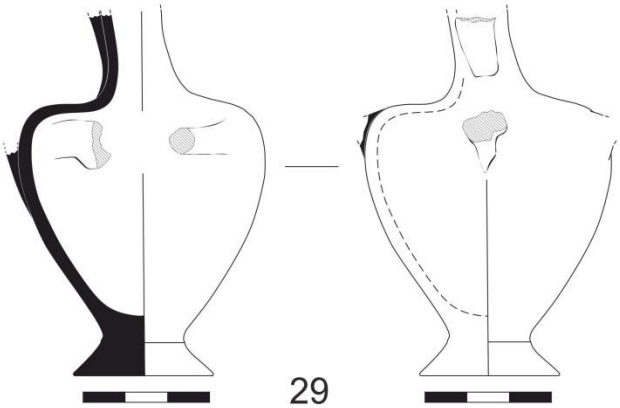
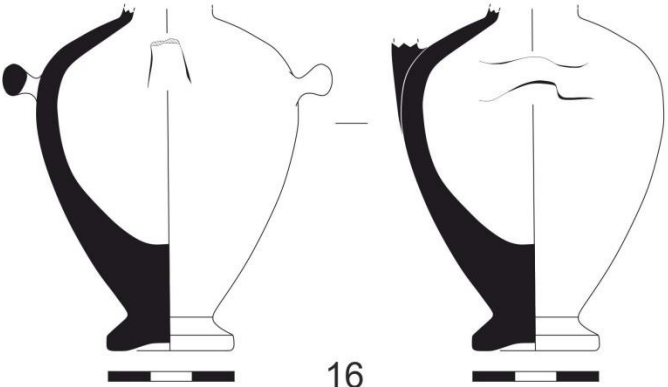
ÇİZİMLER

Çizim 1

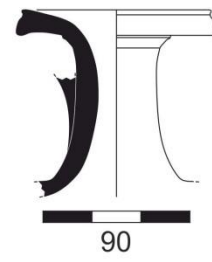
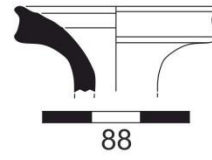
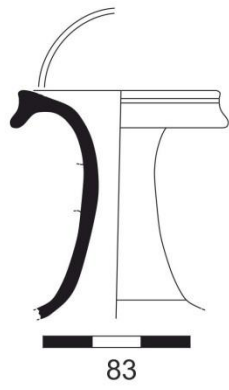
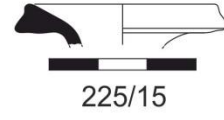
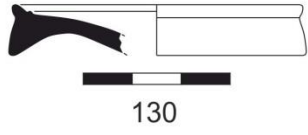

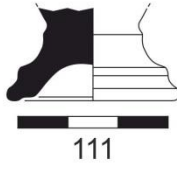
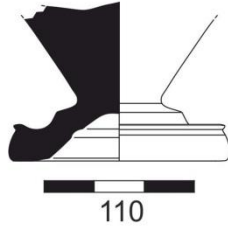
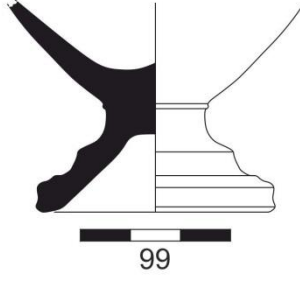

Çizim 5

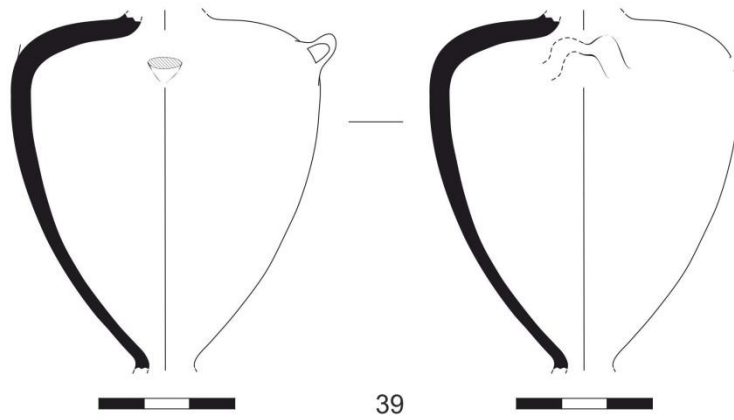

Çizim 6

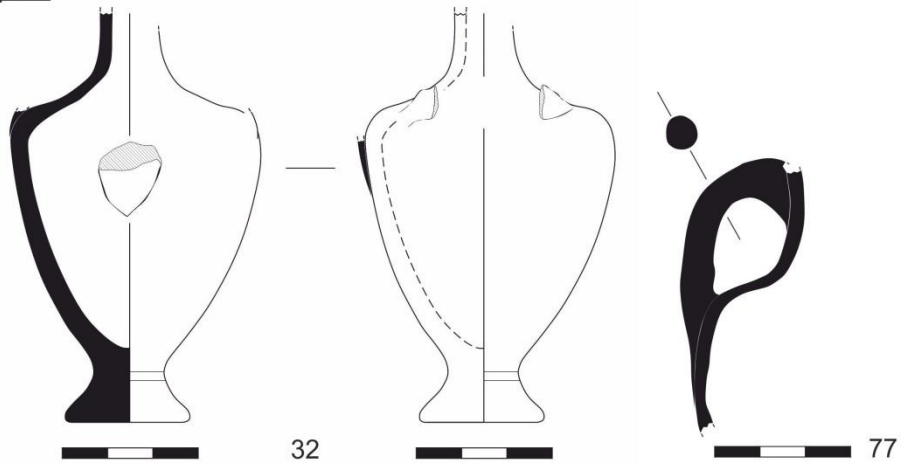

GRUPLAR

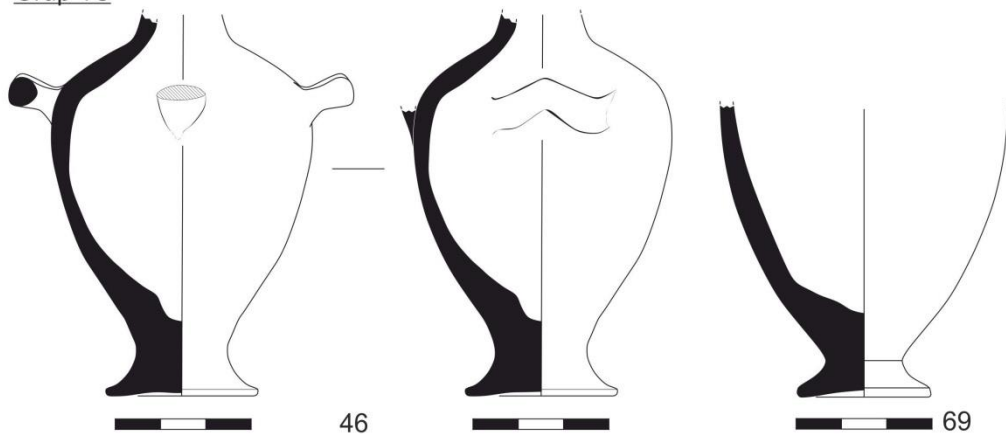
Grup 1A

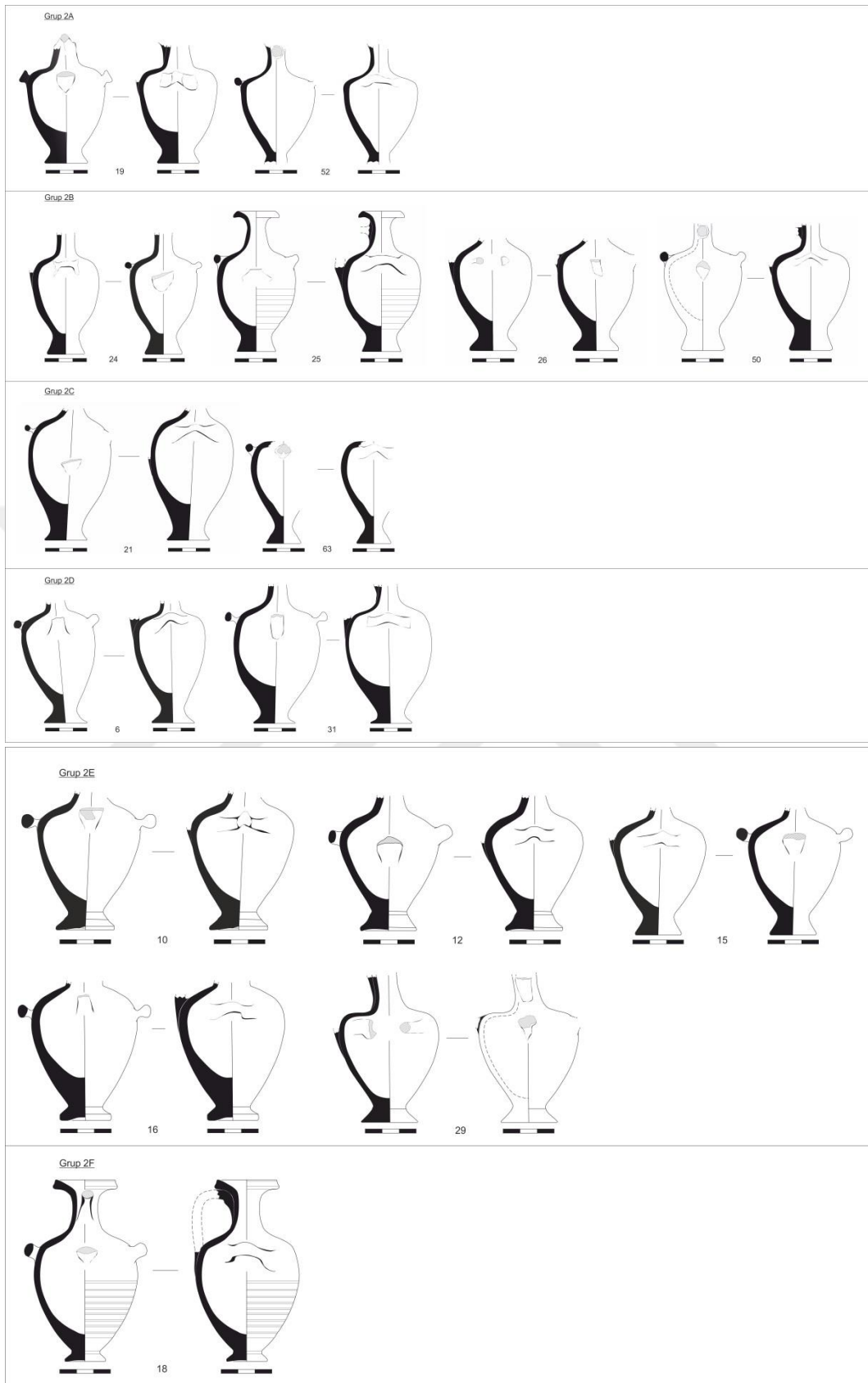

Grup 1B

Grup 1C

RESİMLER²⁷¹

Resim 1

Resim 2

²⁷¹ Antandros'a ait resimler, kazı arşivlerinden alınmıştır.

Resim 3

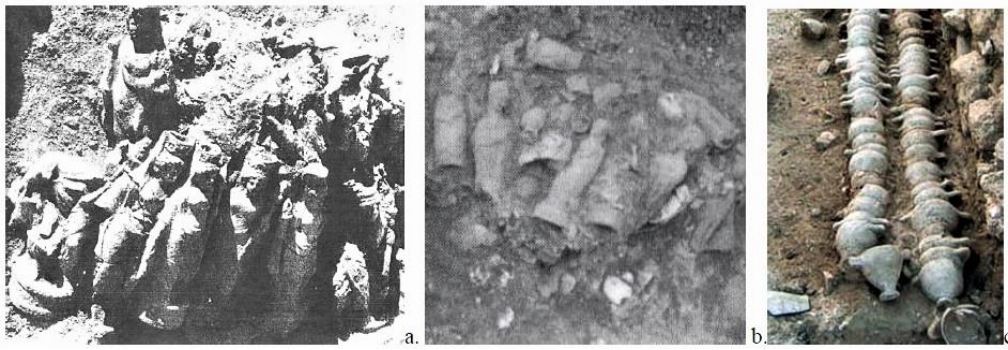
Resim 4

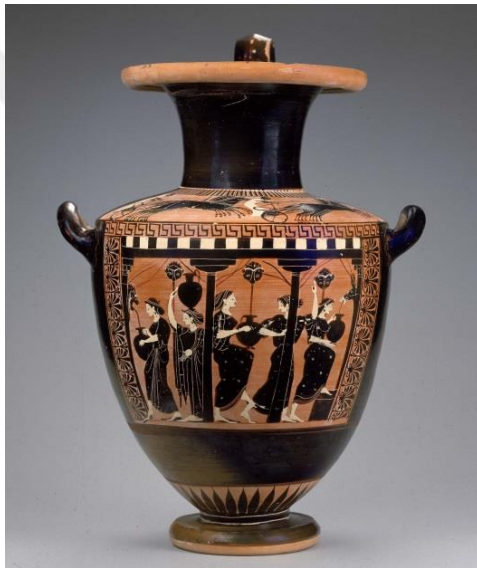
Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15